

საქართველოს

საეკლესიო ისტორია

ზედგენილი

მოსე ჯანაშვილის-მიერ

გამოცემა

„მწეპისი“-ს რედაქციისა

ტფილისი
ექვთიმე სულაძის სტამბა
1886 წ.

Дозволено цензурою, Тифлисъ. 5 Ноября 1885 года.

გამომცემლისათვის.

ყოველი ქრისტიანისათვის საზოგადოდ და განსაკუთრებით სამღვდელთა და საეკლესიო მოსამსახურეთათვის მიუცილებლად საჭიროა იცოდეს იმ ეკლესიის ისტორია, რომელსაც (ეკლესიას) იგი ეკუთვნის. ჩვენში, სამწუხაროდ, ღღემდის არ მოიპოვება ქართულს ენაზე იმ გვარი გამოცემა, რომლითაც შეიძლებოდა, ბევრად თუ ცოტად, შესწავლა და გაგება საქართველოს საეკლესიო ისტორიისა. აი მიზეზი, რომელმაც გვაიძულა ჩვენ მიგველო შრომა და ჩვენის საფასით გამოგვეცა ეს საეკლესიო ისტორია. სრული დაიმედებული ვართ, რომ ეს გამოცემა სასარგებლო იქნება სამღვდელთა და საეკლესიო მოსამსახურეთათვის, მოსწავლეთა და ყველა ქრისტიანეთათვის.

გამომცემელი, „მწიგნობარ“-ის რედაქტორი მ. დ. ლამბაშიძე.

წინასიტყვაობის გაზიარად.

აწინდელნი წყარონი, რომელნიც უოკუეს მშრომელს შეუძლიან მოიპოვოს, საკმაონი არ არიან სახსენელად იმ კითხვისა, თუ რა გვარი იდუმალი ძალით შეპყრობილიყო მცირე ესეური ქართლელისათა, რომ აძლენი ხნის განმავლობაში, აზიის ბარბაროსებით გარემოცულმა, არა თუ დაჭკარვა დროშა ქრისტიანობისა, როგორც ეს მოსალოდნელ იყო, არამედ, ფაქიზად დაცული წარსულთა საუგუნეთ საომარზედ, ღირსეულად გადასცა იგი მე XIX საუგუნეს.

ჩვენ შეძლებისამებრ, ამ წიგნის შედგენის დროს, ვსცდილობდით, სხვათა შორის, მიგვექცია უურადლება საქართველოს საეკლესიო ისტორიის განსაკუთრებულ თვისებისათვის, რომელიც გამოსატყვის ქართველთ ღრმა და, თითქმის, უმაგალითო სიყვარულით ქრისტიანობისადმი და ამასთანავე სხვათა ხალხთ სარწმუნოებათა და რწმენათა პატივის ცემით. ამ თვისებით ქართველნი უოკუეს უამსა და ვითარებაში მალლა იდგნენ ყველა ხალხებზე, იყვნენ იგინი ბერძენ-რომაელნი, თუ სომეხ-ურციანი ანუ მაჭმედიანნი. უმთავრესად, ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ მრავალთა გრიგალ-ქარიშხალთა, მის დღეში შეუწვევტელთა საქართველოს ცხოვრების ოკეანესა ზედა, ქართველთ მკერდი 15

საუგუნის განმკლობაში კლდესავით აქარწყლებ-ანიაკება...

უმთავრეს წყაროდ, ამ წიგნის შესადგენად, გვქონდა, რასაკვირველია, საქართველოს მატინე (ქართლის-ცხოვრება და საქართველოს სამოთხე); მისგან ხანდის-ხან მოგვეყავს ზოგიერთი ადგილები უცვლელად; სხვა წყარონი, რომლებიდანაც აგრეთვე ვსარგებლობდით, გვიჩვენებია თავ-თავის ადგილას ტექსტში.

მ. ბ. ჯანაშვილი.

7 იანვარს 1886 წ.

ტბილისი.

ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო ბ ი ს

გავრცელება საქართველოში.

თ ა შ ი I.

ქრისტეს მოციქულნი.—საქართველოს მოქცევა წილად ზედა მარიამ დედასა.—ქრისტეს მედროვე საქართველოს მეფე.—ქრისტიანობის დევნა საქართველოში.

ამაღლების წინაღ ქრისტემ მიჰმართა თვის მოციქულებს უემდეგის სიტყვებით: «წარვედით და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელს-ჰსცემდით მათ სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა»; უემდეგ გაუბედურებისა მოციქულთაგანის იუდასი, რომელმაც 30 ვეცხლად გაჰყიდა მართალი სისხლი და მერმე შეინანა და უშიშთილობა, დაშთნენ 11 მოციქულნი: სვიმონ, რომელსა ეწოდა პეტრე და ანდრია ძმა მისი, იაკობ ზებედესი და იოანე ძმა მისი, შილიპე და ბართლომე, თომა და მატეოს მეზვერე, იაკობ ალფესი და ლებეოს, რომელსა ეწოდა თადეოს, სვიმონ ძანანელი» (მათ. 10, 2, 3, და 4).

ამ მოციქულთ და აგრეთვე იუდასაც ჯერ ქრისტეს ქვეყანაზე მყოფობის დროსვე მინიჭებული ჰქონდათ ძალა ქრისტიანობის ქადაგებისა და სასწაულთ მოხდენისა: «მიჰსცა მათ ხელმწიფება სულთა ზედა არა წმიდათა, რათა განასხმიდნ მათ და განჰკურნებდნ ყოველთა სენთა და ყოველთა უძლოურებათა» (მათ. 10, 1).

მაგრამ ეს მოციქულნი ძრისტეს ამაღლებამდის და სული წმიდის მოფენამდის მხურვალე მონაწილეობას არ იღებდენ ახალი სჯულის გაერცელებაში, არამედ სულ მუდამ გარს ეხვივნენ თვის ღმერთ-მოძღვარს და მისგან განიმტკიცებოდნენ სჯულის სწავლაში. მათე დღეს ძრისტეს ამაღლების შემდეგ მათ მოეფინათ წმიდა სული «და აღივსნეს ყოველნი სულითა წმიდითა და იწყეს სიტყვად უცხოთა ენითა, ვითარცა სული იგი მასცემდა მათ სიტყვად». ამ ნაირის სასწაულის შემდეგ მოციქულთა სხვადასხვა ენაზე დაიწყეს ლაპარაკი. ამ დროს იერუსალიმში, საცა მოჰხდა სული წმიდის მოფენა, იყვნენ სხვადასხვა ტომის და ქვეყნის წარმომადგენელნი:

„პართნი და მიდნი, უფიენი და ელამიტელნი და მკვიდრნი შუა-მდინარისანი, ჰურიასტანისანი და კაპადუკიონისანი, პონტოსისანი და ასიაჰსანი» (საქ. 2. 9).

„შირგვიანისანი და პამფულიისანი, ეგვიპტიისანი და ადგილისა ლიბიისანი, კვირინით კერძონი და მოსრულნი ჰრომნი, ჰურიანი და მწირნი» (საქმე 2. 10),

«ძრიტელნი და არაბიელნი, გვესმის იტყვიან-რა ჩვენითა ენითა დიდებასა ღმერთისასა» (საქმე 2. 11).

ამნაირად რომ განემტკიცნენ მოციქულნი მადლითა ღვთისათა, პეტრე გადმოდგა სახლის ბანზე, უქადაგა და განუმრტა იქ შეკრებილთა ხალხთა მათ თვალთა წინაშე მომხდარი სასწაული. ესე და იქვე 3,000 კაცმა ირწმუნა ძრისტე. ასრე სული წმიდის მოფენის დღესვე დაარსდა ეკლესია (ქრისტიანთ საზოგადოება.)

ეს იყო პირველი გამარჯვება მოციქულებისა. ამ დღიდგან ისინი განშორდნენ ერთმანერთს და გაემგზავრა

ნენ იმ ქვეყნებისაკენ, რომელთა განათლება წილად ხვდათ სული წმიდის მოფენის დღეს.— საქართველოში შამოვიდნენ მოციქულნი ანდრია და სიმეონ ძანანელი ამათ ჰქადაგეს ქრისტეს სჯული იმერეთში (კოლხიდაში) და ზემო ქართლში სამცხემდის. ხოლო მოციქულმა ბართლომემ მოიარა საქართველოს აღმოსავლეთის მხარე, რომელსაც მაშინ ერქვა ალბანია და აქ დასთესა თესლო ჰოხიერი და მაცხოვრებელი (იხ. მოთხრობა სოფრონისა გვ. 397). აქვე უნდა მოვიხსენოთ ის ფაქტი, რომ ამ მოციქულთ გარდა საქართველოს განათლება—გაქრისტიანება სულის წმიდის მოფენის დროს ხვდა ლეთის-შშობელს. სტეფანე მთაწმინდელი ამბობს, რომ სულის წმიდის მოფენის შემდეგ მოციქულთ განიზრახეს წილის-ყრა იმის შესახებ, თუ ვის რომელი ქვეყანა წილად ხვდება, რათა ჰქადაგოს სახარება. მაშინ წმიდამან მარიამმა უთხრა მოციქულთა: ამეც მიყარეთ თქვენთან წილი: არ მინდა უწილოდ დავშთე. ლეე მეც მერგოს ქვეყანა, რომელსაც მარგუნებს უფალიო“. წილის ყრით მარიამ დედას ერგო ივერია ანუ იბერია, ესე იგი საქართველო. როდესაც ლეთის-შშობელმა დააპირა ივერიისკენ გამომგზავრება, ანგელოსი გამოეცხადა მას და უთხრა: ანუ განეშორები იერუსალიმსა; წილ-ხლომილი შენი ქვეყანა განათლდების მომავალში, შენი მეუფება განემტკიცების იქ *) (წმ. ცხოვ. 15 მარიამობისთვისა

*) მართლაც მარიამი დაშთა იერუსალიმში; დიდი ხნის შემდეგ მას გამოეცხადა მთავარ-ანგელოსი გაბრიელი და აუწყა მოახლეობა მისი მიძინებისა; სიკვდილის დღისთვის, მარიამ დედის სურვილისა მებრ, უფა

ამნაირად დედასა ღეთისასა ვერ მოუხდა ჩვენ ქვეყანაში შემოსვლა, თუმცა შემდეგ არას დროს არ დაუტოვებივართ უზრუნველად და ყოველთვის აღმოუჩინია ჩვენთვის თვისი დიდებული მფარველობა და დედობრივი სიყვარული.

მოციქულები ყველანი მხნედ და გულ-მოდგინედ აღსრულებდნენ ქრისტეს დარიგებას და სწავლას. უშიშრად შედიოდნენ წარმართთა ქვეყნებში და იტანდნენ ყოველგვარ ტანჯვას და ჰქადაგებდნენ. ქრისტიანობას ბევრი მტერი ჰყენდა და პოხიერი თესლი, მოციქულთაგან დათესილი, ძვირად ჰპოულობდა იმნაირსავე პოხიერს ნიადაგსა. ქრისტიანებს წარმართთა აღმოუჩინეს საშინელი ბრძოლა. ქრისტიანების ხოცვა-ჟლეტა, ჯვარცმა, ქვით ჩაქოლვა, თავის კვეთა და სხვ. გამრავლდა. შველა მოციქულები ტანჯულ, ჯვარცმულ იქმნენ, გარდა იოანე ზებედეცი, რომელიც ღრმა მოხუცებულებათაში აღესრულა.

მართველთაც, სხვათა შორის, იმსხვერპლეს ერთი მოციქულთაგანი—სიმეონ ძანანელი, რომელიც ასაფლავიანიკოპსში (აფხაზეთში), სიმეონ ძანანელის ეკკლესიაში. ანდრია მოციქულის შესახებ ჩვენი მატრიანენი და სხ. მწე-

ღმა მოახდინა ისე, რომ ყველა მოციქულები, გარდა თომასი, შეიყარნენ იერუსალიმში და ნახეს ქალწულის მიძინება. მოციქულთა დაასაფლავეს გვამი მისი გეთსამანიის ბაღში, მაგრამ მესამე დღეს, როდესაც მოვიდა თომა მოციქული და მისი თხოვნით ახადეს საფლავი, ველარაფერის იპოვნეს-რა, გარდა ქალწულის სამოსლისა. მაშინ ღეთის-მშობელი ანგელოსებით გამოეცხადა მათ და აუწყა თავის აღდგინება მკვდრეთით.

რალნი მოგვითხრობენ, რომ მოციქული ანდრია ტრაპეზუნტიდგან შამოსულა ივერიაში, საცა პირველად უქადაგნია ქალაქ ღიდ-აჭარაში; შემდეგ ყოფილა იგი ძლარჯეთში, აწყვერში, სხუმში (სუხუმში), სამეგრელოში, აფხაზეთში და აქედგან გადასულა შირიმში და ყველგან შავი ზღვის გარემოში უგრცელებია ქრისტიანობა. ბარდა ჩვენთა მატანეთა ამნაირადვე ამ მოციქულებზე მოგვითხრობენ სხვა მწერლებიც; მაგალ. ბერძნის მწერალი ნიკიფორე, ნიკიტა პაფლაგონელი და სხვანი მოციქულთა ცხოვრების აღმწერენი (პ. იოსელიანი).

აღვნიშნავთ აგრეთვე იმ ფაქტს, რომ მოციქულების შემოსვლამდე საქართველოში (40 წ.) ქართველთ გვარიანად ჰქონდათ გაცნობილი ძრისტეს განხორციელება, ქადაგება, ტანჯვა, ჯვარცმა და მისი ამაღლება.

ძრისტეს მედროვე მეფე საქართველოში იყო შესანიშნავი შარსმანი ანუ აღერკი. ამან იმეფა 2 წლიდამ ძრისტეს წინ, ვიდრე 10 წ. ძრისტეს შემდეგ; როდესაც ურიანი ჯვარს-აღმდინენ მაცხოვარსა, მაშინ ყოვლის მხრიდგან ურიათა წარმომადგენლნი შეიკრიბნენ იერუსალიმში. საქართველოს ურიათაგან, რომელნიც საქართველოში დასახლდნენ ნაბუქოდონოსორის დროს, მცხეთიდამ წავიდა ყრმა მლიოზი *), რომელიც იყო ერთი ადასისათაგანი, დაყენებული ძრისტეს საფლავის დარაჯად, ავითარცა

*) თეიმ. ბატონ. ამბობს, რომ ელიოზი იყო მღვდელი და წინადაც ყოფილა იგი იერუსალიმში და ფილიპპე მოციქულის კარგი შეგობარი იყო. ამ უმად იგი პირ-და-პირ მივიდა ფილიპპესთან, რომელმაც გააცნო იგი ძრისტესა (ისტ. გვ. 437).

ჯვარს-აცვეს იგი, განიყვეს სამოსელი მისი და განიგდეს წილი, რათა აღესრულოს თქმული იგი წინასწარმეტყველისა მიერ, რომელსა იტყვის: «განიყვეს სამოსელი ჩემი მათ შორის და კვართსა ზედა განიგდეს წილი» (მათ. 27, 35); აი ეს კვართი უფლისა, რომელიც ქსოვილი იყო ლეთის-მზობლისაგან, ჩვენი მატრიანების, ეკკლესიის და სხ. მოწმობით წილად ხედა ჩვენებურს ურიას მლიოზს; მან კვართი უფლისა მოიტანა მცხეთაში და გადასცა დასათვისსა სიღონიას, რომელმანც მავრა გულზე მიიკრა იგი და მყის სული განუტყევა. ამ მოვლენამ თავ-ზარი დასცა იქ მყოფთა და ყველა მცხეთელთა.

მაგრამ უფრო მით შეშინდნენ მაშინ, რომ კვართი უფლისა ვერაფერი ღონის-ძიებით ველარ გამოაცალეს მკედარს სიღონიასა. მლიოზმა განიზრახა კვართიანად დის დამარხვა, მაგრამ ბევრი ეცადა და ადგილიდამ ვერ დასძრა. მოუწოდა მრავალთა ხალხთა და ვერც იმათ შესძლეს გვამის აღება. მოვიდნენ მეფის კაცნიც, მაგრამ იმათაც ვერა მოაგვარეს-რა. მაშინ ეს დიდი საკვირველება აცნობეს მეფე აღერკისა, რომელიც მოვიდა და ბევრი ეცადა, რომ ან კვართი გამოეხსნა სიღონიას გულიდამ, ან გვამი მისი შეეძრა ადგილიდამ. ბევრი ეცადა და ვერა გააწყო-რა. მაშინ სთქვა (ისტ. თეიმ. ბატ. გვ. 139:) «იქნოს არს ერთი რომელიმე ლმერთათაგანი და განგებითა ლმერთათა მოსრულ-არს სოფლად და საკვირველებაჲ ესე მის მიერი არს და; ვგონებ, ფრიად კეთილ არს ესე ქვეყანისა ამის ჩვენი-სათვის და მეფობისათვისცა ჩემისა, რომელ ნიჭი ესე მოე-

ვლინა ადგილსა ამას შორის სამოთხისა *) ამის ჩემისა...
იქვე მეფემ დააყენა ყარაულები მლიოზთან ერთად და
თვითონ შინ წავიდა. რამოდენიმე ხნის შემდეგ იყო მიწის
ძვრა, გაიპო ის ადგილი, საცა იღო გვამი: სილონიასი და
კვართიანად შთანთქა. იგი. ამ მოვლენამ უმეტესად შთა-
ბეჭდა ხალხში რწმენა იესო ქრისტეს ღმერთობაზე. შერო
საკვირველი ის იყო, რომ სწორედ იმ ადგილს, საცა
ღვთის განგებით შთაინთქა გვამი სილონიასი იესოს კვართი-
თურთ, აღმოსცენდა კვიპაროზის ხე. ჩვენი ეკკლესიის გაღ-
მოცემით ამ კვიპაროზის ხის ტოტებს და ფოთლებს ჰქონ-
და სამკურნალო ხასიათი: ავად-მყოფნი, სნეულნი, ფრი-
ნველნი და მხეცნი ტყისანიც კი, ოდესაც შეეხებოდნენ ამ
ხის ტოტებს ანუ ფოთლებსა, მყის განიკურნებოდნენ სნე-
ულებისაგან. ამ კვიპაროზს შემდეგ საუკუნოებშიაც არ
დაუკარგავს თვისი ძალა და მუდამ სასწაულები მოუხდენ-
ნია.

ასრე, ჩვენ ვხედავთ, რომ საქართველოს ერმა მოცი-
ქულების ანდრია და სიმეონ ძანანელის შემოსვლამდე
კარგად იცოდა ყველაფერი, რაც გადახდა ფარისევლთა-
მოწყალებით იესოსა.

მოციქულნი რომ შამოვიდნენ საქართველოში და
დაიწყეს ქადაგება, ბევრნი, ძალიან ბევრნი ქრისტიანდებო-
დნენ. ამხობდნენ კერპებსა და აგებდნენ ეკკლესიებსა. ეს
რომ გაიგო ადერკი მეფემ განრისხდა უცხო ნათესავთა
ზედა მის სამეფოში თავისუფლად მოქმედებისათვის და

*) სამოთხე—მჭილი, საშვებელი: იმარხვიდეს სამოთხესა შინა
ამის საწუთროსა (ქართ ცხ. გვ. 278).

წყრომით უბრძანა ძლარჯეთის შრისთავს, — რომელმაც ნებდართო ხალხს სჯული გამოეცვალა მის საერისთაოში. — რათა ქრისტიანობა სწრაფად აღგვილიყო იქაურობიდან. ადერკის უნდოდა შეპყრობა მოციქულებისა, მაგრამ ანდრიამ მოასწრო და დროიანათ გავიდა ყირიმში, სიმეონ ძანანელი კი, როგორც ზემოთაც ვსთქვიით, აღესრულა აფხაზეთში. ქრისტიანთა დევნა ისეთი სასტიკი და შეუბრალებელი იყო, რომ საქართველოში მალე სრულიად მოიხსობო კვალი ქრისტიანობისა (იხ. Древ. ист. Груз. გვ. 65 — 66 ს. ბარათოვისა).

თუმცა ასრე სდევნიდნენ ქრისტიანობას საქართველოში, მაგრამ აქვე მოვიყვანთ ზოგიერთ ცნობებს, რომლებიდანაც სჩანს, რომ ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში ძრისტეს ჯვარ-ცმიდამ მოკიდებული, ვიდრე საქართველოს განმანათლებელის მოციქულთა სწორის ნინამდის არ შეჩერებულა. მწერალნი ირინეი და ბარონიც ერთხმად ამტკიცებენ, რომ იმპერატორის ბროიანისაგან პონტი და ხერსონესში დამწყვედულ რომის ეპისკოპოსს ძლიმენტის (100 წ. ქ. შემდეგ) თვის სასწაულებით დიდი გავლენა ჰქონდა ივერიელებზე და ძოლხიდელებზეო, როელთაც მრავალგან ქრისტიანობა იწამესო. აგრეთვე რამმდენიმე ხნის შემდეგ ამისა საქართველოში გამოჩნდენ ადგილობრივნი ქრისტიანობის მწამებელნიც: პალმი, ეპისკოპოზი პონტისა და მისი შვილი ერეტიკოსი მარკიონი, რომლის მწვალელობა შეაჩვენეს მე-6 მსოფლიო კრებაზე.

II.

საუკუნოდ ქრისტიანობის დამყარება საქართველოში ეკუთვნის მოციქულთა სწორს ნინას. მსიყა ნათესავი მთავარ მოწამის ბიორგისა, ასული ვინმე მთავრის ზაბულონისა და მეუღლისა მისისა სოსანასი, იერუსალიმის პატრიარქის იობენალის დისწულისა, ტომობით კაბადოკიელი *). მისი მშობლები იყვნენ უშვილონი და ვითარცა იოაკიმე და ანა, აბრაამი და სარა, ზაქარია და შლისაბედი ევედრებოდნენ ღმერთსა, რათა დაეხსნა იგინი ბერწობისაგან და მიეცა შვილი, რომელსაცა შესწირავდნენ შუალსა მსახურებლად. მართლაც, როდესაც მიეცათ ნინა, დედამან მისმან აღთქმისა მებრ აღზარდა იგი გლახაკთა მსახურებაში. ოდეს ნინა შეიქმნა 12 წლისა, იმის მშობლებმა განწყიდეს თვისი სარჩო-საბადებელი და გაემგზავრნენ იერუსალიმს. აქ დიდხანს აღარ ყოფილან ერთად. ზაბულონი ბერად შემდგარა და მიუშართია იორდანის მხარეს კაცთა ველოურთა გასანათლავად; სოსანა იერუსალიმის პატრიარქს დაუნიშნავს გლახაკთა დედა-კაცთა სანუგეშებლად და გასანათლებლად; მცირე წლოვანი ნინო ანუ ნინა **) კი დაშთენილა ტაძარში დვინელ ქალ ნიაფორასთან. ამასა ჰკვი-

* *) წარჩინებული ჩვენი დ. ი. ჩუბინაშვილი, პროფესორად ნამყოფი, თავის სტატიისაში „ეტიმოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაბადოკიის ან ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა“ ამტკიცებს, ძველი მწერლების დახმარებით, რომ მთელი კაბადოკია დასახლებული იყო ქართველთა ტომისაგან, ესე იგი მეგრელთა და ჭანელთაგან. როგორც წმიდა გიორგო, ისე წმიდა ნინო და 13 წმიდანი (ამათზე შემდეგ) იყვნენ ქართველნი და როგორც ყველა კაბადოკიელებმა, ისე ამათაც იცოდნენ ქართული ენაო.

***) ნინო, ნინა, ნუნე, ნონე ერთი და იგივე სახელწოდებაა. ამ სახელით, ზოგიერთი მწერლების სიტყვით, მისირიაში (ეგვიპტე)

თხვიდა და ისწავებდა სარწმუნოებასა, ქმნილებასა ქრისტესსა და ენებასა მისსა. ხოლო ისმინა რა, რამეთუ კვართი მცხეთელთა ურიათაგან წაღებულ არს, გამოჰკითხვიდა ნინა, „სადა არს მცხეთა?“ - მიუგო ნიაფორმან: „არს ქვეყანა ჩრდილოეთისა, საწარმართო მართლეთი...“ ამის დამმარხველი ნინა გულისა შინა ჰმადლობდა ლმერთსა... ამის შემდეგ იერუსალიმში მოსულა ერთი სასახლის დედა-კაცი და გაუფრცვლებია ხმა, რომ იმპერატორის პონსტანცი ძლოარის ცოლს მღენეს ჰსურსო ქრისტიანობის მიღება. ნინას დიდის სიხარულით გამოუცხადებია თავისი სურვილი დედოფლის მოქცევისათვის და პატრიარქის ნება-ყოფლობით და კუთხევით გამგზავრებულა ახალ რომში, ანუ პონსტანტინოპოლს. აქ, დედათ მონასტერში, სცხოვრებდნენ 50-ნი მოლოზანნი და მათ შორის ვიღაც დედოფალი რიფსიმე და მისი დედა — მძუძე ზაიანე. აქ ამათთან ერთად დაუყვია 2 წელიწადი და ნათელ-უცია რიფსიმე და ზაიანესათვის და 50 სულთათვის. რიფსიმე ყოფილა მეტად მშვენიერი და წარმართ იმპერატორს დიოკლიტიანეს მოუსურვებია მისი ცოლად შერთვა. მაშინ ყველა ქალებს თავ-ზარ დასცემიათ და აქეთ იქით დაფანტულან. სხვათა შორის, წმ. ნინო რიფსიმე და ზაიანეთი გამოპარულა მცირე აზიის ქალაქ ლენში და თანამგზავრებთან ერთად დასახლებულა საწნახლის ტალავარში. მაგრამ აქაც მყუდროება ვერ მოუპოვნია. დიოკლიტიანეს ბრძანებით მიუგნია მათთვის სომხეთის მეფეს ტირდატს და იმპერა-

და სხვაგან იწოდებოდნენ მოლოზანნი. ხოლო შემდეგში ქრისტიანობამ საკუთარ სახელად ჰქმნა. წმიდა ნინას მრავალნი მწერალნი ჰხადიან „ტყვედ“. ეგრემ ბერი ქართველი ათონელი მე X საუკუნეში დაწვრილებით განმარტებს ნინოს სახელოდებას (პ. იოსელიანი).

ტორის ცოლობის უარ-ყოფისა გამო ჩიფსიმე, ბაიანე და მრავალნი სხვანი უწვალებია და მოუკლავს, ხოლო წმ. ნინო ლეთის განგებით იქვე მიმალულა. აქ უშემწეოდ დარჩენილ წმიდანს ბევრი ულოცნია და მხურვალედ უვედრნია მარიამ დედისათვის, რათა მას მიეცა ძალა და აღმოეჩინა მფარველობა. ლეთის-მშობელიც სიხმარში გამოსცხადებია ნინოს და უთქვამს მისთვის: „გაემგზავრე ივერიაში, დაამკვიდრე იქ სახარება და მე ვიქნები შენი შემწე“. მერე მარიამ დედას ვაზის ტოტების ჯვარი გადუცია ნინასთვის და უთქვამს: „ეს იქმნება შენი შემწე და მფარველი ყოველს გაჭირვებაში, ყოველი ხილული და უხილავი მტრების წინააღმდეგ. ძალითა მისითა დაამყარებ იქა სიტყვასა ძისა ჩემისასა, შულისა ჩვენიას იესო ქრისტესა“*) მკის წმიდანს გამოღვიძებია და თავის ხელში უნახავს სწორეთ ის ჯვარი, რომელიც ძილში მყოფობის დროს მისცა მას დედამან ლეთისამან. ნინოს მეტად გახარებია ამ სასწაულისაგან, შეუკრავს ეს ჯვარი თავისი თმებით და გამოემგზავრებულა საქართველოსკენ. ბევრი უვლია იმას და მოსულა (იზრბანთამდე. სადაცა „დაუზამთრია, გარემოცული დიდის ქირით“ ბაზაფხულზე ისევ გასდგომია გზას და ბაფხულს მისულა შანაერის ტბამდის ჯავახეთში. აქ

*) ზოგნი უარ ჰყოფენ ვაზის ჯვრის მიცემას ნინასთვის და ამბობენ: „ხმა ესმა (ნინას) ზეგარდამო, რომელ ეტყოდა: „ვითარმედ ესრეთ იყოს შენიცა წარყვანება სასუფეველად წინაშე ღვთისა, უამსა მას; ოდეს ეგვი ეკლა, რომელ არს გარემო შენსა, ყოველნივე იქმნეს ვარდის ფურცელ სუნნელი, არამედ აღსდევ და ვიდოდე ჩრდილოდ ვერძო, სადა იგი ფრიად არს სამკალი და მუშაკი ყოვლად არა“ (ქართ. ცხოვრ.)

მეთევზეებს მისთვის მიუციათ საჭმელი და უსწავლებიათ მცხეთის გზა. მალე ნინო მტკვრის პირ-პირ მოსულა ქალაქ შრზნისამდის და აქედგან ღმერთების თაყვანის მცემლებთან და ვაჭრებთან ერთად გამგზავრებულია მცხეთას და აქ შესდგომია წარმართ ქართველთა მოქცევას და ჭეშმარიტების ნათელით ხალხის განათვლის საქმეს. მაგრამ, მინამ ვიტყოდეთ იმაზედ, თუ როგორ შეუდგა ის ამ მეტად მძიმე მოვალეობის აღსრულებას, თვალი უნდა გადაეფლოთ საზოგადოდ ხალხოსნობის და კერძოდ საქართველოს სარწმუნოებრივ მდგომარეობას და აგრეთვე ქრისტიანობის დამკვიდრებას და გამარჯვებას მსოფლიოში, ვიღრე წმ. ნინოს მოღვაწეობამდის ჩვენ ქვეყანაში.

ხალხნი გამრავლდნენ, განიბნენ მთელს მსოფლიოში, განუსაკუთრდათ მათ ენანი და დაუწყეს მსახურება მზესა, მთვარესა, ვარსკვლავთა, ცხოველთა, წყალსა და სხვ., მაგრამ ესეც არ იკმარეს: ოქრო ვეცხლისაგან ჩამოასხეს სახენი (კერპნი) თვისთა ღმერთთა, დასდგეს იგინი ტაძრებში *) და დაუწყეს მათ ვედრება ანუ მსახურება და მოუტანდნენ ხოლმე შესაწირავად, სხვათა შორის, ძეთა კაცთასა. მართველნიც, როგორც ნოეს-შვილის შვილის შვილთაგან წარმომდგარნი, არ იყვნენ მოკლებულნი კერპთ მსახურებასა. ძველის დროიდგან იგინი დასახლდნენ არა-

*) იხ. დაბადება XI, 1—9. ბაბილონის გოდოლის აშენება, ენების შერევა ანუ იათუტის, სიმის და ქამის ჩამომავალთა ჩრდილოეთისკენ, დასავლეთისკენ და სამხრეთისკენ გადასახლება და მრავალთა განსაკუთრებულთა ენათა და ტომთა წარმოდგომა ეკუთვნის 3247—2712 წწ. ქრისტეს დაბადების უწინარეს.

რატის და ძავეკასიონის მთების შუა; დაიწყეს მეურნეობა, მუშაკობა და თაყვანის ცემა მრავალთა ღმერთთა. პირველად იგინი თაყვანსა სცემდნენ ქართველთ წინაპარის ქართლოსის საფლავსა, რომელიც იყო არმაზში, მცხეთის ახლო გორაზე, მემრე აქვე სხვა და სხვა ღროს და აგრეთვე მრავალთა მალალთა მთების წვეროვებზე დასდგეს კერპნი და ესაუდნენ მათ. უპირველესნი ღმერთნი ქართველთა იყვნენ: აჰმაზი, ზადენი, ბოჩი, ბაი, ზაცი, პნიანი და ლანიანი. ბატონი შვილი თეიმურაზ თავის ბსტორიაში (გვერ. 51) ასრე აღწერს კერპსა ბოჩოსა: „ესხნეს შვილნი ხელნი, რომლითაცა ხელმწიფებდა თვითეულითა ხელითა, თვითეულითა უმაღლესთა მათ ყოველთა სხვათა მწვერვალთაგან შვილთა მწვერვალთა კავკასიისათა და თვითეულსა ხელსა მისსა აქვნდა თვითთ ფერი ხელმწიფება: მოფენად სარტებლობისა, წყალობისა გინა რისხვისა“.

აქრებებს, როგორც ყველგან, ისე ჩვენში, ჰყვანდათ თვისნი მსახურნი ანუ მღვდელნი, რომელთაცა იცნობდნენ ქურუმებად. ჟოველნი კერპთ მორწმუნენი მოუტანდნენ ხოლმე თავის ღმერთებს მსხვერპლად: სუნნელოვან ყვავილებსა, რძესა, მაწონსა, ნაღებსა, თაფლსა, კარაქსა, ყველსა, ოქროსა, ვეცხლსა და სხვ. ყოველი შემოწირული კერპთათვის ქურუმთ უნდა გაეყოთ სამ ნაწილად: პირველი ნაწილი ერგებოდა ქურუმთა; მეორე ნაწილს დასდებდნენ ხოლმე ერთ სასტუმრო ოთახში და ყოველნი ღარიბ-ღატაკნი მლოცველნი მივიდოდნენ, შეექცეოდნენ, იშვებდნენ, იღებდნენ და მერმე მიიქცეოდნენ სახლთა თვისთა; მესამე ნაწილს დაურბგებდნენ ხოლმე ტყვეთა, ჰყრობილთა და დაერბამილთა. ხოლო ყველა ის, რაც

იყო ძვირფასეული (ოქრო, ვეცხლი, ზედი და სხვ.),
ეკუთვნოდა ტაძარსა და ევრაეინ დაისაკუთრებდა. *)

ამნაირად ყოველს ხალხს ჰყვანდა თვისნი ნივთიერნი
ღმერთნი და აქენდათ თვისი კერპთ-მსახურება, ბომონ-
ნი და ჰყავდათ ქურუმნი. შველასზე უფრო ბევრი ღმერთთ
ნი ჰყვანდათ ბერძენთ, მისირელთ, რომაელთ და სხვათა
და სხვათა. ზოგი თაყვანსა სცემდა კატასა (მისირელნი),
ლორსა, ზოგი თხასა და სხვა. ამ მღვდმარეობაში იყო
სარწმუნოება ყველა ხალხებში, ვიდრე ძრისტეს მოსვლამ-
დე. ხალხო ძრისტეს სწავლამ მოახდინა დიდი რელიგიუ-
რი ცვლილება ხალხოსნობის რწმენაში. მრავალგან შეიგ-
ნეს მისი კაცის არსების გამაცოცხლებელი და გამაფაქიზე-
ბელი სარწმუნოება, დათრგუნეს ბომონნი, კერპნი და მათ
ადგილს აღუშენეს ტაძრები ერთ-არსსა ღმერთსა ჩვენსა.
მაგრამ ქრისტიანობის საბოლოო გამარჯვება წარმართო-
ბაზე იწყობა IV საუკუნის დასაწყისიდან. 313 წელს რომ-
მის მძლავრმა იმპერატორმა კონსტანტინემ ნება დართო
თვისთა ქვემეგრდომთა უშიშრად ელვიარებიანთ ძრისტე
ღმერთი. ამნაირმა ქრისტიანობის წარსაჩლოებამ იმპერატო-
რის მხრით ქრისტიანთა წრენი, საზოგადოებანი და ტაძ-

*) იხილე „ისტ. დაარს ივერიისა, ე. ი. გიორგისა, რომელ
არს სრულიად საქართ. ქმნილი საქართ. მეათცამ. მეფ. გიორგის
ძის თეიმურაზისაგან. გამოც. ს.-პეტერბურგში. 1848 წელსა. თუმცა
თეიმურაზი არ ჩხსენიებს იმას, რომ ქართველებს შესაწირავად მოჰყ-
ვანდათ თვისნი ჩვილნი ყრმანიცა და პირიქით უარ ჰყოფს ამ გვარს
მსხვერპლს, მაგრამ სხვა მწერალნი დარწმუნებით ამბობენ, რომ, ვი-
თომ, ქართველებს მართლდაც სცოდნოდესთ ყრმების შეწირვა ღმერ-
თათვის და რომ მეფე რევს 200 წლებში ქრისტესით აღუკრძალავს ეს
უგუნური ჩვეულება.

ძარნი განამრავლა; მაგრამ ქრისტიანობა უმეტესად განმტკიცდა ხალხობაში მაშინ, როდესაც პოსტანტინეს დედამ, მოციქულოთა სწორმა მღვანემ იპოგენა სწორეთ ის ჯვარი რომელზედაც შემსჭვალული იყო მაცხოვარი ჩვენნი. მალე მთელს საბერძნეთს, მცირე აზიას, რომს და გარემოთა ხმელთა-შუა ზღვისათა მოედო ქრისტიანობა. შველგან ითრგუნებოდნენ კერპნი და მენდებოდნენ ეკლესიანი და ტაძარნი.*) ამის შემდეგ საქართველოს ერსაც დიდხანს აღარ დაუყვია ურწმუნოებაში: სულ ხუთი წელიწადი, ესე იგი 313 წ. 318 წლამდე. სწორეთ ამ დროს საქართველოს მეფედ იყო ძირიანი.

265 წელში ქრისტეს აქეთ შარნაოზიანთა — ნებროთიანთა და არშაკუნიანთა უკანასკნელ წარმომადგენელთა ასთაგური მოკვდა. მას დარჩა მხოლოდ ერთი ასული: მადეან სპასალარმა ყველა ქართველ ერისთევებს და წარჩინებულთ მოუყარა თავი მცხეთაში სათათბიროდ იმის; შესახებ, თუ ვინ დასვან მეფედ საქართველოსა. ამ კრებას მადეანმა მოახსენა: „მოიკლა სპარსთაგან დიდი მეფე სომხეთისა; დაპყრობილ იქმნა: პართია, სირია, მიდია და იმ-

*) ქრისტიანობის გამარჯვებისათვის არა მცირე ღვაწლი მიუძღვით შემდეგთა გამოჩენილთა მეორე და მესამე საუკუნეებში შქადაგობელთა, რომელთაც ღირსეულად განაგრძეს მოციქულებისაგან დაწყებული საქმე: რომის ეპისკოპოს კლიმენტოსს, შეპურობილს, ტროიანესაგან კიმერიის ბოსფორში. ამან შაგის ზღვის პირებზე ააშენა 70 ეკლესიანი, ამათგან ერთი კოლხიდაში; ანტიოქიის ეპისკოპოსს იუსტინე სამარიელს; პოლოკარპს, სმირნის ეპისკოპოსს, ირინეს, ლიონის ეპისკოპოსს; კიპრიანს კართაგენისას და სხ. (ისტ. საქართველ. თავ. ბარათოვისა, ნაწილი II და III გვერ. 7).

ლია რომი; სპარსთა მეფის განზრახვა არის შთანთქმას მთელი ჩვენი ქვეყანა, დარჩენილი ობლად და არავინ არის ჩვენში იმისი წინააღმდეგომი; გამოვთხოვოთ სპარსთა მეფეს საკუთარი ვაჭი ჩვენ მეფედ და შევეხვეწოთ, რომ შერთოს იმას ცოლად ასული ასფაგურისა იმ პირობით, რომ იმისმა შეიღმა აღიაროს სჯული ჩვენი და აღიაროს ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობა...“ მოხსენებული მეფე სპარსთა იყო მასრე ანუ ხოსრო სასანიდი, რომელიც ისიც იყო ასულიყო სპარსეთის ტახტზე. მასრემ წამოიყვანა საქართველოში თვისი ვაჭი, 7 წლის მირიანი, ნაშობი მხეველისა, შერთო ცოლად ასული ასფაგურ მეუისა, დაუმორჩილა მას საქართველო, რანი, მოვაკანი; ჰერეთი, სომხეთი და ყოველნი მთიულნი ქავკასიისანი და უბრძანა მირიანს და იმის ლალას მირვანოზს, რათა ებრძოლონ ხაზართა. მირიანს უბრძანა ყოფილიყო ორსავე სჯულსაზედა: „მამათა ჩვენთა ცეცხლსა მსახურებასა და თქვენთა (ქართველთა) კერპათასა“ დაუტოვა თვისსა ძესა 40,000 მხედარი და წარვიდა სპარსეთად.

მცირე წლოვანმა მეფემ დიდად შეიყვარა ქართველნი, ისწავლა ქართული ენა, ზნე, ჩვეულებანი, „შეამყო კერპნი და ბომონნი და კეთილად იპყრა ქურუმნი“. 15-ტი წლისას მოუკვდა მეუღლე და „მოიყვანა მეორე ცოლი საბერძნეთით — პონტიით, ასული შლიოტორისა ნანა. • —

აი ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც მცხეთაში, როგორც უკვე ვსთქვით, შემოვიდა წმ. ნინო*)

1) ეჭვს გარეშეა ის ფაქტი რომ წმ. ნინო ემაწვილობოთვე იყო ქრისტიანობის დიდი მორწმუნე, მით უმეტეს, რომ მისი სამშობლო იყო

იმ დღეს, რა დღესაც ნინო შემოვიდა მცხეთაში, იყო არ-
მაზის და ზადენის დღეობა (6 აგვისტოს). მეფე, დედოფა-
ლი ნანა, ერთი მრავალი, ჩაცმულნი ფერად-ფერადად, აღი-
ოდნენ არმაზის გორაზე ღმერთების თაყვანის საცემლად.
წმ. ნინაც ავიდა და ნახა მდგომარე კაცი ერთი სპილენ-
ძისა, რომელსა „ეცვა ტანსა მისსა ჯაჭვი, ოქროისა და
თავსა მისა ჩაფხუტი ოქროისა, სამხრენი და თვალნი მის-
ნი იყვნეს ზურმუხტისა და ბიფრიტისანი და ეპყრა ხმალი ხე-
ლსა მისსა ელვარე და ბრწყინვალე... და კვალად მარჯვენ-
ით მისსა სხვა კერპი, სახითა კაცისათა მდგომარე, სახე-
ლი მისი ზაც და მარცხენით მისსა უდგა კაცი ვეცხლისა
და სახელი მისი ზაიმ.“ შევლანი თაყვანსა სცემდენ ამ
ღმერთებსა. ამის მხილველი ნინო შეძრწუნდა და შეევედრა
ღმერთსა, რათა სასწაულებრივ განებნია გუნდი ესე უმე-
ცართა. მელრება წმიდანისა შესმენილ იქმნა. ასტყდა საში-
ნელი ქარიშხალი, ქუხილი, მოვიდა საშინელი წვიმა; ხალ-
ხი სწრაფად გაიფანტა ქალაქისკენ და სოფლებისკენ; სეტ-
ყვამ შემუსრა კერპნი, რომელნიც შთაიბნიენენ კლდეთა

კაპადოკია, რომელშიაც პირველ საუკუნეში ქრისტეს შობიდან იყვნენ
მრავალნი ქრისტიანენი; მესამე და მეოთხე საუკუნეებში კი აქ არ იშოვე-
ბოდა არც ერთი კერპთ-მსახური. ამ დროს აქ იყო 50 საეპისკოპოსო სა-
უდარი ანუ ეპარქია: კესარიისა, ნისიისა, თერმისა, ტიანისა, ციბისტრისა,
ნაზიანზისა, მელიტინესი და კომანისა და სხ. ჩინებულნი მღვდელ-მთავა-
რნი ამ ადგილისანი იყვნენ: წმ. გრიგოლი, ბასილი კესარიელი,
გრიგოლ ნისელი და სხ. მრავალნი სახელ განთქმულნი და ჩინებულნი
მწერალნი (იხ. ვალინის ისტ. კაპადოკიისა, სტრაბონი, წიგნი 12. §
3 სტრატიაში დ. ი. ჩუბინაშვილისა, ეტნოგრაფი. განხილვა ძველთა და
ახალთა კაპადოკიის ან ტანუთის მკვიდრთა მახასიათებელი

ნაპრალობა მათ შინა. მეორე დღეს რომ წარმართთა ველარ იხილეს თვისნი ღმერთნი, მიზნად უბედურებისა სცნეს რომელიმე ღმერთი, განრისხებული მათზე.

მესამე დღეს წავიდა ნინო მცხეთაში; აქ მეფის ბაღის ახლოს გაიკეთა მაყელის ქოხი, შიგ დაასვენა ვაზის ჯვარი, დაიწყო ლოცვა და ქადაგება. პირველად მან მოაქცია ძრისტეს სჯულზე მეფის მებაღე ცოლით, ურიის მღვდელი აბიათარი და ასული მისი სიღონია და სხვანი ექვსნი კაცი; აგრეთვე განუკურნა მეფეს დიდი ხნის სნეული მეუღლე-ნანა. ამ ნაირად ქადაგებდა ნინო ძრისტეს სჯულსა 3 წლის განმავლობაში და ბოლოს 318 წელსა მისმა სწავლა-ქადაგებამ მირიანიც შეიპყრო და მანაც ისურვა ქრისტიანობის მიღება. წმ. ნინოს რჩევით მეფემ იმპერატორს პოსტანტინეს აცნობა თვისი გარდაწყვეტილება და სთხოვა მღვდლები და ეპისკოპოსი. იმპერატორი და დედა მისი მღენე აღიესნენ სინარულითა დიდითა და „წარმოუვლინა ჯვარი და ხატი მაცხოვრისა, იოანე ეპისკოპოსი, მღვდელნორნი და დიაკონი სამი, ფიცარი ფერხისა უფლია და სამსჯვალი და მოუგზავნა ეკლესიის მაშენებელი მრავალნი“. რამწამს სამღვდლო პირთა მოაწიეს მცხეთას, მეფე მირიანმა შეჰყარა თვისნი ქვეშევრდომნი და მტკვარში მოინათლა. შრიათაგან გაინათლნენ მხოლოდ 50 პირნი, ჩამომაკალნი ავაზაკის ბარაბასი, რომელთაც ამის გამო მეფემ უბოძა დაჰა ციხე-დიდი.

მეთის ბაღში მცხეთაში იღვა დიდი კვიპაროზის ანუ ნაძვის ხე. მეთემ ნინოს რწმევით მოჰკვეთა ეს ნაძვი და მისი ტოტები იხმარა ეკლესიის სვეტებად. ეკლესიის აშენების დროს მოხდა სასწაული: ნაძვის ექვსი სვეტი რომ დასდგეს ეკლესიისათვის, მაშინ მეწვიდე სვეტად ნაძვის ღერი უნდა დაედგათ, მაგრამ ვერას გზით ვერ შესძლეს მისი ადგილიდამ დაძრა, ვიდრე ციდამ ანგელოზები არ ჩამოვიდნენ და არ მოაგვარეს საქმე. ამავე დროს ნინომ ადგილობრივ გაიგო, რომ კვართი უფლისა ჰმარხია მცხეთაში; შემოხსენებულმა სასწაულმა კიდევ ყველას აფიქრებინა, რომ კვართი უეჭველად უნდა ყოფილიყო მოკვეთილ ნაძვის ხის ქვეშ. ¹⁾ მართლაც ნაძვს სდიოდა მიწონი და ჰკურნებდაცა სნეულთა. ასრე ააშენეს პირველი ტაძარი საქართველოში. ღაძსდა მაშინ სამწყსო, ანუ ეკლესია უფლისა

1) არც ერთგან ისტორიაში ჩვენ არ აღმოგვიკითხავს, თუ რომელი მეთის, ან რა დროს პონილ და მიწიადამ აშოღებულ იქმნა ისეთი დიდი საუნჯე ეკლესიისათვის, როგორც არის კვართი უფლისა იესო ქრისტესი. მხოლოდ ყველანი დარწმუნებულნი არიან (იხ. სვინაქსარი 10 ივნისისა), რომ კვართი პონის შემდეგ, სულ მედამ ინახებოდა მცხეთის სამთავრო ტაძარში და ხან იდო გვადრუცში, ხან ჯვარში (კვართზე დაწვრილებითი ცნობები თავის ადგილას იქნება).

ჩვენისა და დაწესდა სასულიერო წოდება, რომელიც პირველ დროში სულ მთლად შესდგებოდა ბერძენთაგან. მცხეთის ტაძარი, აღშენებული მაცხოვრის სახსრად, ხსენებული სვეტის გამო დღესაც იწოდება სვეტი-ცხოველად. თქმულება არის, რომ იმ მეშვიდე სვეტს, რომელიც ახლაც იმყოფება მცხეთის ტაძარში, სულ მუდამ სდიოდა მარონიო.

ნაძვის ხილამ კიდევ გააკეთეს სხვა ჯვრებაც, რომელთაგან ერთი დასდგეს მცხეთის პირ-და-პირ, არაგვის გაღმა გორაზე, იქ, სადაც ეხლა ჯვრის ეკკლესიაა; ¹⁾ მეორე — უჯარმაში, ²⁾ მესამე — თხოთის გორაზე ³⁾ და მეოთხე სოფ. ბოდბეში.

¹⁾ ეს ეკკლესია ლეკთაგან გაიხრდა 1787 წ. და აწ ჰვიეს ცალიერად პირის-პირ მცხეთისა, არაგვის მდინარის გაღმა გორაზე. ეკკლესია იწოდება აგრეთვე ჯაჭვის ეკკლესიად, თქმულება არის, რომელ ჯვარის ტაძრიდამ მცხეთის სობოროზე მალლა ჰვარში გაბმეღი იყო ჯაჭვი. ჯვრის ტაძარში მცხოვრები წმ. ბერი ამ ჯაჭვე გადადიოდა მცხეთაში საზრდოს გადმოსატანად. ერთხელ გადამავალმა ბერმა გულში ცოფვა გაივლო, ჯაჭვი გაუწყდა და თვითც ჩამოვარდა აღელვებულ მდინარის ზვირთებში.

²⁾ უჯარმა ამ დროს დიდი ჭა მრავალ მცხოვრებლებიანი ქალაქი იყო. ეხლა უბრალო სოფელია. მდებარებს გარეთ-კახეთში (კუხეთში).

³⁾ თხოთი ის ადგილია, საცა მეფე მირიანმა გადასწყვიტა გაქრისტიანება და განათვლა. ამ ადგილას, როგორც გადმოგვცემს ლეგენდა, მირიანი ნადირობდა. ამან მოვლო სანახები მუხრანისა და აღვიდა მთასა ზედა თხოთისასა მალალსა, რათამცა მოიხილა კასპად და უფლის ციხედ. განვიდა თხემსა მთისასა, დაუხეღდა მათ ზედა მზე და იქმნა ვითარცა ღამე ბნელი უკუნი. მეფემ ბევრი ევედრა თავის ღმერთებსა, მაგრამ ამაოდ: უკელა არ საილამ იყო. მაშინ სთქვა მან: აღმერთო ნინოსო, განმინათლე ბნელი ესე და აღვიარო სახელი შე-

შემდეგ ამისა მეფე და ნინო შეუდგნენ ზრუნვას ქრისტიანობის გასაერთოებლად სამეფოს. შორეულ კუთხეებშიაც, როგორც სჩანს საეკლესიო მატრიანთაგან, შართალელნი, შხოველნი, ბუდამაყრელნი და სხვანი მითუღნი არ განათლულან მცხეთაში მეფესთან და სხვა ქართველებთან ერთად. ბი ამათ მოსაქცევად და კავკასიონის ბნელს ღელე-ყურეში ქრისტიანობის დასანერგავად გამგზავრებულა იგივე წმიდანი.

„აწ უკვე, საყვარელნო ჩემნო, ივლტოდეთ კერპთ-მსახურებისაგან“ (ძორინთ. მკისტ. წმ. მოც. პავლესი თ. 10. 14). მოღის თქვენი კერპების დასამხოზად საკვირველი: დედა-კაცი ესე ნინო. მართლაც ნინო ეპისკოპოსით იოანეთი, მეფით, ერთი მრისთავით და სხვ. წავიდა ჭორობანსა, მოუწოდა შართალელთა, შხოველთა, ბუდა-მაყრელთა და უქადაგა „ჯვარი ქრისტიანეთა, ქვმმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ“. მაგრამ შხოველთა და ზოგიერთ სხვა მითუღთ არ მოუნდომნიათ ქრისტიანობის მიღება და როდესაც მეფეს ამის გამო დაუმზია მათი კერპები, მაშინ იგინი გადასახლებულან ოსეთში: ნინო და მისი ამაღლა წამოსულა მრწო ოიანეთში, უქადაგნია მათთვის ქრისტიანობა და მათაც მიუღიათ. აქედგან ნინოს მოუსურვებია გამგზავრება ჩანს, მოსაქცევად მეფის მირიანის სიძის შეროზისა, მაგრამ ოდესც მიუწვენია სოფ. ბოდბემდის, დაუძღურებულა და ამიტომ იქვე დაშთენი-

ნი, აღვმართო ძეღი ჯვარისა და თაყვანი ვსცე მას და აღვაშენო სახლი საღოცველად ჩემდა და ვიყო მორჩილ ნინასა სჯულსა ზედა რომთასა“. ასრეც მოჰხდა. (თეიმურ. გვ. 258).

ლა და იქიდგან დაუწყვია ქადაგება სჯულისა შრიტესისა და წარმართი ხალხი ძახეთ-ჰერეთისა უნათლია ნათლითა ჰუმბარითა „და ყოველთა მოსეს მიერ ნათელ-იღეს ღრუბლითა მით და ზღვითა“ (ძორ. მკისტ. წმ. მოც. პავ. 10, 2). მაგრამ დიდ-ხანს აღარ გაგრძელდა ესე მოღვაწეობისა წმიდისა ამის ნეტარისა დედისა ჩვენისა ნინასი. იგი ძრიელ დასნეულდა. მაშინ მოვიდენ მისა მეფის ძე რევი ¹⁾ და მეუღლე მისი სალომე, აგრეთვე ეპისკოპოსი იოანე და ყველამ მოინდომეს „წარმოყვანებად წმიდისა ნინოსი მცხეთად, ხოლო წმიდა ნინო არა ერჩიდა. მაშინ წარვიდა თვით მეფე და სიმრავლე ერისა ძლიერისა და მივიდეს მისთანა და შეჰკრიბა სიმრავლე ერთა და ჰხედვიდა ყოველი იგი ერი პირსა ნინოსა, ვითარცა ზეცისა ანგელოზისა და მოსწყევდდიან ფესესა სამოსლისა მისისასა, მიიღებდეს და ემთხვეოდეს სარწმუნოებით. და იძულებით ევედრებოდეს ყოველნი დედობულნი გარემოს მსხლომნი, რომელთა მოზდიოდეს ცრემლნი თვალთაგან მათდა განშორებისათვის მოძღვრისა მის და მოღვაწისა და სწეულთა მკურნალისა ხელოვანისა“ (ბატონიშ. სიემ. ისტ. გვ. 270).

უკანასკნელ წაძებში თვისის სოფლად ცხოვრებისა; წმიდასა ნინოს, თხოვნისა მეზრ დედოფლისა სალომე, შჯარმელისა და ჰეროჟ ავრისევანელისა უამბნია თვისი წარსული თავგარდასავალი ანუ, უკეთ ვსატყვათ, თვისი ბიოგრაფია. „იწყო სიტყვად წმ. ნინომ და იგინი (სალომე

¹⁾ რევი იყო ძე მირიანისა. მას ცოლად ჰყვანდა სალომე, რომელმაც აღწერა წმ. ნინას ცხოვრება და თავ გარდასავალი. რევი სცხოვრებდა უჯარმაში და განაგებდა კახეთსა და მის მიდამოსა.

შჯარმელი და ჰეროჟ აგრივანელი) სწერდეს და წარმო-
უთხრა ყოველი, რომელი ზემოთ დავსწერეთ ცხოვრება
მის წმიდანისა და ნეტარისა“ (იქვე გვ. 271). შემდეგ
ეპისკოპოსმა იოანემ შესწირა უსისხლო მსხვერპლი და
აზიარა წმ. ნინო ხორცსა და სისხლსა ძრისტესსა. წმიდამან
ნინომ ღრმა მოხუცებულებაში (67 წ.) განუტევა სული
თვისი დასაბამითგან სოფლისა 5834 წ., 329 წ. ძრისტე-
სით, ქართლად მოსვლით მისითვე 25 წელსა. წმიდა გვა-
ში მისი, მისივე ანდერძის ძალით, დამარხეს იქვე ბოდბეში,
იქ, საცა ეხლა წმ. ნინას ეკკლესიაა, რომელიც ამ ბოლო
ღრომდის იყო სამიტროპოლიტო ტაძრად. ¹⁾

შემდგომად ნინოს დასაფლავებისა, მეფე მირიანს მო-
უვლია ჰერეთი, ქართლი და მთელი თვისი სამეფო, თით-
ქმის ყველგან განუმტკიცებია ხალხი სარწმუნოებასა ზედა
სამებისა ერთ არსებისა ლეთისასა.

* ტქმულება არის, მერე საფუძვლიანი, რომელ ესე
მირიან წასულიყოს პოსტანტინოპოლს და ეხილოს დიდი
იმპერატორი რომისა და საბერძნეთისა პოსტანტინე, რომ-
შელსაც დიდის პატივის ცემით მიუღია მეფე. აქედ-
გან მირიანი გამგზავრებულა იერუსალიმად და უშოვნია

1) პირველი ქვის ტაძარი ნინას საფლავზე ააგო მირიანის ძემ
პაქარმა. ეს ტაძარი განახლებულ იქმნა მიტროპოლიტის იოანესაგან
(1837 წ.) აქაური მიტროპოლიტის სამწყსო იყო ქიზიყი კონდოლამდის და
ესენივე (მიტროპოლიტნი) გვირგვინოსან ჰყოფდენ ხოლმე კახეთის მეფეთა
(Жизн. Гр. Св. Ил. Иос. გვ. 47, შევიშვა 29). წმ. ნინო მოცი-
ქელთა სწორად აღვიარებულ იქმნა ჩვენი ეკკლესიისაგან და მის დღე-
ობად დაინიშნა 14 იანვარი, დღე აღსრულებისა მისისავე. საგალობელი
კი შეუდგინეს მე IV საუკ. გასულს.

ქართველთა ჯვარის მონასტრის ადგილი. ეს ის ადგილია, „სადაცა ლოთმან, ძმის-წულმან აბრაამისამან, დანერგა სამი მუგუზი ერთად და სასწაულოთა აღიზარდნეს იგინი ერთხელ, რომლითა დარწმუნებულ იქმნა ლოთ, რომელ მიეტყევების მას ცოდვანი მისნი. ჯვარის მონასტრის ტრაპეზი სდგას ძირსა ზედა ლოთის ხისასა. ძირი იგი ხისა მის აქამომდე იხილვების ქვეშე წმიდისა ტრაპეზისა“. — მირიან მეფის დროსვე დაწყებულა იერუსალიმში ქართველთა ჯვარის ეკლესია. პირველად იგი ყოფილა მცირე, შემდეგ მეფეებს გაუდიდებიათ, გაუმშვენიერებიათ და უჩუქებიათ მისთვის დიდი მამულები საქართველოში.

როდესაც მირიანი დაბრუნდა საქართველოში და სცნო თვისი უფროსი ძის რევის, ძახეთის მმართველის, გარდაცვალება, მან ეს მხარეც შეუტერთა თვისსა სამეფოს და მალე თვითონაც აღესრულა (342 წელს.)²⁾ ბამეფდა ალქანტინესთან მზევლად მყოფი მეფის ძე ბაქარი.

2) მირიანს დიდას, ჰრჩეულს სხვას ვისმე დავითს, ამაღ ვითარმედ, იყვნეს უმძლეს უმზნესნი, მეფენი პირველ სხვა და სხვათაგანს უომთა, მაგრა არა სთნდეს მონად თვისად უფალსა. ემესაბამვის შესხმა მიცემად ქებით.

სხვა სავლე იქმნა, მირიან რჩეულ წმინდა, გვემული სიპრით განგებით შთაჭრილ-ცხენით. ამით ტყვისაგან, თავისუფალ ტყვეობის, მცნობელი და მსწრაფლად განღვიძებული ღვთისად, კერპთ მმუსრი ქრისტეს აღმმართები ჯვარის.

ესე არს პირველ და დასაბამ მეფეთა, კეთილ-მსახურთა, ვინ მოიმადლა ნიჭად, ქრისტეს სახელის და მის შორისებათ.

ბაქარს მამაზე მცირე ღვაწლი არ მიუძღვის ჩვენს ხალხის წინაშე. იგი მხურვალედ შეუდგა ქრისტიანობის გავრცელების საქმეს და აგრეთვე ხალხის განათლებისას. მან საბერძნეთიდან გამოიწერა განათლებულნი პირნი და თავის სამეფოს ყოველი კუთხისკენ გაგზავნა იგინი საქადაგებლად ქრისტიანობისა. მის ღროს მოიქცნენ წარმართობიდამ ხევსურნი, აფხაზნი და მრავალნი სხვა მთიულნი. ქრისტიანობის მკვიდრად დასამყარებლად ამავე მეფემ ააშენა მრავალი ტაძრები და დააწესა საეპისკოპოსო კათედრანი სხვა-და-სხვა ადგილას, მაგ. წილკანში, საცა ააგო წილკნის ღვთისმშობლის მშვენიერი ეკლესია და აგრეთვე სხვაგან. ბაქარმავე ეკლესიებში შემოიღო ქართული წირვა-ლოცვა და გალობაცა, მიმსგავსებული ბერძნულის ხმისა. ბაქარი ყოველ გვარ ღონისძიებას ხმარობდა, რათა ქართული ეკლესია დაეყენებინა სამშობლო ნიადაგზე. ამიტომ იგი ცდილობდა, რომ ხალხში გავრცელებინა განათლება და ამნაირად მოემზადებინა მამულისა და ეკლესიისათვის მოსამსახურე პირნი. ამის მიზნით მან მრავალგან დააარსა სკოლები, საცა სჯულისა და სხვა საგანთა გარდა ასწავლიდნენ აგრეთვე ბერძნულ და ასირიულ ენათა. ჩვენს ენაზე გადმოათარგმნინა ბევრი სამღვთო წიგნები. მაგრამ სიკედილმა აღარ დააცალა ბრძენსა და განათლებულსა ამა

წინამძღვარ ექმნა, ღვთისა მიმართ ქართველთა,
ხოლო გვირგვინი მიიღო მოციქულთა.

(იხ. წუობილ სიტყვაობა. მუხ. 549, 550 და 551)

მირიან ჳმარნია მცხეთის ტაძარში, მისი სახე კი გამოხატულია იერუსალიმის ქართველთა ჯვარის მიწასტრის კედელზე.

მეფეს განგრობა ჩინებულისა სამსახურისა მამულისათვის.
იგი აღესრულა 364 წელს.

იმავე წელს მეფობა მიიღო მისმა შვილმა მირდატ
III, რომელიც აგრეთვე მუყაითად შეუდგა ქრისტიანობის
საქმეს. მის დროს სამწყსოს განაგებდა მთავარ-ეპისკოპოსი
იაკობი. შემდეგ იობი. მირდატმა მოაქცია კლარჯე-
თის და ჯაფახეთის მცხოვრებნი ქართველნი და მკვიდრად
ღანერგა იქ ქრისტიანობა. იმერეთში ააგო მშვენიერი ხო-
ნის სობორო, რომელსაც განუწესა ეპისკოპოსი. აგრეთვე
სხვა-და-სხვა ადგილას ააშენებინა მრავალი ეკლესიები. მის
მეფობის განმავლობაში (364—379 წ.) საქართველოს
ეკლესია სტკბებოდა მშვიდობიანობითა და წარმატებაში
წელიწადი.

ქრისტიანობის და ამასთანავე საქართველოს მშვი-
 დობიანობა ცოტათი შეფერხდა მირდატის ძის მარაზ-ბაქა-
 რის დროს (379.—394 წ.) სპარსელნი, რომელთაც დიდად
 არ ესიამოვნებოდათ ქრისტიანობის გავრცელება საქართვე-
 ლოში, შამოვიდნენ ჩვენ ქვეყანაში, აიღეს არანი, სომხი-
 თი და დადგნენ იქ, საცა ობილისია; აქ გორაზე, წინააღ-
 მდეგ ქართველთა, ააგეს «შურის ციხე» და დაუწყეს ქრი-
 სტიანებს დევნა და წვალება. მარაზ-ბაქარი იძულებული
 შეიქმნა შერიგებოდა მტერს და დაეთმო მისთვის არანი,
 აღმოსავლეთი ნაწილი საქართველოსა და ეძლია ხარკი.
 ბერძენთა იმპერატორმა არ მოუწონა ვარაზ ბაქარს ამნაი-
 რი სამარცხენო საქციელი და აუჯანყა ქლარჯეთი ბასი-
 ნამდის და იქ მმართველად დასვა საერომათი. ამავე დროს
 სპარსელთაც გამოუცხადეს ომი ქართველებსა; ამის მიზე-
 ზად შეიქმნა ქართველთ ეპისკოპოსი ავდი, რომელმაც თა-
 ვის სამწყსოში—სპარსეთში გადასწვა წარმართთა ტაძარი.
 სპარსელთ ჯარებმა დაიწყეს რბევა საქართველოს განაპირა
 მხარეებისა. (იხ. Нумизм. факт. груз. цар. гг. 52,
 წიგ. თ. მ. ბარათაევისა). ამ ომების დასრულებამდის
 მოკვდა ჩვენი მეფე და გამეფდა თირდატი, რომელმაც ცდი-
 ლობდა დაემშვიდებინა თვისი სამეფო. მთავარ-ეპისკოპო-

სის ილიას შემწეობით მშვიდობიანობა დამყარებულ იქმნა: სპარსელთ დანიარჩუნეს რანი და მოვაკანი, ბერძენთ ძლარჯეთი ¹⁾. ბამეფებულმა შარსმანმა (405—408 წ.) დაიწყო დანგრეული ეკლესიების განახლება და ახლების აგება, მაგრამ მალე მოკვდა და ივერიის ტახტსა ზედა აღვიდა მტერი ქრისტიანობისა და უზნეო მეფე მირდატი IV (408—410 წ.) აშაწყარ-ჰყო სჯული თვისის ხალხისა და მოინდომა წვალება ქრისტიანებისა, მაგრამ სპარსელებმა აღარ აცალეს. ხარკის მიუცემლობისა გამო ქართველებზე განძინებულნი მტერნი შემოვიდნენ საქართველოში, აღაოხრეს იგი, დაამხეს ყველა ეკლესიები და მათ წილ დასდგეს კერპნი. ხალხი სამღვდელი პირებითურთ, შეიხიზნა მთებში და კახეთის ხევში. ოვით მეფე დაატყვევეს, გაგზავნეს ბაღდადში და იქვე მოკვდა. საქართველო, უმეფოდ დაშთენილი, ჩაფარდა საშინელ მდგომარეობაში, მშველე-

1) ბერძენთ იმპერატორმა თეოდოსი მცირემ ჩვენ მეფეს მძევლად გამოსთხოვა შვილი მურვანოს (12 წლისა), რომელმაც მცირედთა უბოთა დაისწავლა ყოველივე წერილი, ენა ბერძნული და ყოველივე სწავლულეა საეკლესიო და საფილოსოფოსო და აგრეთვე ენა ასურებრივი. პეტრე (მონაზონობის სახელი) იყო, ამბობს მიხეილ სირიელი, ძე საქართველოს მეფისა, მძევლად შემოყვანილი კოსტანტინეპოლში და, როდესაც აქ იმან შეისწავლა საღმთო წერილი, შეუდგა მკაცრ მონაზონების ცხოვრებას და სახელ-განითქვა დიდად; პეტრემ თავის სურვილის წინააღმდეგ, მიიღო მღვდელ-მონაზონობა და შეიქმნა არხი-ეპისკოპოსი პალესტინისა. იმის საკათედრო ადგილი იყო გაზი და ისე იყო იგი განვითარებული, რომ არავის შეეძლო იმასთან ბაასობა. ამ წმინდა კაცს ჰყვანდა მოწაფედ განსწავლულთაგანი მონაზონი იოანი, რომელმაც სწერა მრავალი. პეტრეს მიმოუვლია პალესტინა და აქ აუშენებია რამოდენიმე მონასტერი, სასნეულო და სასტუმრო. გარდა-

ლი ჩვენი ქვეყნისა გამოჩნდა ძე მირდატისა არჩილი. მამეფებისვე უმაღლესი (410—434) გონიერმა ამა მეფემ შეირთო ცოლად ბერძენთა ხელმწიფას ასული მარიამი, ¹⁾ რათა უნებელად ყოფილიყო ბერძენთაგან. შემდეგ შეუდგა სარწმუნოების აღდგენას. იმან განდევნა ცეცხლ-თაყვანის მცემელნი; დაამხო კერპნი და ბომონნი და ხელ-ახლა ააგო ტაძრები; სხვათა შორის წმ. სტეფანესი ქ. მცხეთაში. მანდევნილნი ქურუმნი საჩივრით მიიქცნენ წინაშე არანის და აღირბეყანის მმართველის ბარზაბოდისა და სთხოვეს შველა და აღასჯა არჩილისა. დიდძალის სპარსთა ჯარით ეს საშინელი მტერი შემოვიდა საქართველოში, მაგრამ ძალოვანის ჩვენის მეფის არჩილისაგან იძლია და განდევნილ იქმნა არანადის, რომლის მტხოვრებთაგან მრავალნი შეიპყრო არჩილმა, ტყვე ჰყო და დიდის აღაფით უკმოიქცა და იღვესასწაულა თვისი გამარჯვება. და ეს გამარჯვება მტერთა ზედა მიაწერა ძალსა შირისტესსა.

ამავე დროს საქართველოს მთავარ-ეპისკოპოსად იყო სპარსელი მობიდანის, რომელიც მხოლოდ გარეგნობით ქრისტიანობდა, თორემ ნამდვილად კი იყო მტერი ამ

ცვლილა ბრწყინვალე მოღვაწეობით სახელ განთქმული ნწ წლისა ზენონ იმპერატორის დროს (474—491) და დაფუძულა დიდითა დიდებითა მონასტერსა ქართველთასა იერუსალიმს. ვრცელი ბიოგრაფია მისი აღუწერია სირიულად იმისავე მოწაფეს ზაქარია ქართველს და ქართულად უთარგმნია მღვდელს მაკარის (იხ. ისტ. ვახუშტისა, გვერდ. 80—81, შენიშვნა დ. ზ. ბაქრაძისა.)

¹⁾ მარიამი და მისი რძალი სანდუხტა (ვაქრისტიანეული) მეტად ღვთისნიერნი იყვნენ. მათ თხოვნით და შემწეობით პირველად გადმოიღეს ქართულად სახარება, სამოციქულო და სხვა წიგნები.

სჯულისა. ეს ცრუ მღვდელ-მთავარი უარ-ჰყოფდა ზოგიერთ ქრისტიანულ წესებს და შემოჰქონდა არიოზის ¹⁾ მწვალებლობა, რომელიც იმპერატორის მალენტის მფარველობით ედებოდა მთელს აღმოსავლეთს. ზარდა ამისა ღირსეულ და ზედ-მიწევნით ქრისტიანობის მცოდნე მღვდლებს და ეპისკოპოსებს სცვლიდა და მათ მაგიერ ამწესებდა თავის სწავლის მალვიარებელ პირებს. თუმცა დიდის სიფრთხილით ურევდა ღვარძლსა ნიკეის მსოფლიო კრებისაგან აღვიარებულ და დამტკიცებულ ქრისტიანებრივს წესებში, მაგრამ მაინც ვერ გაღურჩა მეფის არჩილის სამართალს. არჩილის ბრძანებით მოჰხდა კრება ეპისკოპოსებისა მცხეთაში. ამ კრებაზე დაესწრნენ ეპისკოპოსნი: წილკნისა, მცხეთისა, ნეკრესისა, რუისისა, ხონისა და სხ. კრებამ მობიდანის სწავლა იცნო წინააღმდეგად ქრისტიანებრივის სწავლისა, განაყენა მთავარ-ეპისკოპოსობიდან მობიდანი და განაძევა სამშობლოდამ. ამ დროს კოსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტზე იჯდა არიოზის მწვალებლობის მომხრე ნესტორი, რომელსაც მობიდანისთვის შეეძლო მცხეთის კათედრა დაებრუნებინა, თუ მესამე მსოფლიო კრებას შეესწი ²⁾ ბოლო არ მოელო ნესტორისა, მისის

¹⁾ არიოზი იყო ალექსანდრიის მღვდელი ეგვიპტეში. ის იესო ქრისტეზე ამბობდა, რომ იყო დრო, როდესაც იგი არ იყო, რომ იგი ჭეშმარიტი ღმერთი არ არის, არ არის თანაარსი ღვთისა, რომ იგი, შობილი კი არა, ქმნილია მამისაგან. პირველმა მსოფლიო კრებამ შეაჩვენა სწავლა არიოზისა (325 წ.) და შეადგინა სიმბოლო სარწმუნოებისა.

²⁾ ეს კრება მოხდა 431 წ. წინააღმდეგ კოსტანტინოპოლის პატრიარქის ნესტორისა, რომელიც უარ ჰყოფდა იესოს ღმერთ-კაცობას.

სწავლისა და მოაზრეთათვის. ამავე კრებაზე განხილულ იქმნენ საქართველოს ეკლესიის საქმენი და არჩილს მოუწონეს მისი მოქმედება წინააღმდეგ მობიდანისა და სასარგებლოდ შირსტეს ეკლესიისა.

შემდეგ ამისა არჩილი მოკვდა (434 წ.). ზამეფლა მისი შვილი მირდატი მე V, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა არანის მმართველის ასული სარანდუხტ, ქმრის ხელში გაქრისტიანებული. ამ მოყვრობის ძალით სპარსელნი მეგობრულად იყენენ ქართველებთან, მაგრამ როდესაც სპარსეთის ტახტზე აღვიდა თანატიკოსი იეზდიგერდი II, მაშინ საზოგადოდ ქრისტიანებს და კერძოდ ქართველებს დაუდგათ საშინელი ღრე. ტახტსა ზედა აღსვლასავე იეზდიგერდი მიესია ბერძენთ ქვეყნებს, აიკლო და აღაოხრა ისინი და სრულიად დაამარცხა მათი ჯარები, მეძრე არანის და აღირბეჟანის მმართველს ბარზებოდს უბრძანა დაეყრო საქართველო და სომეხეთი, დაემხო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში, დაემკვიდრებინა ყველგან ქურუმნი და ზოროასტრის სჯულის მასწავლებლნი. შორს-მხედველი იეზდიგერდი ამ ბრძანების გამოცხადებამდის იწვევდა ქართველთა და სომეხთა მხედრობას ხორასანში წინააღმდეგ თვისის მტრებისა. ამ ნაირის მოქმედებით იმას უნდოდა: 1, ქართველთა და სომეხთა ვერ აღმოეჩინათ წინააღმდეგობა ზოროასტრის სჯუ-

ბას და ქალწულსა მარიამს უწოდდა ქრისტეს მშობელად და არა ღვთის-მშობელად. კრებაზედ გადასწუვიტეს: «ვადვიარებთ ერთსა ქრისტესსა, ძესა ღვთისასა, განკაცებულსა და უთესლოდ მშობელსა მისსა წმ. ქალწულსა მარიამს ჭეშმარიტად ღვთის-მშობელად» (Практич. Канониз. გვ. 40).

ლისათვის; 2, უცხო ნათესავთა მხედრობით დაემარცხებინათ თვისი ქვეყნის მტრები. ამ სჯულისა და ქვეყნის საშიშროების დროს მოკვდა მირდატი V, რომელსაც დარჩა 7 წლის ძე ვახტანგი.

V.

მახტანგ ზორგ-ასლან მეფეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქრისტიანობის წინაშე. 7 წლისა იყო, რომ მას მოუყვდა მამა მირდატ მე V. მახტანგს ჯერ ზრდიდა ქართლის მისთავი და სპასალარი ჯარისა საურმაგი და ამის სიკვდილის შემდეგ მთავარ-ეპისკოპოსი მიხელი და ახალი სპასალარი ჯუანშერ. მანათლებული მღვდელმ-თავარი ობოლს ასწავლიდა ღვთის მეტყველებას და თავის ტკიბილი დარიგებებით ღრმად უწერგავდა გულში ქრისტიანობის და ქართველი ერის სიღვაწესს.

15 წლისა მახტანგი შეიქნა 454 წ. და იკურთხა სამეფო გვირგვინი. ნიჭიერი და ისევ ნორჩი მეფე მეტად შორს მხედველი გამოჩნდა. მის ქვეყნის მტრები ამ დროს იყვნენ: სპარსელნი, რომელთაც უნდოდათ ქრისტიანობის მოსპობა საქართველოში; ბერძენნი, რომელთაც წინა მეფეების დროს დაეპყროთ, თითქმის, მთელი იმერეთი; ოსნი, რომელთაც მახტანგის მცირე-წლოვანობის დროს აღაოხრეს მთელი ქართლი, დაატყვევეს მეფის და ხვარამზე და სხვანი და დიდის დავლით გავიდნენ საქართველოდან. მეფეს ყველასთან ერთ-და-იგივე დროს ბრძოლა არ შეეძლო, ამიტომ სპარსელთა და ბერძენთა

მეგობრობა გამოუცხადა ¹⁾ და შევიდა მთებში, გაიმარჯვა ოსებზე, ჩერქესებზე, ჯიქებზე და დიდძალის ალაფით ატეხა-ზეთილამ დაბრუნდა მცხეთას. მისი გამარჯვება ილღესა-სწაულა და სპარსეთის შაჰს მორმუხდს დიდი საჩუქრები (უფროსი ქურუმის ბინქარის ხელით) გაუგზავნა და სთხოვა ცოლად ასული ბალედუხტა. შაჰს დიდად ესიამოვნა დამო-ყვრება მძლავრ მეფესთან და გამოუგზავნა მახტანგს ასუ-ლი თვისი მისი გამდელი რაჟდენითურთ. მეფემ ილღესა-სწაულა ქოზწილი და შეუდგა სამეფოს და სჯულის საქმეების წარმართვას.

მახტანგმა ახლა მეორე მტრის—ბერძენთა დასჯა მო-ინდომა. ამიტომ მან შეაგროვა დიდი ჯარი, მოიშველა სპარსთა მხედრობის ერთი ნაწილი და რანის მმართველთა შაზგენი ანუ მასკენი, შევიდა ალარჯეთში და პონტის ქვეყნებში, რომელნიც ეწყრათ ბერძენთა; ყველა ეს ადგი-ლები დაიმორჩილა ვიდრე ქალაქ ნაზიანზინამდის. სპარ-სელთ უნდოდან ქრისტიანთ ტაძრების და ეკკლესიების დანგრევა, მაგრამ ვახტანგმა დაუშალა. მძმი ესე დასრუ-ლდა ზავით, რომლის ძალით მახტანგს დაუბრუნდა სამე-გრელო, ალარჯეთი და ატეხაზეთი.

¹⁾ მეგობრული განწყობლება. ამ სახელმწიფოებთან გამოცხადდა ვახტანგის სიტყვაში, რომელიც წარმოსთქვა ტახტზე ასვლის დღეს წინაშე დიდძალის შეკრებილებისა. როდესაც ყველანა, ამ კრება-ზედ დამსწრენი, თუბზე იდგნენ და ნება არა ჰქონდათ დამ-ჯდომისა, ვახტანგმა გვერდით დაიხვა ქურუმთა უფროსი ბინ-ქარი და მთავარ-ეპისკოპოსი მისქილი, ერთი, როგორც წარმომადგენე-ლი ზორაასტრისა და მეორე (ბერძენი); როგორც ქრისტესი.

ღაბრუნდა მცხეთას მახტანგი და დაიწყო ეკლესიების შენება და მღვდლების გამწვანება. თვისაგანვე დაარსებულს თფილისში ააგო მეტეხის ლეთის-მწობლი ეკლესია. ¹⁾ შემდეგ განდევნა ქურუმნი და ცეცხლ-თაყვანის მცემელნიც. მათი უფროსი ქურუმი ბინქარი შეპკრობილ იქმნა და ბომონნი კი პირქვე დაცემულ. შემდეგ ბრძანება გამოსცა, რათა არაეის ამიერიდგან საქართველოში აღარ შეეძლოს აღვიარება ზოროასტრის სჯულისა. სწორედ ამავე დროს მას მოუკვდა ცოლი ბალენდუხტა და დაინიშნა იმპერატორის ლეონის ასულ მლენეზე. სპარსელნი განძინდნენ ვახტანგის მოქმედებისა გამო და შაჰას შირუხის წინამძღოლობით დიდი ჯარი წამოვიდა საქართველოზე, დაიპყრო ყველა სამხრეთი ნაწილები მისი, შევიდა ქართლში და შემოერტყა სატახტო ქალაქ მცხეთას, რომელშიაც გამაგრებულ იყო მეფე. სიხე არმაზი კი ეჭირა გაქრისტიანებულს რაჟდენსა და გულადად ებრძოდა მტრებს. მაგრამ მალე რაჟდენი შეპკრობილ იქმნა და შირუხის წინაშე წარდგენილ. ბანძინებულმა შაჰმა უბრძანა რაჟდენს, რათა უარ-ეყო ქრისტიანობა და თაყვანი ეცა ზოროასტრისათვის. რაჟდენი მტკიცედ იდგა თავის სჯულზე, რის-გამო სცემდნ მას

¹⁾ თუმცა ჩვენი მატყინენი მოგვითხრობენ, რომ ვახტანგმა თფილისში ააგო სიონის მიძინების ტაძარი, მეტეხისა და სხვანიო, მაგრამ ეს დასაჯერებელი არ არის. ვახტანგმა მარტო სპიძრველი ჩაჰყარა და შენება კი გაგრძელდა და შემდეგ მეფეებმა დაასრულეს. მაგ. სიონის სობორი დაუსრულებელი იყო დაჩის მეფობაში (499—514 წ.), გურამისაში და დასრულებულ იქმნა მხოლოდ მეფობასა შინა ადარნასისა (619—639).

ცხვარ-პირში, წიშველს ათრეედენ და მერმე შებორკილი საპრობილეში ჩაადგეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ რაჟდენი წაიყვანეს ქ. შრომში და იქაურ სპარსელთ ჯარის უფროსს მისცეს, რომელმაც ქრისტეს მსგავსად ჯვარს აკვა და ჯვარ-ცმულს მცველნი მხედარნი შურდულებს ესროდნენ და ისრებს ასობდენ. რაჟდენმა სული განუტევა და ლამე იქაურმა ქრისტაანებმა დასაფლავეს იქვე.

როდესაც ვასტანგმა მტრებთან ბრძოლა გაათავა და განდევნა იგინი საქართველოდგან, მასშინ მოსძებნა ტყაში რაჟდენისა, წრომიდამ გადაიტანა დიდს მისივანვე ჯგებულს ნაქოზის ტაძარში. რაჟდენის წამების აღსრულებას ჩვენი ეპეკესის დღესასწაულობს 3 აგვისტოს. მისი საგალობელი გვაუწყებს:
 „დიდება ახლის ნერგის ეპეკესიისაო, ჭეშმარიტად ნათობო სარწმუნოებისაო, ზირველ მოწამეო რაჟდენ; შენ მიერ ისარის წეობა ქართველთა ეპეკესიისა მოღვაწეთა ისწავეს“.

ნაქოზის სამწყურსო განაგებდა ეპისკოპოსი 1810 წლამდის, მას ეჭვემდებარებოდენ მცხოვრებნი ქსნიდამ ვაკვასიის და იმერეთის მთებამდე: ქართლენი, ოსნი, დვალეთლები, გლოლენი. იოანე ეპისკოპოსის დროს 1799 წ. ნაქოზიდან დაიკარგა ძვირფასი საუნჯე საქართველოს ეპეკესიისა აწმ. ჟვანა ცხოველს-მეოფელის ხისა, რომლის სიგრძე ოთხი გოჯი იყო. ამ ჟვარს ჭჭონდა წარწერა, რომელიც ჭმოშობდა, რომ იგი მოტანილ იქნა იერუსალიმიდამ ვასტანგისაგან. ეს ის ცხოველ-მეოფელი სეა, რომელსედაც მოგვიტოსრობენ აღმოსავლეთის საღსნი და შწერალნი (პ. იოსელიანის).

ამავე ხანებს ეკუთვნის წამება შუშანიკისა. ეს იყო ქართველთა მუფის ასული და იგი ჭეკანდა ცოლად რანის მმართველს ვახუგენს ანუ ვასიენს. ქმარი შუშანიკისა მეტად ზოროტი იყო

და ქუროთ ნებაც მი'ცა გაერტყელებინათ ცენსლ-თაყვანის-მცემ-
ლობა და სჯული ქრისტესა დაეთრგუნათ. შუშანიკა გულის
ტვივილით უფურება უღეთო მოქმედებსა თავის ქმრისას, რომ-
ელმაც უკვე შეირთო მეორე ცოლი (სპარსეთის შაჰის ასული)
ცენსლ-თაყვანის-მცემელი ამიტომ შუშანიკა გადასახლდა ტაძარ-
ში და იქ ევედრებოდა უფალსა, მაგრამ ცენსლ-თაყვანის მცე-
მელმა ვასკენმა თავის ძმა ჯოჯაგია გაგზავნა შუშანიკის მოსა-
ყვანად. სასარებით და წმ. ნაწილებით შუშანიკი გამოეცხდა
ქმარს, რომლისაგან გვემულ, ცემულ, თვალ-გამოთხრილ
თავ-გატყვილ და საზურობილში ჩაგდებულ იქმნა; აქ მას ნუ-
გეშას სცემდენ ეპისკოპოსი და დიაკონი. მაგრამ ვასკენი აქაც
მოვიდა, ჰგვიკა ეპისკოპოსი, სცუის დიაკონსა, თრკვა დაუწყო
თავის მეუღლესა და წაათრია სასახლეში. მაგრამ ხელ ახლას
იგი ჩააგდებისა საზურობილში, შებოროტდა და საკმელსაც არ
აძლევდა. ამ ყოფაში მან განატარა ექვსი წელიწადი. წმიდან
შუშანიკმა დიდ ხანს ველარ იცოცხლა, აღესრულა იგი 458
წელს და დაასაფლავეს იმ კვლესიაში, სადა ევედრებოდა ღმე-
რთსა. ვასტანგი რომ განთავისუფლდა გარეშე ომებისაგან, წა-
ვიდა რანში, ვასკენი დაიჭირა და ჩამოასრინო, სოლო წმ. გვა-
ში წამებულისა გადმოასვენა და დაასვენა წორტაგში, მაგრამ
120 წლის შემდეგ, როდესაც ქართველთა და სომხეთ კვლე-
სია გაიყო, მამან საქართველოს კათოლიკოსმა შუშანიკის გვამი
გადმოიტანა თბილისში და დაასაფლავა მეტეხის კვლესიის კვედე-
რში. დღეობა 28 აგვისტოსა...

როდესაც შირაუზი საქართველოს ერთის შეტყეით გა-
ოხრებას უპირებდა და მეფე მახტანგი მეტად გაჭირებულ
მდგომარეობაში იყო, საბერძნეთიდან მოვიდა საქართვე-
ლოში 80,000 მამველი ჯარი. იმპერატორის ბრძანების

ძალით მახტანგის განკარგულებაში უნდა ყოფილიყო როგორც 80,000 ბერძენთ ჯარი, ისე ყველა ადგილები ქარნულდამ (არზრუმი), ლამდიდამ მელიტიანემდის. მა რომ გაიგო შირუშმა, მახტანგთან შერიგება მოინდომა იმ პირობით, თუ ცეცხლ თაყვანის-მცემელთ მეფე შეუშვებდა საქართველოში. მახტანგმა ყოველ-გვარი პირობა უარჰყო. მაშინ შირუშმა გამოუგზავნა ძვირფასი გვირგვინი და მრავალი სიმდიდრე. ეს ჰნიშნავდა ზავის სურვილსა. მახტანგმაც გაუგზავნა საჩუქრები და ინახულა შირუში. ჩამოვარდა მშვიდობიანობა, რომლის ძალით საქართველო სრულიად დამოუკიდებელ სამეფოდ აღიარებულ იქმნა. შირუშმა შეირთო მახტანგის და და სთხოვა შემწეობა წინააღმდეგ ჩინელთა და ინდიელთა.

მანამ გაემგზავრებოდა მისაშველებლად შირუშია, მახტანგმა მეფედ აქურთხა მცირე წლოვანი შვილი თვისი ღაჩი ანუ ღარჩილი და თვითონ 10,000 კაცით წავიდა იერუსალიმს, საცა თაყვანი სცა ქრისტეს საფლავსა და წმიდა ადგილებსა, მემრე იქიდგან გაემგზავრა სპარსეთს და ინდოეთს და აქ მრავალჯერ გაიმარჯვეს მტრებზე და დიდის ალაფით წამოვიდნენ და თანაც წამოიღეს აბრეშუმის ქვის თესლი.

დაბრუნების შემდეგ მან საქართველოს ეკუთვნისა სრულიად განათავისუფლა გარეშე დამოკიდებულებისაგან. აქამდის საქართველოს მთავარ-ეპისკოპოსებს ამწებდენ ანტიოქიიდან. მახტანგის თხოვნით იმპერატორმა ლეონმა, მეფის სიმამრმა, უბრძანა ანტიოქიის პატრიარქს ეკურთხებინა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად პეტრე. ამნაირად მეფის სურვილისამებრ საქართველოს

ეკლესია შეიქმნა დამოუკიდებელი და მიენიჭა მას „ავტო-
კეფალობა“ ანუ თვით-მმართველობა (488 წელს).

საქართველოს მატანეს სიტყვით, ამ დრომდის ბერძენთ სამღვ-
დლოებს ჰქმნიდა საქართველოს ეკლესიას და ძალიან ცუდად:
ისინი მეტად გეტყვ-მოყვარენი და ანგაანნი იყვნენ;
ეკლესიის საქმეებს უფრო არ უგდებდენ, რის-გამო კასტანგის
უცხოებაში მყოფობის დროს ეკლესიის საქმენი ცუდად მიდი-
ოდნენ. თვითმცხეთის მთავარ-ეპისკოპოსი მიხეილი (ბერძენი) თან-
და-თან უფრო ცუდად იქცეოდა. ამის გამო მეფემ შეიპყრო იგი და
წარუზაუნა კასტანტინოპოლს და იქაურს პატრიარქს გენნადის
კაუგ ზაუნა მიხეილის ავ-კაცობის დასამტკიცებელი საბუთებიც. გენ-
ნადამ დიკსება ჩამოჰხადა მიხეილსა და მონასტერში შეამ-
წყვდია.

სხვათა შორის, მიხეილს ბრალად ისიც ედებოდა; რომ
მეფე კასტანგზე და მის ჯარზე, რომდესაც იყვნენ სპანსეთში
და ინდუსტანში, მოაჭოკა, ქრისტიან სჯულს უღალატე-
სო. გარდა ამისა მეფე მსჯედობით რომ შემოვიდა მცხეთაში (რვა
წლის უცხოებაში მყოფობის შემდეგ), მიხეილი არ მიეგება მას,
როგორც მეფეს. ხოლო რომდესაც მეფე მივიდა მასთან ლოცვა-კურ-
თხევის მისაღებად ჰქონ სული მეფესა და პირში მიატყა ქოში და
ჩაუმტკრია ერთი გბილი. გამამტყუნებელ საბუთებთან ერთად მე-
ფეს ეს გბილიც კაუგ ზაუნამ კასტანტინოპოლის პატრიარქი-
სათვის...

პეტრე პატრიარქი სრულიად საქართველოისა და 13-ნი მამა-
ნი, გამოთხოვილნი პანტანგისაგან, დიდის ამალით ჩამოვიდნენ
საქართველოში და თანაც საბერძნეთიდან მოიყვანეს მეფის
საცოლო მღვინე. მეფე დიდის სიხარულით მიეგება ამ ძვირ-
ფას სტუმრებს, იქორწინა, იღვესასწაულა და შეუდგა ეკ-

კლესიის შორიგება-დამკვიდრებას. მირიანის ტაძრის მაგიერ იმავე ადგილას მცხეთაში ააგო მშვენიერი ქვით-კირის ეკლესია, რომელიც გახდა ავტოკეფალიად ანუ სამთავროდ; ზოგიერთ მოსულთ ეპისკოპოსთათვის დააწესა ახალი ეპარქიები და ზოგნი კი განაწესა ძველების წარსამართავად: „ხოლო მეფემან კათოლიკოსი პეტრე დაადგინა მცხეთას და სამოელ მუნვე ზემო-ეკლესიასა მთავარ-ეპისკოპოსად; ხოლო სხვანი ეპისკოპოსნი დასწნა: 1-ლი ძლარჯეთს, 2-ე მრუშეთს, 3-ე ზუნას, 4-ე მანგლისს, 5-ე ბოლნისს, 6-ე რუსთავს, 7-ე ნინო-წმინდას, 8-ე ჭერემს, 9-ე ჩეღეთს, 10-ე ხორნაბუჯს, 11-ე აგარანს, 12-ე ნიქოზს წმ. რაფელის საფლავსა.

ამ მონასტრებ და ეკლესიებთან ერთად მეფემ გაასწავლია სკოლები ყრმათა სასწავლებლად.

ასრე წარმატებით მიიღოდა ქრისტიანობის საქმე საქართველოში, როდესაც სპარსეთის ახალი შაჰი შოჰადი შემოვიდა საქართველოში ქრისტიანობის დასამხობად. შახტანგმა გაამაგრა ცხე-ქალაქი და მამაცურად დაუხვტა მტერს, მაგრამ სიმრავლისაგან მათისა იძლია და სასიკვდილოდ დაჭრილ იქმნა ¹⁾ (499 წ.).

1) ვახტანგ მეფე-ლომი, სიკისკას სიჩაუქით, დამცემი ოსთა, გოლიათთა ჯვართა მზე განმანათლი სამეფოსა თვისისა, მღვდელ-მთავრობითთა, საყდარი მკაზმე მაყეო, რის ტესთოვის შორის ცხოველ ნიადგ მომგე.

ვახტანგ სინდთა და სხვა-და-და სხვა ბარბაროზთა ზედ განმხედრი, დამცემი კოსტანტინებრ. ირიან დიდის შესაბამ დის-წიელობის,

VI

ღაჩის შემდეგ 514 წ.—542 წ. იმეფეს ბაკურ II და შარსმან V-მ. ამავე დროს საკათოლიკოსო ტახტზედ ისხდნენ ერთი მეორის შემდეგ სამოელი, შავ-ფეჩავ და ჩიგირმან. ამათ დროს დიდი ბრძოლა ასტყდა სპარსთა და ბიზანტიელთ შორის ლაზიკის დასაკუთრებაზე. სპარსთა მეფე ხოსრო ანუშირვან (531 — 579) დიდის ჯარით შამოვიდა საქართველოში, გადავიდა იმერეთში და აიღო ციხენი, რომლებშიაც იდგნენ ბერძენთ ჯარნი: პეტრა, ბიჭენთა ღიოსკური, და ბერძენიც განდევნა. მაგრამ ბერძენთ იმპერატორმა დიდი ჯარი მოაშველა ქართველებს, რომელთაც ამოჰკლიტდეს 12,000 სპარსელნი და სრულიად განდევნეს საქართველოდგან. ამნაირად სპარსთა წადილი, რომ ჩვენ ქვეყანაში აღმოვეხებრათ ქრისტიანობა და მის წილ დაენერგათ ცეცხლ-თაყვანის მცემლობა, გაცრუედა.

მძლავრის იმპერატორის იუსტიანიანეს მფარველობაში საქართველო თავისუფალი შეიქმნა და ქრისტიანობა უფროსად დაინერგა საქართველოში. (იმერეთ, სამეგრელო, აჭარა—ლაზისტანი) იუსტიანიანეს, ვავლენის ქვეშ იყვნენ რადგან უმეტესი ნაწილი ამ ქვეყნებისა ეპყრო მას და აქ ავრცელებდა ქრისტიან-

ნობას. მან აღაშენა დიდებული ბიჭვინტის ტაძარი და რამდენიმე სხვა ეკლესიანი სამეგრელოში (ამ ამბებზე დაწერილებით მოგვითხრობენ სტეფანე ბიზანტიელი და პროკოპი, მწიგნობართ უხუცესი იუსტინიანეს სარდლისა ჟელოსარისა).

იუსტინიანესავე დროს, შემდეგ შარსმან მე V-სა, მეფობდა შარსმან მე VI, კაცი კეთილ-გონიერი და ღვთის-მოყვარე. ამან ბევრი იხრუნა ქრისტიანობისათვის და მრავალი ტაძრები ააგო. იგი ეცადა აგრეთვე, რომ საქართველოს ეკლესია სრულიად გაენთავისუფლებინა გარეშე ეკლესიათა გავლენისაგან. იმპერატორის ნება-ყოფლობით დაწესდა დანიშნენ საქართველოს კათოლიკოსთა ქართველთაგან (549—ქართლ. ცხოვ.) და არღარა მოყვანა საბერძნეთიდან. ამია გარდა ღირს შესანიშნავია ის ფაქტი, რომ შარსმანისავე დროს ¹⁾ მოვიდნენ საქართველოში 13 მამანი შუა-მდინარის ქვეყნიდან (კაპადოკიიდან). აი მათი სახელები: ა, იოანე, ბ, ღვით, გ, სტეფანე, დ, იოსებ, ე, ზენონ, ვ, ანტონი, ზ, ისე, ც, მათე, თ, შიო, ი, ისიდო-

¹⁾ ქართ.—ცხოვ. თქმით მოსვლა 13-თა წმ. მამათა ეკუთვნის ჯარსმან VI დროს (555—670), ხოლო ამის წინააღმდეგ ზოგიერთი მწერალთა მოჰყავთ შემდეგი საბუთები: 1, თუ ეს 13 მამანი იყვნენ ოწაფენი სვიმეონ მეწვეტასა (სვიმეონ იშკა 390 წ. და გარდაცვალა 460 წ.), მაშინ მთელი საუკ. შემდეგ ველარ მოკიდოდნენ საქართველოში; 2, წმ. ანტონის მარტო-მყოფის ტაძრის აშენებას აწერენ (სიგელა იმამყული ხანისა და დასა მისისა მარიამისა) მამა ანტონს და ვახტანგ გორგასლანს. აშასაღამე მამათა მოსვლას ჰკონებენ ვახტანგ მეფის დროს (446—499) ჩვენი წყაროების მიწმობით-ვი ვახტანგის დროს მოსულნი მამანი სულ სხვა შირნი ყოფილან და არა ზემოთ ხსენებულნი.

რე, ია, აბიბოს, იბ, მიხეილ (მიქელ), ივ, პიროს. მეთო-
თხმეტე იყო იოანეს დიაკონი ილია.

მს მამანი, მოწაფენი სვიმეონ მესვეტისა, იყვნენ ქარ-
თველნი ¹⁾ და კეთილად მიღებულ იქმნენ ქართველთაგან.
ღაიწყეს მოღვაწეობა, ქადაგება და ქრისტიანობის მოფენა
ქართლ-კახეთში.

მოგვეყავს რაოდენიმე ცნობანი მათზე:

ა) იოანე წინამძღვარი ყველა მამათა დაესახლა მკხე-
თის ახლოს ზედაძენის მთაზედ, საცა დაანგრია და პირ-
ქვე დასცა სამლოცველონი კერპთ-მსახურთანი და მაღალ-
ნიჭიერი თვისითა ქადაგებითა და მადლიანისა სწავლითა
და სამწაულებითა მოიზიდა მთელი გარემო მოსახლე ქრი-
სტიანეთ ყურადღება. იოანემ ჯყო აქა მონასტერი და
ეკკლესია სადგურად თვისად და დაფლოულ არს მუნვე.

„ღედა-ქალაქი ქართველთა წმინდა იქმნა სწავლითა
შენითა, წმ. მამაო იოანე, მამათა თვალო და აღიწიე
მთად ზედაძენლისა, რომელიცა სთნდა სულსა შენსა, არქვ

1) „მოვიდნენ 13 მამანი შუა-მდინარიდამ. მიეგება ევლავიოს
კათოლიკოსი და მოიკითხა ასურულითა ენითა; ხოლო მათ ქართულ
ვახუხ-უგეხ“ (ქართ. ცხოვ.). ბ. ჩუბინაშვილი მეცნიერულს გა-
მოკვლევებზე ამყარებს, რომ კაპადოკია (ჭანეთი) სულ მთლად ძველი
დროიდგანვე იყო დასახლებული ქართველებით. ამ ქვეყნის გეოგრა-
ფიულნი სახელწოდებანი ხშირად ეხლაც ქართულნი არიან, ხალ-
ხის ზნე-ჩვეულება, ყოფა-ქცევა, შინაგანი ცხოვრება, მართებლობა და
თვით-კერპთ-მსახურებაც ჰქონდათ ისრეთი, როგორც ძველს საქართვე-
ლოს მოსახლეთა ანუ ქართველთა. (სტრაბონი, წიგნი XV, გვ. 188).
თვით სტრაბონი მისივე თქმით ყოფილა კაპადოკიელი და არა გვაქვს
საფუძველი, რომ მის მოწმობას კაპადოკიელების ქართველობაზე არ

მოწაფეთა შენთა წარვედით და განამტკიცებდით ძრისტეს სამწყსოთა, რამეთუ ახალ ნერგ არს ქვეყანა ესე ქართლისა“ . ღლეობა წმიდანის 7 მაისსა.

ბ) აბიბოს გამწესებულ იქმნა ნეკრესის საეპისკოპოსო კათედრაზე. ნეკრესი მღებარებს ერთსა მწვერვალსა ზედა დიდი კავკასიონის წიაღსა შინა. „4 მეფის ფარნაჯოჲ მისაგან აღშენებული ქალაქი იყო (ნეკრესი); შემდგომად მეფემან ორდატ აღაშენა ეკლესია დიდ-შენი, გუნბანთიანი, აქა დაადგრა წმიდა აბიბოს, 13 მამათაგანი და იქმნა იგი ეპისკოპოზ, მწყემსი გაღმა-მხრისა დიდოთურთ; ამან (აბიბოს) მოაქციენა უმრავლესნი მთიულნი, ესეც ეწამა სპარსთაგან, ვითარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი და დაფიქსილი არს სამთავროს“ (გეოგრ. მახუმ. გვ. 314). ქუროუმთა უფროსის სურვილისამებრ აბიბოსი საიდუმლოდ შეპურობილ, ქვით ცემულ, ნადირთა და ფრინველთა საწიწქნავად გადაგდებულ იქმნა სოფ. რეხში (30 ვ. მანძილზე ქ. ბორჯომადმ). ზემი აბიბოსი დასაფლავებულ იქმნა იქვე რეხის ახლო მონასტერში, მაგრამ შემდეგში მეფე სტეფანოზისაგან ამოღებულ და მცხეთის სამთავრო ტაძარში დასაფლავებულ იქმნა. საქართველოს ეკლესია მის სახსოვრად დღესასწაულობს 29 ნოემბერსა.

დავერწმუნოთ. თვით წმ. გიორგი და ნათესავი მისი წმ. ნინო ქართველები—კაპადოკიელები იყვნენ და იცოდნენ ქართული ენაც. ეჭვი არ არის, რომ 13 წ. მამანი შუა-მდინარიდამ (კაპადოკიიდამ) შემოსულნი საქართველოს შუა-გულში, იყვნენ აგრეთვე ქართველნი და კათოლიკოზის პირველ მოკითხვაზედვე ქართულის ენით დაიწყეს მეტყველება. (იხ. ეტნოგ. განხ. ძველ. და ახალ. კავ. ან ჭან. მკვიდ. მოსახლეთა დ. ი. ნუბ.).

გ) „იმავე მარტყოფის წყალს ერთვის ხევი, გამომდინარე აუხნეთის მთიდგან. ამ ხევისა ზელა არს სამხრით ეკლესია ლეთაებისა, გუნბათიანი, ღიდ-შენი, გარ ზღუდე-გოდლოსან, მზგავსი ციხისა; კეთილს მშვენიერს ადგილს; აქ დაადგრა 13 მამათაგანი ანტონი და ჰყო მონასტრად ესე; ხოლო თვით მცირედ განშორებით ქვაბსა შინა მყოფობდა მარტოდ და მით ეწოდა ადგილსა ამას მარტო-მყოფი და ან მარტყოფი“ (გეოგრ. მახ. გვ. 304). როდესაც 13 მამანი ჩამოვიდნენ საქართველოში, წმიდა ანტონი რამდენიმეცხნის შემდეგ გაემგზავრა ქრისტიანობის საქადაგებლად. იგი მოვიდა მარტყოფს და აქ გაიკეთა სენაკი და მოღვაწეობდა. იგი იკვებებოდა ირმის რძით და არც არაფერ ბჭოდა, თუ სად იყო ანტონი. ზოლოს მონადირეთ მიაგნეს მას. აწ აქვე ერთსა მთის მწვერვალსა ზელა აღმართულია სვეტი მოსაგონებლად მისის დაყუდებისა. იდღესასწაულების სახსენებელი მისი 19 იანვარსა და 16 აგვისტოსა.

დ) ლავითი დასახლდა მარეჯის კლდეგან გორაზე, საცა გამოჰკვეთა მრავალი სენაკები და დაარსა ღიდი ლავრა, ისე ღიდი, რომ იგი იტევდა 600 მოღვაწეთა. აქვე გამოჩნდნენ მოსასწაულენი, სხვათა შორის, მოწაფენი ლავითისა ლუკიანე და ლოდო. ღლეობა ლავითისა არის მეშვიდე კვირას პასექის შემდგომ.

ე) ისე ანუ ისე, რომელსაც მიეცა წილკნის საეპისკოპოსო კათედრა. იგი ახდენდა სასწაულებსაც; სხვათა შორის, იესეს აწერენ სასწაულებრივ წყლის გაყვანას არაგვიდამ მინდვრების სარწყავად. „ტყვილიანიდამ ისე წილ-

კნელმან, 13 მამათაგან, წარმოიღო ყავარჯნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუკოდ წვალი და მოიღო წილკანს და დის დღემდე. ღაფლოულ არს მუნვე. “

ვ) „შტორის ხეცს ხეით, ალაზნის დასავლით, არს ალავერდი, კახეთის მთის კალთის ველსა ჰგედა ზღუდე-პალატებიანი, გუნბათებიანი: ალაშენა 13 მამათაგანმან წმიდამან იოსებ, და ჰყო მონასტერი წმიდის ბიორგისა, და ღაფლოულ არს მუნვე“ (გეოგრ. მახ. 318). იოსები მეტად ბეჯითი იყო ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში და მან ამის გარდა ალაშენა მრავალი ეკკლესიები კახეთში. წმიდანის დღეობა 14 ენკენისთვეს არის.

ზ) „სარკინეთო არს მცხეთის დასავლით. არიან ქვანთნი გამოკვეთილნი კლდისაგან მრავალნი და კლდე ესე არს ვითარცა ნაშენი ქვით-კირისა; არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, და მღვიმე მას შინა, რომელსა შინა სცხოვრებდა წმიდა შიო 13 მამათაგანი; აწ არს მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის შიოსი, სასწაულოთ-მოქმედი, რომლისა გარემოს მისა ვერ ძკადრებს მხეცნი შექმად პირ-უწყეთა მონასტრისასა. არს აქ ეკკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილ-ნაშენი, ხოლო იტყვიან ძველად, იდგა ხუთი ათასი მონაზანნი ამხ ადგილთა შინა“ (გეოგ. მახუშ. გვ. 212). შიო ახდენდა სასწაულებსა და სცხოვრებდა პირველად მარტოდ მარტო და იკვებებოდა მტრეფისაგან მოტანილ საკვებათ. მის აღსრულების შემდეგ მისნი ძვალნი ახდენდენ აგრეთვე სასწაულებსა, რის გამო დღეობას (ყველიერის ხუთშაბათსა) მისნი ძვალნი თვითონვე აღმოვიდოდენ ხოლმე საფლავიდამ. საქართველოს აოხრების დროს შაჰ აბაზის მხედრებმა წმიდანი ესე ძვალნი წაიღეს

სპარსეთში, რომელიც იმ წელიწადს აოხრებულ იქმნა საშინელი ჭირისაგან და მიზეზად ამისა სცნეს ძვალნი ში-
ოსნი, რომელნიც უკანვე საქართველოში მოიტანეს.

ვ) „არს რეხულას აღმოსავლით სამთავისი, ეკლესია
დიდი, გუნბათიანი, დიდ-შენიერად შენებული. ზის ეპის-
კოპოსი, მწყემსი მსნისა და რეხულას ხეობისა. ქმნული
არს 13 მამათაგანისა. ისიდორესაგან და დაფლული არს
თვი მუნვე“ (გეოგ. მახ. გვ. 242). სამთავისი გორის მაზრ.

თ) „ასპს ზეით წლევის მთაში არს მონასტერი, მა-
მებას; სტეფან-წმიდისა, მათესაგან (მადეოზ) 13 მამათა-
განის ქმნული. დაფლულია წმიდა მათე მუნ. იტყვიან ამის
წაწილის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდისა შიოსას“ (გეოგ.
მახუშტისა). მამება გორის მაზრაშია.

ი) „ხორნა-ბუჯის ჩრდილოთ არს ხირსას მონასტე-
რი, რომელი ჰყო 13 მამათაგანმა წმ. სტეფანემ, დიდ-კე-
თილ-შენი. დაფლულ არს მუნვე წმ. სტეფანე“ (გვერდ.
310.) ხირსა ძიზიუშია.

კ) „იყალთოს ხევზედ, კახეთის მთის კალთას, არს
იყალთოს მონასტერი კეთილ-შენი, გუნბათიანი, ქმნული
13 მამათაგანის წმიდის ზენონისა, და დაფლულ არს მუნ-
ვე, და წმ. არსენიცა, რომელი იყო ქვეყნით პაჩი“ (გვ.
318). იყალთო თელავის მაზრაშია.

ლ) „მტკვრის ჩრდილოთ, ამ მდინარის აღმოსავლით,

4) ისიდორესი, მათესი, სტეფანესი, ზენონისა და მიხეილის შე-
სახებ ცნობანი მრავალთა აღრეულობათა, სპარსთა და ოსმალთ შემო-
ტევისა და ქვეყნის ცარცვის დროს დაკარგულან.

არს ბრეტს მონასტერი უგუნბათო, რომელი ქმნა პიროს 13 მამათაგანმა და დაფლულ არს იგიცა მუნვე» (გვ. 260).

მ) მეცამეტე მამა მიხეილი დაესახლა შლოუმბოში. «არს შლოუმბოს მონასტერი, უგუნბათო, დიდი, დიდ-შენი, მიქელ 13 მამათაგანის ქმნული და დაფლული არს მიქელ მუნვე» (გეოგ. მახ. გვ. 266).

ამ მოღვაწეთა წყალობით და სხვა ქართველთა მწყემსთა და მეფეთა მცადინეობით საქართველოში ვერ მოიღგეს ფეხი ვერც შერყეულმა მოგვობამ და ვერც სხვა მწვალებლობამ, რომელიც ივერიის გარემო მდებარე ქვეყნებში წარმატებით ვრცელდებოდა და მკვიდრდებოდა, როგორც მაგ. სომხეთში, ალბანიაში და სხვაგან. ამ ხანებში საქართველოს ქათოლიკოსად აღმორჩეულ იქმნა მეტად განათლებული გვამი პირიონი, რომელმაც სომხეთის ქათოლიკოსის მოსეს წინააღმდეგ იხმარა ყოველი მეცადინეობა და საქართველოში არ შამოუშვა მისი და სომხეთის ~~გარყენილი~~ ეკლესიის სწავლა. საქართველოში მძლავრმა მწყემსებმა დაუწყეს ბრძოლა აგრეთვე ალბანიის (მლისენი, წუქეთი—საინგილო ანუ ზაქათალის მაზრა და ნუხის მაზრის ნაწილი ქ. ნუხამდის) მწვალებლებსა ანუ მწვალებლობას. ეს მწვალებლობა შესდგებოდა შემდეგი სწავლით: არს ორი არსებ: ერთი კეთილი, მამა იესო ქრისტესი, დასაბამი ახლის აღთქმისა; მეორე ბოროტი, დასაბამი ძველის აღთქმისა; საუკუნე საუკუნოა; ძემან უფლისამან ხორცნი შეისხნა უათა შინა; საიდუმლონი ნამეტანი და უკანონო არიან, გარდა ერთისა—ნათლის-ღებისა; ჯოჯოხეთი ცარიელი სიტყვაა და ტყუილია და სხვა.

ძართველთა მწყემსნი და მეფენი წინ აღუდგნენ ამ სწავლას და ნება არ მისცეს, რომ ფეხი მოედგა ხალხსში.

ამ მდგომარეობაში რომ იყო საქართველო, არა, ბისტანში კიდევ დამკვიდრებულ იყო სწავლა ახალის მოციქულისა — მაჰმადისა, რომელიც ასწავლიდა: „არს ერთი ღმერთი და ყველაზე უდიდესი მოციქული მისი მაჰმადი.“ მსევე მაჰმადი თავისებურად ასწავლიდა სამოთხე-ჯოჯობეთზედა და ვალად სდებდა ყველა მისთა მორწმუნეთა. ბრძოლას წინააღმდეგ ქრისტიანეთა, რომელთაც უწოდდა გიაურებად — ბილწებად, ღორებად.

ეს სწავლა მაჰმადისა მალე დროში ზღვასავით გადაერდა მთელს მცირე აზიაში, სპარსეთში, მისირში და სხ., მოედო ქვეყნებს და დაუწყო ბრძოლა ქრისტიანობასაც და მოგვობასაც...

საქართველოც არ ასცდა მაჰმადიანობასთან. ბრძოლასა.

730—740 წლებში აბულ-ჰაზიმი ანუ მურვან-ყრუღიდის ჯარით შემოვიდა იმერეთში, დაანგრია ეკლესიანი, დაჰსწვა და გააოხრა ქალაქ-სოფელნი, აწვალა ხალხი, ბერ-მონაზონნი, დასწვა მღვდელნი და სხ. მოკლულ და წვალებულ იქმნენ აგრეთვე ორნი ძმანი, თავადნი არგვეთისანი — ღვით და პოსტანტინე. გვამნი მათნი ჩაჰყარეს მდინარე რიონში, მაგრამ წყალმა მოიტეივტევა და ნაპირას გამოჰყარა და კეთილ-მორწმუნე ქრისტიანეთ იპოვნეს წმიდანი გვამნი მათნი, ჩასდეს ხის კუბოში და დასდევს შესანიშნავს მოწამეთის მონასტერში. აქვე ასვენია გვამი მათი ეხლაც. დღეობაზე (ზოკლომბერს) მრავალი მორწმუნენი მიდიან

სავედრებელად მათდა არათუ მარტო იმერეთილამ, არამედ შორეულ ქვეყნებილამაც. «აქა (მოწამეთის ხევზე) არს მონასტერი უგუნბათო, შვენიერი, კეთილს ადგილს; სხენან აქა ტაგრუცთა შინა მოწამენი ქრისტესნი ღვით და ძოსტანტინე, მღებარენი აწცა ხორცითაჲვე, რომელნი აწამა მურვან ყრუმ.»

სწორეთ ამ ღროს სრულიად საქართველოს ანუ ივერიის მეფედ იყენენ მირი და არჩილი II. მირი მოკვდა და საქართველოს მეფედ დაშთა ძმა მისი არჩილი. 744 წ. არაბნი ჯუმჯუმ აზიმის წინამძღოლო ზბით შემოვიდნენ საქართველოში და დაიწყეს ქვეყნის გაოხრება და ქრისტიანების წვალება. არჩილი ხალხის სახსნელად თვითონ პირადად წავიდა ჯუმჯუმ აზიმთან და გამოუცხადა სრულიადი მორჩილება. აზიმი დასთანხმდა, რომ ხალხს არას უზამდა, მხოლოდ სთხოვა, მეფეს ეღვიარებინა მაჰმადი. არჩილი უარზედ იდგა და ეგრა ღონისძიებით ვერ დაითანხმეს მეფე შეეცვალა სარწმუნოება, რის გამო იგი აწვალეს და მოჰკლეს. არჩილი ეკლესიისაგან შერაცხილ იქმნა წმიდათა შორის; დღეობა 21 ივნისსა. ზვამი მეფისა გაღმოიტანეს და დაასაფლავეს ს. ნოკორნაში. «ამას ქვეით ერთვის არაგვს ნოკორნის ხევი, გამომდინარ-მომდინარი მისვე მთისა; ამის თავს არს ნოკორნა, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი. ეს ალაშენა მეფემან არჩილ და ჰყო მონასტრად; შემდგომად წამებისა მისისა ცოლმან მისმან დაფლა წმიდა გვამი მისი მუნ» (გეოგრა. მახუშტ. გვ. 298).

ქართველთა მეფეთაგან წამებული ქრისტესთვის პირველი იყო მეფე არჩილი II.

თ ა ვ ი V II

გამეფება ბაგრატიონთა. წამება ესტატე მცხეთელისა. აბოსი. გაძლიერება ქადაგებისა საქართველოში. სარკინოზნი იპყრობენ მრავალს ქვეყნებს. საქართველოს ერთობა ირღვევა.

აღბეჭდილოთ თავის ისტორიის შესავსებლად ჩვენ აქ კიდევ დაუბრუნდებით წარსულს დროს და მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს.

ბამეფება საქართველოში ბაგრატიდებისა ანუ ბაგრატიონებისა მოჰხდა 588 წელს ძრისტესით. მათი გენიალოგია წარმომდინარეობს წინასწარ-მეტყველის ღვეთისაგან, მეფისა შრიასტანისა¹⁾. პირველი ბაგრატიდი—ბურამი გონიერად შეუდგა ხალხს წარმართვას და ეკკლესიის სამსახურს. სხვათა შორის მან განაგრძო შენება თბილისის სიონის.

¹⁾ საქართველოს მეფედ იუსტინე II-მ საბერძნეთის იმპერატორმა 588 წ. დანიშნა გურამ I. ეს იყო ძე ბაგრატისა, ძისა გურამისა და ვ. გორგ-ასლანის ასულისა, ძისა სოლომონისა, რომელიც იყო მე 588 შთამომავალი მეფის დავითისა. ამ ნააუქსაობისა გამო ბაგრატიონთ საქართველოში შემოსვლა.

სობოროსი 1) და აგრეთვე მცხეთის გაღმა გორაზე აღაშენა ჯერის ანუ, როგორც ეხლა უწოდებენ, ჯაჭვის ეკლესია. ამ მეფის 3 წლის მეფობის დასასრულს, როდესაც ჯერ საქართველოში მკვიდრად იყვნენ სპარსელნი თვისი ცეცხლ-თაყვანის მცემლებითურთ, იწამა შრისტესთვის მსტატე მცხეთელი. ეს ჩამომავლობით იყო სპარსელი: «მე სოფლისა სპარსეთისა ვიყავ არბუკეთისა, ქალაქისა ბანრაკილისა ვიყავ, მამა ჩემი მოგვი იყო და მეცა მოგვობასა მასწავებდა და მე მოგვობა არა თავს ვიდევი, რამეთუ ბანრაკს ქალაქსა ქრისტიანენი უფროს არიან და ეპისკოპოზნი და მღვდელნი და მათგანთა ყოველსა ზედა მივიწიე, რამეთუ უფროს არს ყოველსა ჰსჯულსა ქრისტიანობა, ვიდრე უღვთოება და აწ მე შრისტე მრწამს და შრისტეს მსახურებასა შინა ვარ», ასრე ეუბნებოდა სპარსთა ჯარის უფროსთა ესე მსტატე, რომელიც სპარსეთით მოსულიყო საქართველოში და ეწამა სჯული შრისტესი. ამნაირმა სიტყვა-პასუხმა გააბრაზა სპარსელთ წარმომადგენელნი (მარზაპანნი) და მსტატეს, ბევრის წვალების შემდეგ, «მიყენეს ხელნი მისნი მის ზედა და ჰააცეს მახელითა პატიოსანსა ქედსა მისსა და წარჰკვეთეს თავი მისი 589 წელსა 29 ივლისსა» ქალაქ თბილის-

გვარეულო ლერბზე გამონატულია შურდუღი (მოსაგონებლად იმისა, რომ დავიძმა ამით მოჰკლა გოლიათი), აგრეთვე ქნარი, სასწორი, და კვართი, რომელიც შემოტანილ იქმნა საქართველოში. ლერბის გარეშემო წარწერაა დავიძის ფსალმუნისა: «ეფუცა უფალი დავიძის ჭეშმარიტებითა, და არა შეურაცხ-ჰყოს იგი: ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დაკვსა საყდართა შენთა» (ფს. 131, მ. 11.)

სა. გემამი მატატესი წაასვენეს მცხეთას და დაასაფლავეს საქათოლოკოსო ეკკლესიასა მცხეთისასა ¹⁾).

ჩვენ აქ ვიტყვი, რომელ თუმცა-ღა მრავალნი მტერნი ქრისტეს ეკკლესიისანი ჩვენს ხალხს სდევნიდნენ, უქაღოდნენ სრულიად ამოკლეთას და ქრისტიანობის დამხობას, აღსასრულებელად ღვითის წინასწარმეტყველებისა: «ჩემთვის ცუნდრუკებდეს ყოველნი მტერნი ჩემნი, ჩემთვის ჰხრახვიდეს ბოროტსა» (ფსალ. 40 7), მაგრამ საქართველოში ქრისტიანობას ისეთი ძლიერი წარმომადგენელი ანუ მქადაგებელი ჰყვანდა, რომელ არა-თუ მტრები ამხობდნენ ქრისტიანობას, არამედ უფრო მტკიცდებოდა და უმეტეს ვრცელდებოდა იესოს სწავლა ხალხში და უფრო დიდ მანძილზე გადადიოდა ქადაგების ასპარეზი ქართველთა მოღვაწეთა. მართველნი მქადაგებელი არა თუ ჰკარგავდნენ ცხოვართა თვისთა სამწყსოისათა, აქამედ ძლიერის და თბილის თვისის სიტყვიით და სწავლით თვისათა სამწყსოთა აძლიერებდნენ და ამრავლებდნენ უცხო თესლთა გაქრისტიანებით. ეს ახალნი ცხოვარნი ისეთ მოკრძალოულ-მოშიშნი შეიქნებოდნენ ხოლმე, რომელ სიხარულით თავს სდებ-

1) მისდა სურვილსა ზეცად აჰყავს ევსტათი დედა ქალაქსა მცხეთას, მსუფვეი ღირსად. ტანჯვით განცდილი, ხოლო ქედსა იხრმაღავს. მცხეთას დედას სძღობს, თავსა გვამის განკურძვით. მტვერს ტფილისს აბნევს, სულსა აქრისტესხელებს.

დენ ქრისტესთვის, თუ საჭირო შეიქნებოდა. ამ გვარ პირთ
ეკუთვნის წმიდა აბოცა ¹⁾.

«მსე ნაშობი იყო აპრაამიანი, ძეთაგან ისმაელისათა,
ტომისაგან სარკინოზისა (არაბი).» მს აბო თერამეტი წლი-
სა იყო და ბაღდადის ქალაქილამ ქართლის ერისთავს ნერ-
სეს წამოჰყვა საქართველოდ (786—794 წ). «იყო იგი
ხელოვან კეთილად შემზავებელი სუნელთა მათ საცხებელ —
თა და სწავლულ იყო მწიგნობრობითა სარკინოზთათა,
ძეთა ისმაელისთა, ძეთა ამრაამისთა, ნაშობთა აგარის-
თა». საქართველოში მას დაუწყეს ქადაგება და სწავლება.
«იწყო ზედა მიწენად და სწავლად წმიდათა საღმრთოთა
წიგნთა ძველისა და ახლისა სჯულისათა... მარადის ისმენს
წმიდათა სახარებათაგან და საკითხავთა საწინასწარმეტყვე-
ლოთა და მოციქულთასა და მრავალთაგან სჯულის მე-
ცნიერთა იკითხავნ და ისწავებნ».

ასეთი ძალა ჰქონდა სამღვდელოებას ამ დროს, თუ-
მცა, უნდა ვსთქვათ, რომ საქართველო დამოკიდებული
იყო სარკინოზთაგან, რომელნიც სდევნიდნენ არა თუ გა-
ქრისტეანებულთა თვისთა თესლთა, არამედ ნამდვილ ქრი-
სტეანებსაც.

როდესაც სარკინოზნი აპირობდნ ქართლის ერისთა-
ვის ნერსეს მოკვლას, მაშინ იგი ოსეთის კარებილამ
აბოთურთ «შევიდა ქვეყანასა ჩრდილოასასა, ზადა იგი არს

1) მოთხრობა წმიდა აბოზე დაწერილია საბას ძის მიერ ბრძანე-
ბითა ქრისტეს მიერ სამოელ ქართლისა ქათოლიკოზისა, რომელიცა
დაწამედროვე იყო წმიდისა აბოსი.

სადგური და საზანაყო ძეთა მაგოგესთა, რომელ არიან ხა-
ზარნი.» ხაზარეთის ქვეყანაში ზოგიერთგან იყვნენ ეკლე-
სიანი და აქ აბო მოინათლა ქრისტიანებრივად და მერმე
ნერსესთან ერთად წავიდა აფხაზეთში და იქ აბომ თვისის
ლოცვითა, მარხვითა და ღვთის დიდებითა განაკვირვა ყო-
ველნი ქრისტიანენი. ამასობაში საქართველოში მყოფმა
სარკინოზთა ამირმა მაჰდი მუმლმა აპატივა ნერსეს და მო-
იწვია ქართლადღე. მას მოჰყვა აბოცა, რომელიცა შეი-
პყრეს და მოიყვანეს თბილისს და სთხოვეს დაეტევა სჯუ-
ლი ძრისტესი, ხოლო მან არა ინება, „მაშინ უბრძანა
(ამირა მსაჯულმა) ხელით და ფერხით შეეკრა მისი ბორ-
კილითა რკინისათა და ეგრეთ შთააგდეს იგი საპყრობილე-
სა.“ მერც დიდი ხნის მწყედევამ, ვერც სხვა გვარმა დას-
ჯამ ვერა შესდრკეს. რწმენა აბოსი, რომელიც ბოლოს
აწამეს სარკინოზთა, მოჰყვეთეს თავი და ავლაბრისხილთან,
,,ალაგსა საგოდებელსა,“ დაასხეს მისსა პატიოსანსა გვამსა
ნათი და დასწევს სრულიად ¹⁾).

ამავე ხანებში ძლიერება არაბთა ანუ სარკინოზთა
აღვიდა უმაღლეს წერტილამდე, რის გამოც მთელი მცირე-
აზიის ქვეყნები, ჩრდილოეთი აფრიკა და მსპანია დაპყრო-
ბილ იქმნა მათგან. ამავე დროებში საქართველოს ერთო-

1) სხვა მტვიფრი მტვერსა, ტრფალისამო აბო, რომელს
ქართლს განამშვენებს, ტფილისსა ემშენებს.
ქედსა იხრმალავს, ცეცხლით გაიბრგმედავს.
მტვერსა იემბანებს, ანგელოსთგან აღმოზავლით
და ულამსა ნათელსა განიშერმებს.
ნიკოლოზ ტფილეელი.

ბა დაირღვა: იმერეთი, სემეგრელო, ზურია, სვანეთი და
— აფხაზეთი შეერთდნენ და დააარსეს საკუთარი სამეფო
აფხაზეთისა. 790 წელს ერთმა თავადმა—ზრიგოლმა სცნო
თავი თვისი დამოუკიდებელ მმართველად ანუ ქორიკოზად
ქახეთისა. შართლი, სომხითი და სამცხე დაშთნენ სამეფოდ
საქართველოსა.

მტერნი იპყრობენ საქართველოს. ხატთა ბრძო-
ლა. ეკლესია იყოფება ორ ეკლესიად. აღმო-
ჩენა «ივერიის ღვთის-მშობლის ხატისა» დაფუძნება
ქართველთ მონასტრისა ათონს.

მეფედ, უკეთ ესთქვათ, კუროპალატად ამ უკანასკნე-
ლი ქვეყნისა იყო აშოტი, რომელიც სცდილობდა გაენ-
თავისუფლებინა საქართველო არაბთაგან. რამდენიმეჯერ
კიდევ გაიმარჯვა მათზე, მაგრამ ბოლოს მაინც დამარცხე-
ბულ იქმნა მტერთაგან (826 წ.); აშოტი არაბთა დაჰკლეს
არტანუჯის წმ. მოციქულთ პეტრე და პავლეს ტაძრის
საკურთხეველზე ¹⁾

საქართველო განყოფამ და განაწილებამ ძლიერ დაა-
სუსტა. აფხაზთა მეფენი, რომელთაც ჰყავდათ საკუთარი
ქათოლიკოზი, ხშირად ეწინააღმდეგებოდნენ საქართველოს
მეფეთ და მით მრავალთა მტერთა აძლევდნენ შე-
ძლებას, რომ უფრო ადვილად გაეოხრებინათ საქართველო
და პირქვე დაეცათ ეკლესია.

ამავე დროს ქოსტანტინეპოლში გაცხარებუ-
ლი ბრძოლა იყო ხატთ თაყვანის მცემელ და ხატთ
უფარ-მყოფელთ შორის. ხატთა ბრძოლა ანუ უარ ყოფა

¹⁾ არტანუჯი — ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილ-შენი. ესალა-
შენა გორგასლან, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე ალაშენა და განაახლა
აშოტ-კურატპალატმან და ალაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-პავლესი.
მოჰკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე (გეორგ. ვახუშტ. გვ. 116).

დაიწყო იმპერატორის ლევ III ისაეროს დროს (717—741 წ.). ხატთა თაყვანის-ცემა მოაგონებს ხალხს ნიშ-კერპების თაყვანის-ცემასაო და ამიტომ ლევ მესამემ აღკრ-ძალა ხატების თაყვანის-ცემა და ბრძანა ეკკლესიებიდამ მათი გამოტანა. იმპერატორის განკარგულებას წინ-აღუ-დგა კოსტანტინეოლის პატრიარქი, უმეტესი ნაწილი სა-მღვდლოებისა და ხალხისა. მაგრამ იმპერატორმა საშინე-ლი დევნა დაუწყო ყველა უარ მყოფელთა მისის ელიკ-ტისა (გარდაწყვეტილებისა). ამისა გამო იმპერიაში ხალხი გაიყო ორ დასად: ხატების მოსარჩლე-მადვიარებელთა და ხატების მდევნელ-უარ-მყოფელთა. ხატთა ბრძოლა გაგრ-ძელდა ლევ III მოადგილეების დროსაც და მხოლოდ 842 წ. მსოფლიო კრებაზე აღდგენილ იქმნა თაყვანის-ცემა ხატთა.

ეს დრო შესანიშნავი არის აგრეთვე მით, რომ აშ ხანში ქრისტეს ეკკლესია სრულიად გაიყო ორ ურთიერ-თისაგან დამოუკიდებელ ეკკლესიად — აღმოსავლეთის ბი-ზანტიისა და დასავლეთის რომისა.

რომის პაპებმა უარ-ჰყვეს ხატ-მბრძოლთ ბიზანტიის იმ-პერატორთ ელიკტი. შეაჩვენეს იგინი (ლევ III), გამოაცხა-დეს თვისი დამოუკიდებლობა ბიზანტიის უფლებათაგან (იუსტინიანე დიდის დროიდგან (527—565) სამფლობე-ლონი დამხობილის რომის იმპერიისა პოლიტიკურის და სარწმუნოებრივის მხრით ექვემდებარებოდა აღმოსავლე-თის ბიზანტიის იმპერატორთა). ასრეთი გამბედაობა და უშიშროება პაპთა მიეწერება იმ გარემოებას, რომ მათი უფლება (მოადგილეობა და ქრისტეს წარმომადგენლო-ბა) დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში უკვე მკვიდრად

იყო დამყარებული. ხატთა პატივის აღდგინების შემდეგაც ბრძოლა ამ ორთა ეკლესიათა შორის მაინც არ დასცხრა, რადგან დასავლეთის ეკლესიამ პირველის მსოფლიო კრებისაგან აღვიარებულ სარწმუნოების სიმბოლოში ჩაუმატა, რომ წმიდა სული გამოვალს ძისაგანაცაო. შეველა ამას მიემატა ის გარემოებაც, რომ იმპერატორმა მიხეილ III სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო დაამხო ტახტიდამ ქოსტანტინეპოლის პატრიარქი ეგნატე და მის მაგიერ ტახტზე აღიყვანა შოტი. პაპა ნიკოლოზ I-მა უკანონოდ სცნო ასრეთი მოქმედება იმპერატორისა და მოითხოვა ტახტზე აყვანა იმავე ეგნატესი. მაგრამ თხოვნა რომ არ შეუსრულეს, მაშინ რომში მიიწვია კრება და ამ კრებაზე შეაჩვენა შოტი, რომელმაც თავის მხრით შეაჩვენა პაპი. ამნაირად მოისპო დამოკიდებულობა აღმოსავლეთის მართლ-მადიდებლობის და დასავლეთის კათოლიკე ეკლესიათა შორის. ეს დამოუკიდებლობა უფრო განმტკიცდა მე XI საუკუნეში. ამ საუკუნეში პაპა ლევ IX-მ პატრიარქს მიხეილს მოსთხოვა სრულიად დამორჩილებოდა რომის ტახტს. პატრიარქმა, რასაკვირველია, უარ-ჰყო ასრეთი თხოვნა. მაშინ ლევ IX-ის ლეგატთა (მოციქულთა), გამოგზავნილთა ქოსტანტინეპოლში, სოფის ეკლესიის ტაძრის საკურთხეველზე საჯაროდ დასდევს პაპის ბუღლი, რომელშიაც ეწერა შეჩვენება მთელის საბერძნეთის ეკლესიისა (1054 წელს). საბერძნეთის სამღვდელოებამ ეს ბუღლი დასწვა და თავის მხრით შეაჩვენა ფრანგთა (ლათინთა) ეკლესია. მის შემდეგ ყოველივე ურთი-ერთშორებრივი დამოკიდებულება ამ ეკლესიებ შორის მოისპოა. (Отеч. истор. С. Рождеств. гв. 27—29).

ბერი ბაბრიელ ქართველი, რომელიც ამ ხანებში მყუდროებაში სცხოვრებდა ათონის მთაზედ, ღირსი იქმნა აღმოელოზღვიდამ ხატო მღვინელთა შიშისა გამო ზღვაში ჩაგდებულნი სასწაულთ-მოქმედი ლეთის-მშობლის ივერიის ხატი. მალე დროში მთელს ქვეყანაში განითქვა სახელი ამ ხატი-სა, როგორც სასწაულთ-მოქმედისა. სოფლის ღელვისაგან მო მრავალნი ქართველნი წავიდნენ ათონში, შეიმოსნენ ბერ-მონაზონად, აღაშენეს დიდი მონასტერი და მის კარის ბჭეში დაასვენეს ხსენებული ხატი, რომლისაგან მონასტერსაც ეწოდა „მონასტერი ათონის ივერიის ლეთის-მშობლისა.“

პირველი ქართველი, რომელმაც დაუტევა ყოველივე ღიდება და შვება საწუთოთსა ამას, განეშორა და წარვიდა და ფარვით ლაგრასა დიდებულსა“ (ათონს), იყო წარჩინებული თავადი ტაოსი ¹⁾ იოანე, მხნე, ახოვანი, განთქმული წყობათა შინა, მაღალი და მშვენიერი სიკეთითა; „სიყრმიტგან თვისით განსწავლულ-იყო თავისუფლისა ხელოვნებათა და გონიერ გონებითა და გულის-ხმის-ყოფითა, მეცნიერი ენისა მღლინთასა და სხვათაცა ენათა ზედ-მიწევნილობით

¹⁾ ტაო და კლარჯეთი ეწოდება საქართველოს ნაწილს, რომელიც მდებარებს მდინარე ჭოროხის ხეობაში, ესე იგი შჰანის და ისპირის წყალზე. ეხლა ტაოს შეადგენენ ტრაპეზუნტის, არზრუმის ვილაეტნი და ოლთისის მხარე; თითქმის მთლად აქაური მცხოვრებლები გამაჰმადიანებულინი არიან. კვალი ქრისტიანობისა და ქართველობისა კი ძლიერად ეტყობა აქაურობას: ნანგრევები ძველთა ტაძართა, ქალაქთა, ციხეთა, ადგილთა სახელწოდებანი და სხ. გვიმტკიცებენ, რომ წინად აქ უცხოვრიათ და უმეშჰანიათ ქართველთა. ჯერ ეხლაც არზრუმის ნაწილეს ჰქვიანთ ქართული სახელები, მაგ. «ქართველთ ქუჩა», „საქართველოს სასტუმრო“, «საქართველოს შეიდანია».

სწავლული და აღსაესე სიბრძნითა და შიშითა ლეთისათა“. ესე იოანე ლაფრაში მონაზნად ეკურთხა და „ოდეს განცხადნა მუნ და განითქვა მუნით ამბავნი მისნი ყოველსა კერძოსა, ნეტარი იოანე განეშორა ადგილისა მისგან და მიიწია მთასა წმიდასა ულუმბოსა ¹⁾ და მუნ აღიწია ერთი მონასტერი, რომელსაცა შინა იყოფოდა ფრიადისა და მრავლისა მოღვაწეებითა.»

ჟამსა მას, ოდეს „მისცნა ზემოსა კერძოსა ყოველნი მახლობელნი ადგილნი ბერძენთა მეფემან (რომანოზ) ლავით კურატპალატსა თვისისაგან საქეთოსა გარეშე საზღვართა ივერიისათა, რათამცა ეგოს მეფე ლავით მტკიცედ პირობასა ზედა ბერძენთასა და არა შეერთდნენ მტერთა ქართველნი“, მაშინ იოანე, პოსტანტინეპოლეს ჩამოსული, «არღარა მიიქცა ულუმბად, არამედ წარვიდა მთასა წმიდასა» და თან წაიყვანა მხველად მყოფი შეილი თვისი მეთემი. — შემდეგ ამისა მოდიან მთა-წმიდად მრავალნი ქართველნი, სხვათა შორის, მთავარი სიორნიკე, წმ. ბაბრიელ მღვდელ-მონაზონი (ზემოთ-ხსენებული) და სხვანი მრავალნი.» სიორნიკემ აქ მიიღო «სახე მონაზნეობისა». ლავითი მეფობდა 876—881 წ. და ამ წლებიდან ქართველ მოღვაწეთ მოიღგეს ფეხი ზემოხსენებულ წმიდა ადგილებში.

¹⁾ ულუმბო ანუ ოლიმპი, საცა ქართველებს ჰქონდათ თვისი მონასტერი. აქ მოვიდა იოანე და, სხვათა შორის, მას ჩაბარდა მწყევლა მონასტრის კარაულთა.

ქართველნი კოსტანტინეპოლს იხსნიან განსაცდელისაგან. ქართველნი ათონზე და სხ. აშენებენ მრავალს ტაძრებს. მთარგმნელნი სამღვთო და საფილოსოფოსო წიგნებისა: იოანე, ევთვიმი, არსენი და სხვ.

როდესაც რომანოზ II აღესრულა ¹⁾ და „დაშთაღედლოფალი თეოფანა ორთა თანა ძეთა თვისთა მასილი და კოსტანტინესა, განუდგა მთავარი მარდა სკლეროსი, რომელმაც დაიპყრა ყოველნი ადგილნი და თეოფანა ყრმებითურთ შეამწყვდია ქალაქსა შინა სასაყდროსა (კოსტანტინეპოლეს), მაშინ დედოფალი განიზრახვიდა, რომელ გარდა ღვით კურატპალატისა შემწე ჩვენი სხვა არავინ არს, და იძულებულ იყვნეს წარგზავნად კაცისა თხოვნად შეწყენისა“. ამასობაში დედოფალმა გაიგო, რომ მთაწმიდას იმყოფებიან შემონაზონებულნი შესანიშნავნი მხედარნი საქართველოსანი: იოანე და თორნიკე ²⁾; „მისწერა წერილნი და სთხოვა და დიდად ევეღრა, რათა მათ დაეხსნათ საბერძნეთი სკლეროსისაგან“. მაშინ თორნიკემ „განძარცვა საერო და შეიმოსა სამხედრო“, მერმე წარმოემართა საქართველოდ, აცნობა მეფესა—და „მან მოსცა

¹⁾ იმპერატორი რომანოზ გარდაიცვალა 875 წელსა, მას დაშთნენ მცირეწლოვანნი ძენი ვასილი და კოსტანტინე.

²⁾ თორნიკე იყო ზემო ქართლელი, ქსნის ერისთავთაგან. ამ გამოჩენილ პირზე სწერენ ჩვენი მატყანენიც და აგრეთვე ბერძენთა და რუსთა მწერალნიც.

თორნიკეს ათორმეტი ათასი მხედარი ყოვლითა სიმხნითა და ძლიერებითა სრულნი და გამოცდილნი გულოვანნი“; ამ ჯარით „წარემართა თორნიკე მტერთა ზედა და მეოტყენა იგინი, აღილა დიდ-დიდნი ქალაქნი და ციხენი მტკიცენი; დილისა სიმხნითა თვისითა შემუსრნა, აოტა სკლეაროსი და ვიდრე სპარსეთამდე მეოტად წარაქცია ¹⁾. მსრეთნი სახელოვანნი საქმენი ჰქმნეს მაშინ ქართველთა, რომელ ყოველნი გარემონი მტერნი ძრწოდეს მათგან“. შემდეგ მათიანე განაგრძობს, რომ რაც რამ ნატყენავი იშოვნა თორნიკემ ბრძოლის ველზე ყველა დედოფალმა მისცა თორნიკესა და იოანეს და აგრეთვე ყოველნი განდგომილნი მთავარნი საბერძნეთისანი „მოიღებდენ თვისთა სიმდიდრეთა და მისცემდენ მათ და ესენი ვეედრნეს დედოფალსა და განტევებულ იქმნეს“. შემდგომად „დილისა ნიჭითა მიიქცნეს მთა წმიდადვე და შეიმოსა კვალად თორნიკე მონაზონებასა.“

ძართველთა ამ ალაფით დაუწყევიათ აღშენება მთაწმიდაზე მონასტრისა: ჰქმნეს ტაძარი პატიოსანნი და თრიალისა შენებულებითა განშევენებული და შეამკვეს ხატთა მიერ პატიოსანთა და ჯვართა და ყოველთა სამკაულთა სრულ-ჰყენეს იგი და შემოუკრიბეს მას გარემონი მონასტრისა მის და დაუუნჯნეს მამულნი და ეგრეთვე სათაფ-

1) თორნიკე შეებრძოლა სკლეეროსსა, მცირე აზიაში, მდინარე ლალისის სეოპაში. ეს ბრძოლა აღუწერიათ როგორც ჩვენთა მწერალთა, ისე ფრანგთა, სომეხთა. ამავე ბრძოლაზე მოგვითხრობს სათარის მონასტრის წარწერა. მტერზე გამარჯვების შემდეგ თორნიკე ჯერ წარმოემართა საქართველოდ თვის ბუნებრივ მეფის თაყვანის საცემლად და მერმე წავიდა საბერძნეთს.

წოდ თეთრნი და ალაესეს შინაგანი მონასტრისა სრულიად ქართველთა მონაზონებითა და უქმნეს დასაყუდებელნი და აღიღეს სიგელნი მეფეთაგან ოქროს ბეჭდითა დაბეჭდილნი, რათა უფლებდენ იგინი იკუპრისა მონასტრისა ზედა საუკუნოდ უოკლითა შესავლითა და გასავლითა მისითურთ და კერეინ უძლესთ უფლებად მათ ზედა გინა შეჭინებულად და ჰქმნეს შენებულგბანი, რომელნიცა ვიდრე მოღღინდელად ღლედ-მდე ჰვიან და იწყეს თარგმანება წიგნთა სამღვთოთა და მრავალნი წიგნნი გადმოთარგმნეს ქართულსა ზედა ენასა“ (მოთხრ. ივერ. მონასტრ.).

ეს მთარგმნელნი და მოღვაწენი, გარდა იოანესი და თორნიკესი, იყვნენ:

ა) იოანეს ძე მეთეიმი; ამის შრომანი არიან: 1, თარგმანება იოანეს თავისა სასარებისა; 2, სწავლანი წმ. მამისა ჩუენისა დიდისა ვასილისნი; 3, მისივე თარგმანება ფსალმუნთა; 4, წიგნი წმიდის კლემენტისა; 5, წიგნი წმიდისა მკაცრისა; 6, მკსიმეს სწავლანი (აღმსარებისა); 7, წიგნი წმიდის ისაკიას (ასურისტანელისა), რომელსა შინა აჩიან სსვანიცა მამათა გამორჩეულთა სწავლანი; 8, წიგნი წმ. დოროთეისა; 9, წამება და სასწაულნი წმ. მთავარ-მოწამისა დიმიტრისნი (თესლონიკელისა); 10, ცხოვრება და წამება წმ. სტეფანე ასლისა; 11, ცხოვრება და წამება წმ. კლემენტო, რომთა ჰაზინსა; 12, წამება წმ. კლიმი ანკურელისა; 13, ცხოვრება წმ. გრიგოლ ღვთის-მეტყველისა. 14, ცხოვრება წმინდ. დიდისა ვასილისა მთავარ-ეპისკოპოსისა; 15, წამება წმ. აკუესამესი; 16, ცხოვრება წმ. ბაგრატისი; 17, წამება წმ. შინა, კრმოტენი და ეგერათისა; 18 წმ. გრიგოლ ნოსელისა თქმული შესხმა, მამისა თვისისა დიდისა ვასილისა და ქალწულ-

ებისათვის, და წმიდის მამა ჩუენის თარგმანი, და წმიდათა მარსუთათვის, და წმ. მოსე წინასწარმეტყველის ცხოვრების თარგმანი; 19, იოანე მახარებელის ხილვა და ხილვის ასსნა; 20, თარგმანი იოანე კრიტელისა; 21, თქმული იოანე დამასკელისა ორისა ბუნებისათჳს ქრისტესსა, 22 წმ. ღუთის-მშობლის შობისათვის; 23, ცხოვრება დიდისა ათანასისა ალექსანდრიელისა; 24, წამება წმ. სამთა ყრმათა: ალოიონს, თილადელთოს და კვპრიანესი; 25, ცხოვრება წმ. ონოფრი მძოვარისა დიდისა; 26 სწავლანი წმ. მამისა ზოსიმესნი საწმუნოებისთვის; 27, სწავლანი წმ. მამისა ეფრემისნი საწმუნოებისათვის; 28, სჯნაქსარი საწელიწადო, უძრესი; 29, მიმოსვლა და ქადაგება წმ. იოანე მახარებლისანი; 30, სქემას გუთსეკა, ბერძული; 31, მონაზონისა გუთსეკა; 32, ჭკუელის კანონი წმ. იოანე მმარხველისა და მეექვსისა კრებისა; 33, ბეგლის წერა მართლისა საწმუნოებისა; 34, სწავლანი წმ. მარტიარისანი; 35, წამება წმ. თეობონასი (მონაზონისა). 36, წამება წმ. ანთიმოსი; 37, წამება წმ. მოწ. ელასისა და ორთა მონაზონთა; 38 წამება წმ. თეოდორე სტრატილატისა, თეოდორე ჰერგელისა ეესტრატითურთ, და წმ. ეესტათესი და შვილთა მისთა; 39, სწავლანი წმ. კასიანესნი; 40, წიგნი დიალოღონი; 41, წმ. მთავარ-ანგელოზთა სასწავლანი; 42 ცხოვრება წმ. ნიკოლოზისა, საკურველ-მოქმედისა; 43, წიგნი ღუთის-მეტყველისა გრიგორისი; 44, მაქსიმეს რვათა გულის სიტყვათა; 45, ვასილის თქმული კაენის შვილთა შურის გებათათჳს; 46, შუადამენი ბერძულნი; 47, ლოცვანი ბერძულნი და სს.

ბ) პრსენი ნინო-წმინდელ ეპისკოპოსი. წმ. მამა არსენი მონაზონად აღკვეცილ იყო იერუსალიმს. მოიწვიეს იგი საქართველოდ და მისცეს ეპისკოპოსობა ნინო-წმიდისა. შემდეგ რაოდენისამე დროისა წარვიდა მთად-წმიდად

და გარდაიცვალა. იქვე ასაულავია. მისი შრომანი: 1, ღვთის-მეტყველება იოანე დამასკელისა, 2, წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, 3, მეტაფრასნი და საგალობელნი წმიდათა.

გ) იოანე ბრძელის ძე, რომლის შრომანი არიან: 1, დაწლებვა მსჯედიანთა საწმინთებისა და სიტყვა საწკინთათა მოქცევასთვის საწმინთებისადმი ქრისტესსა, 2, შვიდთა მსოფლიოთა კრებათათვის, 3, ისტორია ეკლესიური თეოდორიტიკისი, ანა. სრული, 4, საგალობელი კანონი ივერიისა ჰოტიატისა, ანუ კანონი ღვთის-მშობლისა.

აგრეთვე განთქმულნი იყვნენ: ღირსი იოანე ხახულელი, ოქროპირად სახელდებული, ნეტარი ბერი ბრიგოლ, ახალი აბრაამ სტუმრის მოყვარე და სხვანი მათნი ნობაძენი; რომელნიც ამავე დროს მოღვაწეობდნენ: ულუმბოს, შავს-მთას ანტიოქიის მახლობლად, იერუსალიმა, სინას და რასაკვირველია, ათონსაც. ათონზე განსაკუთრებით ბრწყინებდნენ: დიდო ათანასე, რომელსაც ლავრა ავშენებინა და სასწაულებსაც იქმოდა; შავი ბრიგოლ, ზაქარია მირდატისძე, არსენი — კვიპრელის ჰოჯიკის მეგანძურთ უხუცესი; ზიორგი — ნათესავი მეთეიმისა; სვიმეონ და ბაბრიელ, რომელნიც მეთეიმეს შემდეგ ივერიის მონასტერს განაგებდნენ; თეოდანე ხუცესი, რომელიც იყო „ფრიად სწავლული და ხელოვნებით მწერალი წიგნთა საღმრთოთა.“

თ ა ვ ი X

გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა . — იოანე მღვდელ-მონაზონი. — ეფრემ მცირე. — არსენი იყალთოელი. — ტაძარნი: პედიისა, საფარისა, ქუთაისისა ხახულისა, გელათისა და სხვანი. — სკოლანი.

შედა ესთქვათ, რომ ყველაზე დაუღალაფი მშრომელი გამოჩნდა წმიდა ბიორგი, იეროიის მონასტრის არხიმანდრიტი, მღვდელ-მონაზონი ქართლელი, ადგილით ორიალეთით. ამ ბიორგომ შეამსო ნაკლულოვეანებანი წარსულთა თვისთა მოადგილოთა და ხელოვნურად გადმოსთარგმნა ქართულად: 1, სჯნაქსარა დიდი, საფუქველა ეკლესიასთა; 2, ცხოვრება, გამოკრებულა საწელიწადო; 3, პავლე სრული და საქმე მოციქულთა და ეპისტოლენი მოციქულთა; 4, პავლე გამოკრებულა საწელიწადო; 5, თთვენი ათარმეტნივე; 6, სტიქარნი საწელიწადონი... 7, სტიქარნი თვათ ავაჯნა... 8, წიგნი ექესთა დღეთა წმ. კასილის თქმულა; 9, წიგნი ეპისტოლენი წმ. კონსტე დმეტ-შემოსილისანი; 10, წიგნი საფსადმუნე დავითისა, სამკაული და გვარგვინი ყოველთა წიგნთა; 11, დიდი პარაკლათონა, სამკაული ეკლესიასთა, სსვითა მრავლათა კეთილათა ადსაკსე; 12, დიდა მარსკანა; 13, სტრაგი მრავალ

ფერითაჲ კეთილთა აღსაყსე; 14, წიგნი თეოდორე სტოდე-
ლისა, სწავლანი დიდთა მარსუათა საკითხავი; 15, წიგნი და-
ხადებისა, თარგმანი წმინდა იოანე ოქროპირის თქმულა; 16,
წიგნი მეექვსის კრების; 17, კვისტოლენა წმ. კირილესნი
და სს. წმ. მამათა განკეთისათვის ნესტორ უსჯულჯისა; 18
წიგნი გრიგოლ ნოსელისა, რომლისა მშგებება და ქება ზესთა
არს ყოვლისა მოთხრობისა.

აქვე დაუმატებთ, რომ თუმცა ახალი აღთქმა თარ-
გმნილი იყო მე V საუკუნეშია ღვით და სტეფანოზის მიერ
იერუსალიმში და შემდეგ დედოფალ რუსუდანიისთვის სხვაი
მცხეთას, მაგრამ მაინც წმ. ბიორგიმ ხელ-ახლა შეამოწმა
და ხელ-ახლა სთარგმნა სახარება და სამოციქულო, რად-
გან ეს წიგნები მწვალებლობის ზედ-გავლენით ამ დროს
სამსენი იყვნენ შეცდომილებითა.

მოგვყავს წმ. ბიორგის ანდერძი, რომელი-
ცა სწერია ხელნაწერსა სახარებასა ბაენათის ტაძრისასა;
ეს სახარება თვით წმიდა ბიორგისაგან ნაწერია; ანდერძი:

ესე საცნაურ იუაგნ ყოველთა, რამეთუ წმიდა ესე ოთხ-
თავი ახლათ გვითარგმნია ჟერიადითა იმულებითა ძმათა ვიეთმე
სუფიერითათა და ბერძნულთა სასარებათა და შეკვიმეწმებისა
ფრიადითა გამოწკალებითა და კინცა კინ დასწერდეთ, თუ ამის-
გან ჟურ გიხნდეთ დაწერეთ ღვთისათვის სიტყვათა ნუ სცვა-
ლებთ, არამედ ვითარცა აქ ჰსწერია ეგრე დაჰსწერეთ და თუ
რამე გშეკნდეს ხეხნი ყოველნი სასარებანი შიკველითგან წმი-
დად თარგმნილნი და კეთილად სან-მეტნიცა და საბა წმადურ-
ნიცა მუნით დაწერეთ და ღვთისთვის ერთმანეთსა, ნუ გაჰ-
რკეთ, ხოლო გლახავისა გიორგისთვის, რომელმან უსთარგმნე,
ლოცვა ჰქეკთ. »

თვისი შრომა ბიორგიმ გადმოიღო სამშობლო ქვეყანაში და მეფის ბაგრატ IV-ის მოწვევით ხუთი წელი დაჰყო საქართველოში, სადაც იმ დროს „გარდაიწერნეს წიგნნი მისნი მრავალთა საეპისკოპოსოთა და მონასტერთა და მრავალი საეკლესიონი წესნი განმართნა“. სამშობლოდამ დაბრუნებისას ბიორგიმ წაიყვანა აღსაზრდელად 80 ობოლი ქართველთ ყრმანი პოსტანტინეპოლეს, შემდეგ იგი ილაშქრა იმპერატორსა და თვით მეორეს დღეს, შემდეგ იმპერატორის ნახვისა, აღესრულა ქართველთ მეტოქსა შინა ძრისტ. 1066 წელსა. წმ. გვამი მისი წაიღეს ათონს და დასვენეს იქ, საცა იღო გვამი წმ. მეთეიმისა. ხსენება ბიორგისა 1) 27 ივნისს.

ბიორგის დროს იყვნენ კიდევ შემდეგი მთარგმნელები: ილარიონ, ბიორგი მლთისელი, მასილი ბაგრატისძე, არსენი, ანტონი მნათე და სხვანი.

შემდგომად ბიორგი მთაწმინდელისა ივერიის მონასტრის სახელოვანნი მოწაფენი და საქართველოს სასიქადულო შეილენი იყვნენ:

ა) იოანე მღვდელ-მონაზონი, ფილოსოფოსი, პეტრიწად წოდებული, შირქიმელი; ამისგან, სხვათა შორის, დაგურჩა სვინაქსარნი, რომელშიაც არის გალექსიდნი ისტორიანნი; ლეთის-მშობლის შობისათვის, ქრისტეს შობისათვის და სხვ.

1) ოქრო ქანდაკი, სპეკალი მოიჭვილი, ეპისკოპოსთა დიდება, მღვდელთ პატივი ამათ მფლობელთად, მახვილ ორპირ შვეთელი, გიორგი წიგნთ ხარგმანი იმთაწმინდების, მიწას მიწას ჰმართავს, სულსა ასასუფევლებს.

ჯგერეთვე ამანვე გალექსა იამბიკო წმ. მამის იოანე სინნელის კლექსისა.

ბ) მფრემ მცირე; ამან სთარგმნა ბერძნულიდამ: 1, წიგნი დიონოსი. არიოპაგელისა «სუცისა იერახისისათვის;» 2, ამმონიოსის წიგნი; 3, მოქცევა სქაქრთველოისა და 4, ქადაგება წმ. მოციქულის თომასი.

გ) არსენი იყალთოელი სხოლასტიკოსი; ამან კახელ-მა ზედ-მიწეწით იცოდა არაბული, ასირიული და ბერძნული ენანი და იყო დიდად განათლებული კაცი, ფილოსოფოსი; იყო მოძღვრად მეფის ღვეითისა. კახეთში იყალთოს ჰქონდა სასწავლებელი და ასწავლიდა: ფილოსოფიასა, ღვეთის-მეტყველებასა, ენათა და „სხვათა აზნაურთა სასწავლებელთა“. შემდგომად აღსრულებისა ქათოლიკოზისა იოანესი იქმნა ქათოლიკოზად. ჰმარხია იყალთოშივე. არსენმა აღწერა: 1, ძეგლის წერა კრებისა, რომელიც იქმნა მცხეთის ქადაქსა განკარგულებითა დაჰით აღმაშენებელისა; 2, მოთხრობა მისეუსთა, რომელთა გამო განსდგნენ სომეხნი მართლმადიდებლობისა სარწმუნოებისაგან და 3, გადმოსთარგმნა „ქართოს ნეკტარი“ წმ. იოანე დამასკელისა.

და აგრეთვე იოანე ტარიჭის-ძე, სტეფანე, თეოფორე და მრავალნი სხვანი.

უნდა აღვიაროთ ის ფაქტი, რომელ ივერიის მონასტრის დაარსებიდამ საქართველოს ეკლესია სრულიად განმტკიცდა სჯულსა ზედა მაცხოვრისა ჩვენისა. ხალხში გავრცელებულმა საეკლესიო და საერო ლიტერატურამ ძლიერად კვალი გაინასკვა საქართველოში და ეს იყო მი-

ზეზი, რომ შემდეგ საუკუნოებში საშინელმა ძრისტეს მტრებმა ვერა ლონის ძიებით ივერიაში ვერ დაამყარეს მაჰმადიანობა.

ღელა-ბოძებად ძრისტეს სჯულისა საქართველოში, ივერიის და იერუსალიმის მონასტრებს გარდა, შეიქმნენ შემდეგნი დიდებული ტაძარნი:

ა) ხახულის ღვთის-მშობლისა თოართომის სვესედ; „შაფაქლუს მთის კალთას ახს ეკკლესიას მონასტერი ხახულისა ყოვლად წმიდის ღვთის-მშობლისა, დიდი, გუნბათიანი, დიდ-მშენიერად გუბული, შენიერს კარგს ადგილს; ეს აღაშენა დავით კურატ-პალატმან ბაგრატ მეუვის მამობილმან... აწ ექმ, ცალეკ არიან და სატი მისი ახს გელათს, რომელი შეამგო აღმაშენებელმან, მერმე თამარ მეუემან“ (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 124). ეს ეკკლესია ესლაც არსებობს და აქვს წარწერანი. აქ ბერად შესდგა გამოჩენილი გიორგი მთაწმიდელი.

ბ) ბედიისა. „აქუ ბედიასა აღაშენა მე 54 მეუემან ბაგრატ ეკკლესიას დიდი, დიდ-მშენიერ-გუნბათიანი და შეამგო სიმდიდრითა დიდითა თრიალდ; დასკა ეპისკოპოსი რდიშისა“ (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 400).

გ) საფარისა. «ცუნქეს სვესედ (საათაბაგოში) ახს საფარას მონასტერი, მშენიერად დიდ-მთხრო, გუნბათიანი, ყოვლად წმიდისა. ესე იყო შემკული ყოველთა საეკკლესიოთა და წმინაწილებითა და დაეფუნენ ათაბაგნი, და აწ ახს სუცის ამარ» (გეოგრ. ვახუშტ. გვ. 90) გარეშემო მონასტრისა ესლაც სტოპორბენ გამაჰმადიანებულნი ქართველები და მხოლოდ შიგა და შიგ ქრისტიანნი და ჭყავთ საფარას ძღვლელი.

დ) ძუთაისისა. ეს არის დიდებული შენობა, რომელი ბულია ბაგრატ III-საგან, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა

ასული ბიზანტიის იმპერატორის რომანის არგირისა. ტაძრის მშენებელს შეხედულობას განცვიფრებაში მოჰყავს კაცი. მის კედელზე დაშთენილა ორი წარწერა; ერთი მათგან იხსენიებს ბაგრატ მეფეს და მეორე კი შესანიშნავია მით, რომ შეიცავს არაბულს ციფირებს 223; ამ ციფირების აღმოჩენით, მსწავლულთ ჰგონიათ, რომ ციფირების ხმარება უწინარეს ყოველთა შემოვიდა საქართველოში, რადგან ამ ტაძრის წარწერის ჯარდა, სხვა წარწერა ციფირებით არსად მოიპოება, რომ ამაზე უწინარეს დროს ეკუთვნოდეს (იხ. Нумизм. Факты Груз. Царс. ბარათა-ევისა). ტაძარი წინად იყო საეპისკოპოსო, რომელიც განაგებდა იმერეთსა და ბურჩასა. მხლა დანგრეულია.

ე) გელათისა (ანუ გაენათისა), რომელიც შუთაისს შორავს 6-7 ვერსტით. აშენებულია ღვით აღმაშენებლისაგან (1025). შენობა დიდებულია. მისი კედლები აგებულია მსხვილის ქვით. მრთი ქვა (ცხრა ალაბი სიგრძით) დადებულია კედელზედ თვით ღვითისაგან. საკურთხეველში ასენია ხატი ღვთის-მშობლისა, ნაჩუქები იმპერატორის პლექსი კომნენისაგან. აქვე ასენია ხახულის ღვთის-მშობლის ხატი, ქმნილი წმ. ლუკასაგან და მოკმაზული ძვირფასის ქვებით. აქ იჯდა ეპისკოპოსი—გენათელი, მმართველი ოკრიბისა და არგვეთისა, მსევე შეიქმნა საგვარეულო საეანედ ბაგრატიონთა.

ღა აგრეთვე ტაძარი სახსრად წამებული მსტატესი, ღვითის და ძოსტანტინესი, მეფე არჩილისა, სასწაულო-მოქმედისა ილარიონისა, მობრონისა, რომელიც წამებულ იქმნა 920 წელს 17 ნოემბერს. მასთანავე აწამეს 133 მხედარი ქართველნი, ესენი და ამათთან სხვა ქართველნი მურვან ყრუმ 28.

დღის ბრძოლის შემდეგ შეიპყრო ციხე ყველში (სამცხე-შია), აწამა და მთელი საქართველო გააოხრა.

უნდა მოვიხსენიოთ ის გარემოებაც, რომ ყველა ამ მონასტრებთან და სობოროებთან იყო გამართული სკოლები, საცა ასწავლიდნენ ყოველ გვარ მაშინდელ ღროის მეცნიერებათა, სამღვთო წერილსა, ლეთის-მეტყველებასა, ბერძნულსა და ასირიულსა ენათა და სხ. მასწავლებელნი ამ სკოლებისათვის ბევრნი გამოდიოდნენ ივერიის მონასტრიდამ, საცა მოღვაწეობდა 500 მეტი ქართველი, აგრეთვე იერუსალიმის მონასტრებიდამ და ზოგიერთ საქართველოს განთქმულ მქადაგებელთა სკოლებიდამ (იგულისხმეთ სკოლა არსენი იყალთოელისა და სხ.); მოხარდ თაობაზე დიდი გავლენა ჰქონდა თავისუფალთა ჰაზრთა და მსჯელობათა შესანიშნავთა ბერძენთა ფილოსოფოსებისა: პლატონისა, არისტოტელისა, პორფირისა, ღამასკინისა და სხ. თხზულებების თარგმანთა.

თ ა ვ ი XI

საქართველოს განთავისუფლება სარაცინთაგან.—
ჯვაროსნების ომი.—ქართველნი შველიან ჯვაროსან-
თა.—მოღვაწეობა მეფეთა: ბაგრატ III-სა, ბაგრატ IV-სა
და დავით III-სა აღმაშენებელისა.—ქეგლის წერა.

რა იყო მიზეზი, რომ ამ დროებში მე IX—XII საუკ.
ასეთი წარმოუდგენელი წყურვილი და ლტოლვა აღედგრა
ქართველ ხალხს მეცნიერებისადმი და წარმატებისადმი?

თურქნი, საშინელნი და უღმობელნი მტერნი ქრის-
ტიანთ ერთა, მიილტოდენ ყოვლის მხრიდამ იერუსალიმი-
საკენ დასაცველად პალესტინისა და მოსაგერებლად ჯვა-
როსნებისა, რომელნიც სკდილობდნენ განთავისუფლები-
ნათ სარაცინთაგან (თურქ-არაბნი) ყოველი ქრისტიანისთვის
ძვირფასი საფლავი იესო ქრისტესი. თითქმის მთელი მე-
რობა მოასკდა მცირე აზიასა.

ის ადგილი (პალესტინა), საცა დაიბადა, აღიზარდა
და იმოქმედა მაცხოვარმა, შეიქმნა ქრისტიანების სალოცავ-
სათაყვანებელ ადგილად. მე VII საუკ. იგი დაიპყრეს არაბთა,
რომელნიც არ აბრკოლებდნენ ქრისტიანებს წმიდა ადგილების
მოლოცვას. მე XI ს. (1072 წ) კრ. პალესტინა დაიპყრეს
თურქთა (სელჯუკთა), რომელთაც წმიდა ადგილებში სლო-

ცავალ მიმსვლელთა ისეთი დიდი გადასახადი დაადეს, რომ ქრისტიანნი ველარ მილიონდენ პალესტინაში. ჭველა ამას დაემატა აგრეთვე საშინელი ღვენა ქრისტიანებისა, მათი ტანჯვა და წვალება.

ასრეთი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში განუმა-რტა ევროპიის ხალხსა, პაპსა და დიდებულთა პეტრე უდაბნო-ელმა. იგი მწვავის სიტყვებით უხატავდა ხალხს ქრისტიანების დამცირებას მაჰმადიანთაგან, ტანჯვას და საშინელ მდგომარეობას და ყველას სთხოვდა, რომ მიშველებოდნენ ქრისტიანებს და გამოეხსნათ წმიდა ადგილი მაჰმადიანთა მფლობელობისაგან. პეტრეს ხმას მიემატა პაპის თხოვნა-ვე-დრებაც და მათი ღალადება არ დაშთა ხმად მღალადებე-ლად უდაბნოსა შინა. თითქმის მთელი ევროპა ფეხზე და-დგა და აღიჭურვა სურვილით წმიდა ადგილების განთავი-სუფლებისათვის. ღაიწყეს მხადება და ჯარების შეკრება.

პირველი ჯვაროსანი ლაშქარი (1096—1099 წ.), რომელიც შესდგებოდა რამდენიმე ათასი კაცით, გაემგზავ-რა ბოდფრიდ ბულონელის წინამძღოლობით. მს. ჯარები ქოსტანტინეპოლიდამ გადავიდნენ მცირე აზიაში, დიდის გაჭირებით აიღეს ანტიოქია და გაზაფხულზე 1099 წ. შემოერტყნენ იერუსალიმსა, რომელიც დიდის სიძინელით აიღეს, ამოსწყვიტეს მაჰმადიანნი და ურჩიანთა დააწესეს თვისი მმართველობა ამ ქვეყანაში. მაგრამ ბატონობა ქრისტიანებისა დიდხანს არ გაგრძელდა. მაჰმადიანნი თანდა-თან მძლავრდებოდნენ და ალაგ-ალაგ ელვტავდნენ ქრისტიანებსა, რომელთა რიცხვი მთელს მცირე აზიაში არ აღემა-ტებოდა 25,000 — 30,000 სულს; ქრისტიანების საშვე-ლად ევროპიიდგან წამოვიდა მეორე ჯვაროსანთ ლაშქარი

(1137 წ.), მაგრამ ამათ ბევრი ვერაფრით უშველეს თვის მოძმეთა, რადგან ამ დროს მძინვარებდა მისირის (ეგვიპტის) სულტანი სალაღინი, რომელმაც ქრისტიანნი საშინლად დააპარცხა ტიბერიალის ტბასთან და შემდეგ ამისა იერუსალიმიც აიღო. ამ ამბავმა საშინლად ააღელვა დასავლეთის ეროპიელნი. ძიდე დაიწყეს მზადება. პირველად გაილაშქრა (1190 წ.) ბერმანის იმპერატორმა შრიდრიხ ბარბაროსმა, რომელმაც ვერ მიაღწია პალესტინამდის და ერთ მდინარეზე (მცირე აზიაში) გადასვლის დროს წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო. მეორედ გაილაშქრა საფრანგეთის მეფემ შილიპე-აგვისტომ და რიჩარდ ლომ-გულმა, მაგრამ გზაზედ ამ ორთა შუა უთანხმოება ჩამოვარდა, რისგამო პირველი უკანვე დაბრუნდა და რიჩარდ ლომ-გულმა თუმცა მრავალ ჯერ გაიმარჯვა მაჰმადიანებზე, მაგრამ იერუსალიმი მაინც ვერ წაართო სარაცინთა. ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმე ჯერ ევროპიელთ გაილაშქრეს პალესტინის განსათავისუფლებლად, მაგრამ ვერა გააწყეს-რა. პირიქით 1291 წელს სულ მთლად ქრისტიანთ კუთვნილება მცირე აზიაში გადავიდა მისირიის სულტანის განკარგულებაში. (Ист. Шлецера т. I).

ამ ომების გამო სარაცინთა, დასტოვეს შორეული ქვეყნები და გაეშურნენ პალესტინისკენ. აი მიზენი, რომ საქართველოც სრულიად განთავისუფლდა სარაცინთაგან, რომელნიც მცირეოდენად დაშთენილნი საქართველოში, მძლავრის მეფეებისაგან (ბაგრატ III, ბაგრატ IV¹) და

1) ამან შემწეობა აღმოუჩინა აგრეთვე იერუსალიმის ტაძრებსაც, მეტადრე ეგვიპტის მონასტერსა. სახე ბაგრატისა გამოსახულია იერუსალიმის ეგვიპტის მონასტრის კედელზე. ბაგრატს ასრე აწკობს ანტონი I:

ღაერთ III) სრულიად განდევნილ იქმნენ საქართველოდგან. არაბთაგან განთავისუფლების შემდეგ ხსენებულთა მძლავრთა მეფეთა შეაერთეს მთელი საქართველო, და მისცეს ხალხს შეძლება შინაური აღორძინებისა.

ეს გარემოება იყო მიზეზად, რომელ ქართველთ აღმოიჩინეს შესანიშნავი ნიჭი ეკკლესიათა და მონასტერთ გამშენებრებისა და განათლებისა.

ქართველნი შინაობაში რომ განმტკიცდენ, ახლა შეუდგნენ საქვეყნო საქმეს, ჩვენ ვამბობთ ქართველთა ჯარის მონაწილეობას ჯვაროსნების ომში. ორ-გზის ქართველნი წარემართნენ იერუსალიმისკენ, მაგრამ ერთჯერ შაჰმა ზღვამ იმსხვერპლა ქართველ ჯვაროსანნი, ხოლო მეორედ იბრძოლეს მტერთა ზედა მეროპიის ჯართან ერთად. ამით არ იკმარეს ქართველთა. ჩვენი ეკკლესიის წარმომადგენელნი მეფეების (მეტადრე ღაერთ III-ის) მოთავეობით შეუდგნენ ბრძოლას მრავალთა მწვალებელთა სწავლასა და მტერთა ძრისტესთა.

როდესაც პალესტინა და, საზოგადოდ, მთელი მცირე აზია

«ბაგრატ მეოთხე, ძე გიორგი პირველის, მეფე აფხაზთა, მშენიერ მორფ-ნაკვეთით თილოსოფოსი, ბრძენი, ქრისტეს მოყვარე, კესარის მზახლე, კურატ-პალატ სევასტიის, შვებული ომთა, არ განუცდელ მხედარი. ამისსა დროსა მეფობისთა განბრწყინდეს, გიორგი დიდით, ღვთივ-მეტყვე-თილოსოფოსნი, გარნა ქართველნი, სოფლის კიდეთა მნათნია. (იხ. წყობ. სიტყ. მუხლ. 568 და 569).

ბრძოლის ველად გადაიქცა და ყველას ყურადღება მიქცეული იყო ქრისტეს საფლავისადმი, მაშინ საქართველოში გამოჩნდნენ მრავალი პირნი, რომელთა ყოფა-ქცევა არ შეესაბამებოდა ქრისტიანებრივს სწავლასა. ამ ამათ წინ აღუდგა ღვთისმეტყველთა III. ღვთისმეტყველთა მოახდინა სასულიერო კრება და განწმინდა ქვეყანა მრავალთა ქრისტეს სჯულის წინააღმდეგთა სწავლათაგან; ღვთისმეტყველთა ბრძოლა ჭაუშართა აგრეთვე მონაფიზიტურ სწავლას სომხის ეკლესიისა და როდესაც სომეხთა წინააღმდეგობა აღმოუჩინეს, თვისის ძლევა-მოსილის ჯარით შევიდა სომხეთში, აიღო სატახტო ქალაქი ანი, ¹⁾ სადაც მოახდინა სასულიერო კრება განათლებული ქათოლიკოზის იოანეს თავმჯდომარეობით და იუალთოს განათლებულის ეპისკოპოზის არსენის, მჟრემ მცირის და იოანე ტაიჭის თანადასწრებით. ამ კრებას უნდა შეერიგებინა სომეხ-ქართველთა ეკლესია და სომეხნი დაეყოლია ჩვენთა ეკლესიის სწავლის მისაღებად. მაგრამ ეს კრება და აგრეთვე შემდეგში (1147 წ.) ალბანეთის კრებანი უნაყოფოანი გამოდგნენ, რადგან სომხის ხალხი ღრმად იცავდა ბრიგოლ განმანათლებელის ტახტსა და სწავლასა.

დასასრულ ღვთისმეტყველთა, რომ: მეფე ღვთისმეტყველთა III მოღვაწეობდა ქართველთა ივერიის, იერუსალიმის, სინაის, კვიპრის მონასტრებისთვისაც, რომელთაც შესწირა დიდი განძეულობანი და მამულნი; მ. სინაის მთაზე მან აღაშენა წმ. მკატერინეს ტაძარი და დასვა იქ მიტროპოლიტი. ღვთისმეტყველთა აღაშენა ტრაპეზუნტს მონასტერი, დიდი ლავრა, სახელსა

¹⁾ ღვთისმეტყველთა აქ მყოფობის დროს ააშენა დიდი საკრებულო ეკლესია, რომელზედაც არის მრავალი ქართული წარწერა.

ზედა სუმელის მონასტერი, რომელსაცა შესწირა მამულნი და სხ. შემოსავალნი; აგრეთვე ააშენა ეკლესია ალევს და ლომსიას (ღუშეთის მხარეს), მოქეს, ნათლის-მცემლის უდაბნო შარაიასა, მარტო-მყოფისა ანტონისა, ქაეთისხევის მონასტრის საკრებულო ტაძარი და მრავ. სხ.

ღავით აღესრულა ¹⁾ 1125 წელსა ქრისტესით. მრავალთა მოღვაწეობათათვის, მამულის მტერთაგან სახელოვანად დაცვისა და განთავისუფლებისათვის, აღშენებისათვის ეკლესიებისა, მონასტრებისა, ქალაქებისა და ციხეებისა მეფე ღავითი წოდებულ იქმნა აღმაშენებელად და წმიდანად შერაცხილ. ღვობა 28 იანვარს.

¹⁾ იქმნა დასაფლავებული მეტე ესე დაკითრ გაენათის მონასტრის სახარეთის შემოსავლის კარის ბჭესა ქვეშე. შემდეგ, როდესაც შერაცხილ იქმა წმიდათა შორის, მაშინ მისი გვამი მოწიწებით აღმოსავენეს და წმიდა ნაწილნი მისნი დაკრძალეს გაენათის საკრებო ტრაპეზსა ქვეშე. საფლავის ქვა საფლავისავე ადგილსა დაუტევეს. ამ ქვის სიგრძე 4 არშინი და 6 ვერშოკია, სიგანე 1 არშინი და 12 ვერშოკი, ზედ არის წარწერა, რომელიც მოგვითხრობს:

«როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შვიდნი შე პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს;
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შოამესხნეს,
აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს».

წმიდისა ამის და განათლებულისა მეფისაგან დაგვშთა:

«გალობა სინანულისა» და «ანდერძი», რომელშიაც, სხვათა შორის. მოხსენებულია შემდეგი: «მივეც (შვილსა დიმიტრის) დროშა ზემი სვიანი და ახფარნი ჩემნი სამეფონი და საჭურჭლენი ჩემნი ზე-
მონი და ქვემონი; ხოლო დრჳკანნი კოსტანტინე ცვატას, ხოლო ჩემნი
ღალნი და თვალ-მარკალიტნი ნახულის ღვთის-მშობლისად შემიწირავს,

დასასრულად ამ თავისა მოკიყვანთ ცნობებს დაკითხვან მოწვეულს სასულიერო პირთა კრების განაჩენზე ანუ ძეგლის წერაზე წმიდისა კრებისა, «რომელი შემოკრება ბრძანებითა კეთილ-მსახურისა და ლეთივ-დაცულისა მეფისა ჩვენისა დაკითხვასათა და ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა» (ასრეთი სათაური აქვს ამ განაჩენს ისტორიაში).

ამ ძეგლის წერაში ვრცელი შესავალის შემდეგ მოყვანილია ცნობანი სასარების გავრცელებაზე მსოფლიოში საზოგადოოდ და ანდრია და ნინოსაგან საქართველოში კერძოდ: შემდეგ მოყვანილია ცნობანი მსოფლიოთა და კერძოთა კრებათა დადგენილებებზე.

საკუთრად დაკითხის კრებაზე იმავე ძეგლის წერაში არის ნათქვამი: «ესე გვირგვინოსანი, მრჩობლი მარჯვენე და სასურველი დაკით, რომელი ესე ერთბაშად მხნეცა არს და ბძქენ, მართლ და წმიდა, მუედროცა და მშვიდ, სახიერ და ტებიდ, მოწყალე და ძვირ-უხსენებელ და მიმსგავსებულ სახიერებისა ლეთისა. ესე ვინამდგან გარეშეთა ბრძოლათა შინა წინა-დაუდგრომელობით და გარეშისა საქმისა ქმნულებითა სხვათა კაცთაგან შესწორებად შეუძლებელ იყო; ამისთვის მან შემოკრება კრება ღვთის მოყვარეთა უპისკოპოსთა, პატროსანთა მღვდელთა და ღირსთა დიაკონთა, ქრისტეს მოყვარეთა მონაზონთა,

ხოლო დეკატი და ბოტენატი ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სიხსლითა მოგებული...» ნიკ. ტფილელი ამბობს წმ დაკითხე:

აოქრო ნილოსით, მრწველ-სიბრძნით ქართველთა

ღრმად გამომეტყვი, კაპანთ-მინდორ-მყოფელი.

მესხთა მთიები, იმერთა მთოვარე;

მზე გურიულთა, უდიმართა ცისკარი;

სვანთა, აფხაზთა ლიფლიფი, კახთა ნათელი“.

დაყუდებულთა და მეუღახბოეთა სანახებთა ქართლისათა მახლ-
 ბუად ორთა სუპისკოპოსოთა: რუისისა და უჩბნისისა...
 საეკლესიოთა და სამღვდელთა და საჭრისტიანოთა ძიებათა
 თვის... თაჲ და წინამძღვარ კრებისა მის იყო ილანუ, ყოვლად
 ღირსი მთავარ-ეპისკოპოსი, ქათოლიკოსი და ყოვლისა საქა-
 რთველოისა დიდი მამათ-მთავარი, (საქარტუ, სამოთხე, გურ.
 518—528).

თვით განაჩენი კრებისა:

ა. პირველად ეპისკოპოსნი ანა ღირსებით შემოსილნი
 ჰატისს მღვდელთ-მთავრებისასა და უღირსნი ქრისტეს პირ-
 ველისა მწყემსთ-მთავრისანი განკვეთებით და უცხო ვეკენით
 მღვდელადისგან. ხოლო ანა კრულ-ვეკენით და ანა შეკანკენე-
 ნით, ნუ იყოფინ, ანამედ ლიტანიას ერბს კაცთა თანა ზა-
 რებად ვეკენით.

ბ. ამასთანავე განვაწყსეთ, რათა ამიერთგან არღარავან-
 იადროს ქმნად, თვინიერ ვითარ იგა განაწყსებს კანონი, რა-
 მელ ეპისკოპოსი 25 წლისა, მღვდელი 30 წლისა, დიაკონი
 25-სა და წიგნის მკითხველი 8 წლისა ხელ-დასსმულ იქმნებო-
 დან.

გ. ხოლო წესი ხელ-დასსმადთა სრულებისა ეგრედ აღე-
 სრულებოდედ, ვითარცა ახალთა შინა გურთხევათა ნეტარ-სსუ-
 ნებულისა მამისა გიორგი მთაწმინდელისათა დაწერილ არს.
 ეგრეთვე გურთხევა ეკლესიისა, დაშუარება საგურთხეველისა და
 წმიდა-ყოფა ღმერთ-მყოფელისა მიწიანისა, ეგრეთ სრულ იქ-
 მნებოდედ, ვითარცა მუნ შინა მოხსენებულ არს.

დ. ხოლო ქრთამისათვის და საფასისა, რომელსა მიი-
 ლებენ ხელთ-დასსმელნი ხელთ-დასსმადთაგან, წმიდათა მოცი-
 ჟულთა და მამათა მოცემისა მებრ, განჩინებად ვიგადრეთ ჩვენცა

წათა მონაშროს. ეგე ვითარც იგი ეგველსიისაგან და აღიხ-
 ცოს მღვდელობისაგან, რომლისა ქმნა ნურღაწამცა ვის უკად-
 რებოეს და ნუმცა მიიღებენ ნურცა ქრთამსა. ნურცა ძღვენსა, ნუ-
 რცა ევლოგიასა, ნურცა ქათოლიკოსი. ეპისკოპოსთაგან, გინა
 ხურცეს-დიაკონთა და მღვდელთა და ქარ-ეპისკოპოსთაგან; ნუ-
 რცა ეპისკოპოსნი დიაკონთაგან, ნურცა რომელიმე სსკათა დასი-
 სგანთა ანუ საეკლესიოთა მნეთაგან.

ე. მერმეცა სამღვდელთა ჭურჭელთა და ღვთისა შეწი-
 რულთა სიწმიდეთათვის, რომელ არიან ბარძიმ-თეშს-უმი, სა-
 მწირობელნი და უოველივე ეგველსიათა შეწირული და ერთგვის
 ღვთისადა მიცემული ოქრო, ვეცხლი, თვალი, მარგალიტი,
 ტიქა, სტავრა ნაქსოვი, სინი, რვალდი, რვინა, ძელი, გეტი,
 ქვა. ამას განვაწესებთ შედგოთა წმიდათა კანონთა, რათა არა
 ვის ხელეწიფოს ხმარებად მისი არა რად, არცა ტყვეთა სა-
 ხსრად, დაღათუ ცუდადცა და უხმარად მდებარე იყვნენ.

ვ. ამასთან ესეც მოვიხსენებთ ვითარმედ თვინიერ ეგველ-
 სიისა და საეუროთხეველისა არცა სათლას, რემა შესამდებელ
 არს, არცა გვირგვინისა გურთხევა, არცა მონაზონისა ეპისკო-
 ლითა, გინა სქემითა გურთხევა გურთხევა და არცა მონაზონისა
 ხურცესსა გვირგვინთა გურთხევად ხელეწიფების, არცა კრისაგანსა
 მღვდელთა მონაზონისა გურთხევად.

ზ. კვლად ამსცა განკისხვებებთ, რათა ამოვიღებინ არ-
 ლარს ეკურთხებოდინ გვირგვინნი ხივილთა ქალ-ურმათა, არა-
 მულ უკეთუ საჭიროდ რადმე იყოს მშობელთა მიმართ დიდად,
 დაუწინდენ იგი ურთიერთარს და რაჟამს საკვად მოვიღებინ ორ-
 ნივე, მაშინ იქორწინონ და ქალი ათორმეტისა წლისა უმცროსი
 ნუმცა შეყოფილ არს ქორწინებით მეუღლისადა.

ზ. ქათოლიგოსი, ეპისკოპოსი და ქორ-ეპისკოპოსი სჯულისა და საღმრთოთა წიგნთა მეცნიერი გამოიჩინოდნენ მღვდელნი ანუ დიაკონი შიშითა ლეთისათა ემცნებოდნენ მას ფლობად და დაცვად ყოველთავე საჭრისტიანოთა წესთა, რათა არა რა მათგანი განსცეს ქრთამისათვის, არცა რა განუიდოს ვეცხლად.

თ. შემდგომად ამათსა ამასაცა სათანადოდ ვგონებთ მოსხენებად გინადგან მოძღვრად წოდებულთა მათ მონასტრთა ფრადი და აღუწაცხელი არს სიმრავლე და ერთსა მონასტრთა შინა რვანი და ათნი, მრავალ-გზის ოცნიცა და ოცდა ათნი იპოებიან; დიდი თუ იუოს მონასტერი და მრავლის შეფრთისა და განხეთქილებისა მიზეზსა შემოიღებს სიმრავლე მათი, ამისთვის განვაჩინეთ, რათა დიდთა მონასტრთა შინა ორორი, ხოლო მცირედთა თერთო ვმა იუოს მოძღვარი.

ი. წესი იგი, რომელსა ვრებულთა დასსმად უწესენ, ნულარამცა კადრებულ არს ქმნად ამიერიდგან, ნუცა მონასტრთა შინა ქმნა სავაჭროთა ერის-ვრებათა, ნუცა რა სხვა სამოქალაქო და სასოფლო წესი ქმნილ არს მონასტრთა შინა.

კ. ხოლო ერთსა საგურთხეველსა და მასვე ერთსა წინადაგებასა ზედა წმიდისა შესაწირავისასა მრავალთა სულთათვის მრავალთა მღვდელთა მიერ ქმნა წმიდისა ჟამის წირვისა უწესო არს და განგდებულ, რომელი ესე ნულარამცა სადა ქმნილ არს, უფროსლა თავად საგურთხეველსა დიდისა ეკლესიისა სავისკოპოსოსსა, გინა მონასტრისსა, ერთისა არავისთვის წეს არს ჟამის წირვად არაოდეს, არცა ცოცხლისა, არცა მიცვალებულთათვის, თვანიერ აღაშთა და სულისა სახსენებლად განჩინებულთა დღეთსა; არამედ მის ეკლესიისა მაშენებულთა და შემოძირკულთა და ერთბაშად ყოველთა ქრისტიანეთა ცოცხალთა

და მიცვალებულთათვის ჟერ-არს უძმის წირვა; ხოლო ერთისა კაცისათვის ანუ ერთისა სულისათვის ეგვტერთა სადმე შინა ანუ შტოთა ვკვლესიისათა ჟერ არს თვითულისა ხუცესისაგან უძმის წირვა.

დ. რომელნიცა სომეხთგანნი წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა შეერთებულან... ესრეთ განვაწესეთ მათთვის: რათა სრულად ნათელ-სტემდენ, კინადგან სხვადა დიდთა ეკლესიათა კზოკებთ მოჰქედად ამისა, ვითარ იგი არს სავატრიარქო საყდარი ანტიოქიისა და ყოველნი მიმდგომნი მისნი ეკლესიანი აღმოსავლეთისანი.

მ. კვლად განვაწესეთ, რათა არცა მართლ-მადიდებელი მამა-კაცი მწვალებულსა, გინა წარმართსა დედა-კაცსა, ანუ დედა-კაცი მამა-კაცსა შეუღლდნენ, კინადგან ყოველნი მართლ-მადიდებელნი ტაძარ არნ ღვთისა; ხოლო ყოველი ბორბოტად მადიდებელი ანუ ყოვლად არა მადიდებელი ტაძარ არს ეშმაკისა...

ნ. კინადგან ესეცა უწესოება მრავალთა მიერ აღსრულებად გვესმის უფროსლა დიდთა კიეთთამე და წარჩინებულთა და არა ლიტონთა კაცთაგან, რომელ არს არა ერთგან კურთხევა გვირგვინთა ჭარწინებით ერთ-სორცა ქმნადთა მეუღლეთა, რომლისათვის განუსაზღვრებთ, რომელნიცა მოაქამდე ესრეთ კურთხეულნი ყოფილ არიან და გარდასრულ არიან, იგინი შენდობილ არიან უმეტრებისათვის; ხოლო უკეთუ აწ სადმე იპოვნენ კინმე ებე ვითარნი, იგინი სჯულთადად ცოლ-ქმრად ნუმცა შერაცხილ არიან.

ა. მერმეცა ღვთიერ-მოძებულისა მის და ღვთის განმამწარებელისა ცოდვათა უბილწესსა საძაგელებისა სოდომელთასა, რომლისა არა ვუწყით, თუ ვითარ შეეთვისა იგი უბადრუკსა

ამას წათესავს და სრულიად განაშორებს და უცხო ჰქვინა ღვთი-
საგან... უოველმან სუფლმან ქრისტიანემან მართლ-მადიდებელმან,
რომელმან შემდგომად ამის ძეგლისა წარკვიისკისა არა იჴმნას
ბილწისა მის ცოდვისაგან... ჳი, ჩვენდა არღარა გურთსევა,
არამედ კდე მად და მხიდება დაიმკვიდროს საუგუნოდ!

თამარის მოღვაწეობა.—აშენება ვარძიის მონასტრისა და სხვათა ტაძართა.—ცნობანი ქართველთა ტაძარ-მონასტრებზე იერუსალიმს, სინას, საბერძნეთს და სხ.—დაარსება ტრაპეზუნტის იმპერიისა.

ბედნიერი დღენი საქართველოს ჰქონდა დიდისა და უძლეველის თამარის მეფობის დროს. მან თვისის გამჭრიახობით და სიბრძნით მტკიცედ შეაერთა და შეაკავშირა ყოველნი ქართველნი. მაჟკაც მხედართა გონიერად მოხმარებით დაიპყრა ყოველნი მიდამონი შავი და ქასპიის ზღვისანი და შიშის ზარი დასცა ოსმალთა (თურქთა), სპარსელთა და სხვათა. თამარმაც დაიპყრო მცირე აზია ¹⁾ და დააარსა აქ ტრაპეზუნტის იმპერია, რომლის

¹⁾ შიშეში ამისა იყო ბერძენთა იმპერატორი ალექსი ანგელი, რომელმაც თვისის სიზარბისა-გამო თამარისაგან დასაჩუქრებულთ ბერძენთა ბერებს წაართვა ყოველივე, რაც მიჰქონდათ საქართველოდგან თამარის ბრძანებით იმერთა ჯარნი მიუხდენ ბერძენთა და ერთი შეტევით აიღეს ტრაპეზუნტი, ლიმონი, სპმსენი, სინოპი, კერასუნდი, ქიშორა, ამასტრია, ღერაკლეა ჰაფლალონიით და პონტი. აქ თამარმა, როგორც ვსთქვით, დააარსა ტრაპეზუნტის იმპერია (1204 წ.), რომელიც არსებობდა 1461 წლამდე. ტრაპეზუნტი აღშენებულია ბერძენთა—

გამგებელად დასვა თვისი ნათესაეი, ძველადგან საქართველოში გადმოსახლებული ბერძენთა იმპერატორთ ჩამომავალთაგანი ანდრონიკაშვილი. ასეთი სიძლიერე ჰქონდა ოამარსა გარეშე საქმეებში.

რაც შეეხება ოამარის მოღვაწეობას ქართველთა ერის წინ-სვლისა და წარმატებისათვის, ამის აღწერას და დაწვლილებით გამოძიებას მეტად დიდი ღრო მოუწდება, ამიტომ ჩვენ აქ აღენიშნავთ მხოლოდ ამ საკვირველი დედაკაცის უმთავრეს საქმეთა და მოღვაწეობათა.

ბამეფებისავე თანა ოამარმან, როგორც პატრონმან და მამამან ქვეყნისამან, წინ წამოაყენა და მფარველობა დაუწყო ყოველთა ნიჭიერთა და სწავლა-მეცნიერებით აღჭურვილთა პირთა. რაც ძალი და ღონე ჰქონდა ყოველი მეცადინეობა იხმარა მიეცა მათთვის შეძლება, რათა თვისი სწავლა და გამოცდილება კეთილად მოეხმარათ მამულის წარმატებისათვის. ამნაირის მფარველობის და მამობრივი სუკარულის გამო¹⁾ საქართველოს გამოეზარდნენ შესანიშნავნი და უკვდავნი მოღვაწენი, როგორც სამხედრო წოდებაში, ისე საეროში და სასულიეროშიაც. იოანე და ზაქარია მხარგრძელები—სპასალარნი საქართვე-

გან. იმპერატორმა აღრიანმა გაათხრევიან აქ დიდი ნავთ-საყუდელი. ეს ქალაქი ერთ ღროს ეჭირათ გოტებსა, მემრე ორ საუკუნეს გენულებსა და იყო და არის ეხლაც სავაჭრო ქალაქი.

1) არ შეგვიძლიან აღენიშვნელად დავტოვოთ ის გარემოებაც, რომ ოამარის გამეფებამდის წინა მეფეებისაგან უკვე რამდენათმე იყო მომზადებული ის ნიადაგი, რომელზედაც ნიჭიერმა ოამარმა აღმოაცენა და დაამკვიდრა ძლიერი სამეფო საქართველოსა, ერთად ერთი ნავთ-საყუდელი მაშინდელი ღროის აზიის ყველა ქრისტიან ერთათვის საზოგადოდ.

ლოს ჯარისანი, შოთა რუსთაველი, ჩახრუხაძე, შავთელი და იმ დროინდელი გუნდი სასულიერო წოდებისა უკვდავნი არიან ქართველი ერის ისტორიაში და სახსენებელი მათი საშვილი-შვილოდ გადაიცემის. თამარის დრო (1184—1212 წ.) ოქროს ეპოქად არის ჩაწერილი საქართველოს ერის ისტორიაში.

ეს დრო ჭეშმარიტად იყო დრო ქართველთა სულიერის და ზნეობრივის ზრდისა და წარმატებისა. ამ დროს დაიწერნენ უკვდავი თხულებანი, იქმნენ საკვირველნი ძლევანი მრავალთა საქართველოს მტერთა ზედა, გაშენდნენ ქალაქ-დაბა-სოფელნი, ¹⁾ დიდნი და მრავალნი ტაძარ-მონასტერნი და მათთან ერთად სკოლანი ხალხის გასანათლებლად, გაყვანილ და გათხრილ იქმნენ რუნი, არხნი ²⁾ ურწყავ ადგილების მოსარწყავად და მოსაშენებლად; ქვეყნის დასაცავად მტრების შემოსევისაგან მალალ მთების მწვერვალთა ზედა აგებულ იქმნენ კოშკნი, ციხენი, თხრილნი, გამოქვაბულნი, საკვირველნი გალავანნი და კარები; ეკლესიის საქმეების განსაწმენდელად და 'გასაუმჯობესებლად მცხეთაში მოწვეულ იქმნა კრება სასულიერო პირთა,

1) სხვათა შორის, თამარმა ააშენა ქალაქი თამარა-შენი ლიხვის ხეობაში. ეს ეწლა სოფელია. ააგო სამების ტაძარი ალაზნის მარცხენა ნაპირზე, დაბა ალვანში, საცა მას ჰქონდა მშვენიერი სასახლე. დაასრულა აღშენება ვარძიის კლდეში გამოკვეთილი მონასტრისა, აგრეთვე გაამშვენიერა გაენათის მონასტერი და სხ.

2) უველაზე დიდი არხი, მისგან გაყვანილი, იყო ის არხი, რომელიც ალაზნიდამ შირაქის ურწყავ ადგილების სარწყავად გაყვანილი იყო. ეწლა არხი გაუქმებულია და რამდენიმე მილიონი მანეთი დასჭირდება მის განახლებას.

რომელნიც ჩინებულად აღზრდილ იყვნენ ბრძენის ბიორგი მთაწმიდელის სკოლაში—თბილისში.

ჩვენი მონასტერ-ეკკლესიანი იმდენად მდიდარნი და განწყობილნი იყვნენ, რომ თამარი საზრდოს მიაწვდიდა ხალხმე ბერ-მონაზონთა, მონასტერ-ეკკლესიათა უცხო ხალხთათა: ბერძენთა, ასურელთა და სხ. თამარმა აღაშენა, განაახლა და შეამკო ტაძარ-ეკკლესიანი ქართველთა აგრეთვე პალესტინას იერუსალიმს, პეიპრეს, ანტიოქიას, ათონს, საზოგადოდ საბერძნეთს და მცირე აზიას. შველა ამათ ხაზინის მიწვდის გარდა «უყიდნა შესაუალნი და შესწირნა მამულნი და სოფელნი.»

შემდეგი მშენიერი ეპიტაფია მოკლედ გადმოგვცემს მთელს შინაარსს თამარის მოღვაწეობისას:

«უბის ჯვგე საყდარი, უწყლასა წყალი ჯადნი;
ისჰანს დავსდევ ბეგაჲ, სტამბოლს ხარაჯა ჯიდე;
თეთრს ზღვაში რკინა ჩავაგდე, სმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე;
ამდენი საქმის მოქმედმან ცხრა ადგილი ტაძარ წავიდე.»¹⁾

1) თამარი აღდგურულა 1212 წ. 18 იანვარს და ვმარსის გარდა
ნათის დიდებულს მონასტერში.
თამარის ფულზე აწერია შემდეგი:
«დედოფალი მალაღ-ხარისხოვანი...
დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა...
თამარ, ასული გიორგისა,

ამ თავის დასასრულში მოვიყვან ცნობებს იმ მონასტერ — ტაძრებზე, რომელნიც აქენდათ ქართველებს გარეშე საქართველოისა. ¹⁾

ა) ჯვარის მონასტერი იერუსალიმში ¹⁾ აღშენებულს მეოთხე საუკუნეში მირიან მეფისაგან. შობდებოა მისთვის ადგილი დიდს პლატანტინეს, ბერძენთა და რომთა მეფესა. მაგვე მონასტერი და სხვანიცა განამდიდრა მეფე ვახტანგ ბორჯასლანმან და მეფე ბაგრატ III-მან საფუძვლითგან განაახლა, განამშენა და შესწირა მას დიდი მამულები საქართველოში. ამავ მონასტრისათვის მრავალი იღვანა შვეთის მცხოვრებმა ბერმა პროხორემ, რომელიც სიკვდილამდის სცხოვრებდა იერუსალიმში, ჯვარის მონასტერში. როდესაც მონასტერი დაძველდა, მაშინ იერუსალიმს მივიდა მოხუცებული შოთა რუსთაველი, დამწერი «მეფისის ძეგლისა» და დაადგრა ჯვარის მონასტერში;

შემდეგი მესხისა

ღმერთმან ადიდოს ძღვევანი მისნი.

(იხ. Нумизм. Варатаева).

1) მშვენიერნი და დაწვრილებითნი ცნობანი საზოგადოდ ყველა ტაძრებზე და კერძოდ ქართველებისაზე აღუწერია ეპისკოპოსს პორფირის თავის წერილში: „О надписи въ Іерувалимѣ и др. мѣстахъ православнаго Востока.“ ქართველი ტაძრებზე ნაჩვენებ წარწერანი (ამ წერილში) განეხილავს პ. იოსელიანს და აღუბეჭდის „საქართველოს მახარებლის“ წიგნების №-ში 1865 წლისა.

1) ამ მონასტერს დღესაც თბილისში აქვს თვისი კუთვნილი საყდარი (მეტოქი), წოდებული «ჯვარის მამად», აგრეთვე მიიღეს სა-

მას განუახლებია იგი და შეუწირავს მისთვის «მრავალი სიმდიდრე» და „თვითცა ვიდრე გარდაცვალებამდე თვისსა ყოფილ-არს მუნ, ლოცვითა და ვედრებითა ლეთისა მიმართ აღსრულებულ არს და მუნვე ჴვარის მონასტერსა შინა დაფლულ არს, სადაცა სახელიც მისი არს მუნვე კედელსა ზედა დახატული და ჰგიეს ვიდრე მოღღეინდელად დღემდე.

ბ) იაკობ ალფეზის ათორმეტთა მოციქულთა მონასტერი აღუშენებია ბიორგი I-სა, საქართველოს მეფესა. „ზარაფხანა მეფეთა მუნ ყოფილა ამ მონასტერსა შინა... ქრთამის მიცემითა თურქთა ეს მონასტერი წაართვეს ქართველებს და მისცეს სომეხთა.“

ბ) წმ. ნიკოლოზის მონასტერი ძახთ-დედოფლის მღენესაგან (მლისაბედი) არის აშენებული: ტიმოთე მიტროპოლიტი თავის მოგზაურობაში (128 გვ.) სწერს ამ მონასტერზე: „წმიდის ნიკოლოზის მონასტერი ძახთა დედოფლისა, მღენე ყოფილისა მლისაბედისაგან ¹⁾ აღშენებულია; წმ. ნიკოლოზ თვით მჯდარა მუნ; სენაკი მისი მუნ ყოფილა.“ მკკლესიის კანკელზე შემდეგი წარწერაა: «წმიდაო ნიკოლოზ, მეოხ-ექმენ წინაშე ძრისტესსა ძახთა

ქართველოში მიწები, ბაღები და მამულები: ყველა ამას განაგებს ბერძენი არხიმანდრიტი, რადგან ჯვარის მონასტერი იერუსალიმში ესტა ბერძენთ ხელშია.

¹⁾ ელენე იყო დედა მეფის გიორგისა, რომელიც აგრეთვე აწოდებოდა ლეონად. ქმრის სიკვდილის შემდეგ ელენე 1492 წ. მოლოზნად შეიმოსა და წარვიდა იერუსალიმს და იქვე აღესრულა.

დედოფალსა შლენეს, ყოფილსა შლისაბედსა (იხ. Родъ княз. Челобаев. გვ. 23, 3. იოსელი.).

დ) წმ. აბრაამ მამათ-მთაერის მონასტერი, სადაც ისააკ შესწირა მამამან მისმან? ტიმოთე ამბობს (157 გვ.), რომელ თავადს აბაშიძეს ბიორგის დარღვეული ესე მონასტერი განუახლებია ახალს საუკუნოვებშიო. ამასვე ჰმომოვობს წარწერა: «ესე მონასტერი მამათ-მთაერის აბრაამისა განახლებულ არს საფასითა იმერლის ბიორგი აბაშიძისათა 1700 წ.»

მ) წმ. იოანე მახარებელისა და მოციქულისა და ლეთის-მეტყველისა მონასტერი აღუშენებიათ საათაბაგოს ათაბაგებს. ეს ყოფილა დედათ მონასტერი და აქ ცხოვრებულან ქართველნი მოლოზხანნი, ხოლო ეხლა ფრანგთა უპყრიესთ. ამაზედ არის წარწერა: «ქრისტე ლმერთო, შეიწყალე იოანე მსანაძე.»

მ) ვასილის მონასტერი ჯვარის მონასტერთან ახლოს აღუშენებიათ ამირინდო ამილახორს და თაყას.

ზ) მეორე წმ. ნიკოლოზის მონასტერი ჯვარის მონასტერთან ახლოს აღუშენებიათ პაატა და ძაიხოსრო წულუკიძეთ,

ც) წმ. თეოდორეს მონასტერი აღუშენებიათ ბეჟანს და ბაადურ ჩოლაყაშვილებს (ტიმ. 157 გვ.). წარწერანი მოგვითხრობენ: «ჩოლაყაშვილსა შადორსა და მათთა ძმათა და ძმ-ს. წულთა ცოდვანი მათნი შეუწინეს ლმერთმან. ამან. წმიდარო თეოდორე შეუწინე ჩოლაყა... ანინ. მათ-

სა ყმასა შიოს შეუნდნეს ლმერთმან. ამინ.“ მეორე წარწერა: «ლმერთო და წმიდაო თეოდორე, შეიწყალე ირუბაქისძე... ლაყას შვილი ცოდვილი ბენა. მსე საყდარი აღუშენა ჩემთა მშობელთა შესანდობელად, რათა იქმოდენ აღაპსა თეოდორობის პირველსა შაბათსა წმიდათა მარხეთასა. შორონიკონს ტკვ» (1635 წ.).

თ) წმ. პირველ მოწამის ქალწულისა თეკლას მონასტერი აღუშენებია ჯვარის-მამის არხიმანდრიტს შრისტეფორე ზედგინიძეს და იმის მამეულთ ნათესაეთა.

ი) მონასტერი წმ. ბიორგისა შრიათ უბანში ლადიანთაგან აღშენებულია და «მოსახსენებელი მათი მუნვე არს.»

კ) მონასტერი შირქმისა დედათ მონასტერი აღუშენებიათ რაჭის მრისთაეთა.

ლ) წმ. ღიდისა მოწამისა ღიმიტრი მესალონიკელის მონასტერი აღუშენებია ძნის მრისთავს შალვას და სხ.

მ) მონასტერი დედათი წმ. ღიდისა ქალწულ-მოწამისა მკატერინასი შანასკრტელის სიციშვილის ამილბარისა და მაჩაბელთაგან არის აღშენებული. თიმოთეს მისელის დროს (მე XVIII საუკ.) ამ მონასტერში უნახავს ილუმენია ანჩაბაძის ასული, ორი მოლოზანი: კახელნი, აგრეთვე იმერელნი და ყოველნივე მას მონასტერსა შინა მყოფნი ქართველნი.»

ნ) ბეთლემს არიან სამწირველონი ქართველთანი.

დ) შლაქ იერისსოს (საბერძნეთში) ძველის ეკლესიის მარმარილოს ქვაზედ აწერია ქართულად: „წელსა... დეთივ-გვირგვინოსანსა მეფობასა მიხვილ პალეოლოლოსისა... აღიშენა ქართველთაგან.“ აქვე მაცხოვრის ერთ

დაძველებულ ხატზე პ. იოსელიანს წაუკითხავს: „ძრისტე შეიწყალე ცოდვილი წილკნელ ეპისკოპოსი ღვით, რომელმან მოვაწიე აქა ქარონიკონს კლ.წ. (1336 წ.)—1768—1778 წწ. აქ მჯდარა ქართველი ეპისკოპოსი ბაბრიელ ღვანკითელი, იმერელი 1)“.

მ) ათონის მონასტერ-ლაფრა, საცა იბარ გმნა სამღვთო წერილი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ.

აქვე მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს: ზემორე მოხსენებული პროხორეს ლუსკუმა ასენია ჯვარის მონასტერში და თვით პროხორეს სურათი-დახატულია მის კედელზე. აქვე ხატიან: მირიან, მახტანგ ბორგ-ასლანი, ბაგრატ III, ქათოლიკოსი აფხაზეთისა მაქსიმე, თფილისის მიტროპოლიტი მლისე, მანგლელ არხიეპისკოპოსი სივოდორე, ბედიელი, ჯვარის მამა ნიკიფორე, მარიამ ქართლის დედოფალი, ღადიანი ლეონ თვისის მეუღლით, პატა და ძაიხოსრო წულუყიძენი.

აქვე ცხოვრებულან წმიდანი და გამოჩენილნი პირნი: მღვდელ-მოწამე მოსე ქართველი; მღვდელ-მოწამე მარი ქართველი, ღირსი მამა იოანე შირქიმელი, პეტრიწად წოდებული. ამას კახეთში, ქალაქ ბრეშში ჰქონდა სკოლა და ასწავებდა მოწაფეთა: ფილოსოფიასა, ღვთის-მეტყვე-

1) პ. იოსელიანი ამბობს (რედ. ვნ. ჯელ. გვ. 20), რომ ქალაქ იერისსოს შიდაში მე XI საუკუნეში ქართველია მეფეთ დასახლებეს 42 კომლი ქართველნი მონასტერთა ჯოგების მოსაველედად, მიწის შესამუშავებლად და ბაღების მოსაშენებლად. აწ ეს ქართველნი სრულიად შეერთებულნი არიან ბერძნებთან და აღარ გაირჩევიან მათგან.

ლებასა, ელინურსა ენასა, ასურულსა, არაბულსა და სხ. —
აქვე უცხოვრიათ მრავ. სხვათა მოღვაწეთაცა.

წამებულან მუნ:

20 იელისსა სალომე, რომელიც მიუღებლობისათვის
მაჰმადიანობისა შეუპყრიათ სარაცინთა, ცეცხლითა და მ-
ხელითა უტანჯავსთ და მოუკლავსთ.

19 მკტომბერს ნიკოლოზ ღვალი, რომელიც თურ-
ქთა დასწევს ცეცხლითა.

23 იელისსა მღვდელ-მოწამე ლუკა აბაშიძე, რო-
შელსაც მრავალი წვალების შემდეგ წარჰკვეთეს თავი აფ-
თითა.

ბატონიშვილი თეიმურაზი თავის საქართველოს ის-
ტორიაში (გვ. 294) ჯვარის მონასტერზე მოგვითხრობს
შემდეგს: „არიან მრავალნი წიგნნი ქართულნი, თარგმნი-
ლნი ბერძნულთ, ასურულთ და არაბულთ ჩვენთა ღი-
რსთა მამათა ქართველთაგან, ჯვარის მონასტერსა უმრავ-
ლესნი არიან და იცვიან მუნ ვიდრე მოღვინდელად
დღემდე და სხვათაცა მონასტერთა შინა ქართველთასა იე-
რუსალიმს იპოებიან წიგნნი ქართულნი.“

1) თვით ათონის დიდებული «ივერიის ღავრა» ეხლაც უსამარ-
თლოდ უჭერიან ბერძენთა ბერებს და ქართველებს აღარც კი უშვებენ შიგ.
ქართველნი მოღვაწენი ეხლა იქვე შორი-ახლო ძველი მონასტრისა აშენე-
ბენ ახალს საეანეს. ხოლო ძველი თვისი საკუთრება—ივერიის ღავრა
ძამართლით უნდათ დაიბრუნონ. ხელმწიფე იმპერატორმა ყოვლისა
რუსეთისამ, აღიქსანდრე აღიქსანდრეს ძე III-მ ბეჯითად მოისმინა საჩივარი
ქართველთა ბერთა, აღუთქვა შემწეობა და საქმის გათავებამდე დაუნი-
შნა ყოვალ წლიური საჩუქარი.

ჟველა ეს წიგნი, ხსენებულნი მონასტერნი და ეკლესიანი ეხლა უცხო ტომთ ხელშია მართველთ მოღვაწეთა ეს მონასტრები ოსმალთა დევნისა გამო სრულიად დასტოვეს. ღატოვება მათი მოჰხდა არა უწინარეს მე XVIII საუკუნისა. 1523 წელში მოგზაურს ნემეცს ბაუმბარტენს სოლომონის ტაძარში, სხვათა შორის, უნახავს ქართველნი მოღვაწენიც, რომელთაც ხარისხით და პატივით სჭერიათ მეოთხე ადგილი შემდეგ რომაელთა, ბერძენთა და სირიელთა. სანუტ I (Hist. des Croisades) ამბობს, რომ მარტო ქართველებს ჰქონდათ უფლება გაშლილ დროშებით უხარკოდ იერუსალიმში შესვლისა. იერუსალიმის წმიდა ადგილების მოსალოცავად მიმსვლელს ახდევინებდნენ (სულზე): ლათინს 14 პიასტრსა (გროშსა), ბერძენსა 7-სა, არაბთა და მისიერიელთ 3, ხოლო ქართველთ და აბსიენიელთ არაფერს (იხ. Орелиг. и полит. соет. Грузин. მე XVII საუკუნეში, წერილი აკადემიკის ბროსესი).

საქართველოს მხარება სპარსთა და მონგოლთა-
 გან.—წამება: შალვასი, ათთა ბევრთა მოწამეთა, მეფე
 დიმიტრი თავდადებულისა.—გადაწვა ქვაბთა-ხევის
 მონასტრისა.—ფრანგობის მქადაგებელნი საქართვე-
 ლოში.—მოღვაწეობა მეფის გიორგი ბრწყინვალისა,
 ალექსანდრესი, დიმიტრისი.—განაწილება საქართვე-
 ლოსი სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ.—დამ-
 ხრება ბიზანტიის და ტრაპეზუნტის იმპერიათა.—
 პაპის მხედრეთ მეცბდინეობა ქართველთ გაფრანგე-
 ბისათვის.—სწავთაბავოს გამგებელად ინიშნება ვა-
 მანმაღიანებული ყვარყვარე თაშა.

თამარის მოადგილე მეფეთ ქვეყნისათვის და ქრის-
 ტიანობისათვის ზრუნვა არ ეხალისებოდათ. ეს იყო მიზე-
 ზი, რომ ხალხის მოძღვარნი და მსახურნი, მოკლებულნი
 მეფეთ წყალობას და მფარველობას, ზნეობითად დაეცნენ
 და შეიქმნენ ანგაარ და ვეცხლ-მოყვარენი. საუბედუროდ,
 ამავე დროს საქართველოს აღმოუჩნდნენ ახალნი მტერნი
 —მონგოლნი, რომელთაც ჩინგის-ყენის წინამძღოლო-
 ბით დაიპყრეს, თითქმის, მთელი აზია, რუსეთი და მოად-
 გნენ საქართველოსაც. პატარა ერი თუმცა მამაცურად
 შეებრძოლა გუნდსა მტრისასა, მაგრამ მისის სიმრავლისა-

გან იძლია და შეიხიზნა კავკასიონის მთის კალთებ-ღელე-
ებში. მტერმა გადასწვა და პირქვე დასცა ჩვენი ქვეყანა.
აღარც ერთი ტაძარი, აღარც ერთი შენობა ცოცხალი
აღარ გაუშვა; შიშით დიდებული მცხეთის სამთავრო ტა-
ძრისაგან დარჩა მხოლოდ მისი საძირკველი. პატივისცე-
მისათვის საკვირველის და დიდად ქებულის წმ. ნინოსი
დაუნგრეველ-გაუოხრებელი დასტოვეს მხოლოდ ბოდბის
ტაძარი წმ. მიორგისა ნინოს საფლავზე, შაგრამ ისიც არა
უვნებელად. მინც კი ქრისტიანნი ხელთ იგდეს, თავები
დასჭრეს და მათგან ააგეს სამკუთხიანნი გოდოლნი. ამის-
თანა სამწუხარო და საეალალო დროს, როდესაც, ჩემთვის
ცუნდრუკებდეს ყოველნი მტერნი ჩემნი, ჩემთვის ჰზრახვი-
დეს ბოროტსა“ (ფსალმ. 40—9), მეფე რუსუდანის შემ-
დეგ საქართველო ვაიყო ორ სამეფოდ: იმერეთისა და
ძარბაზისა; მალე დროში იმერეთის სამეფო განაწილდა
შემდეგ დამოუკიდებელ სამთავროებად: ოდიშისა (სამეფ-
რელო), ბურჩისა, აფხაზეთისა, სვანეთისა და ჯიქეთისა. სა-
მეფოს დასუსტებისაგამო შაბარლოში, ჯიქეთში, ოსეთში და
აფხაზეთში სრულიად მოიშრა ქრისტიანობა, რომელსაც უფ-
რო მწარე დღენი დაადგა შემდეგში, როდესაც ბრძოლის
სარბიელზე აღმოჩნდა საშინელი მემურა ანუ მემურ-
ლენგი, მონგოლთა წინამძღოლი.

როდესაც მონგოლნი შუა-გულ აზიიდან შემოებრ-
ძოლნენ სპარსელებს და სხ. მაშინ, „ვერ შემძლებელმან
ჰვლადდინ, სპარსთა მეფემან, წინა-დადგომად მონგოლთა,
ვითარ ძლეულმან მათგანმან, ელტოლვა კმეულ-ჰყო სპითა
დიდითა, დედა-წულითურთ და მეზერ მოსრულმან სომ-
ხეთსა შინა, აღაოხრა ყოველი მხედრობაი სომხეთისა“.

მაშინ დედოფალმან რუსუდან წარგზავნა მაშველი ჯარი
იოანე და მისი ძმის შალვა ახალციხელების წინამძღო-
ლობით, მაგრამ ეს ჯარი იძლია და თვით შალვა და-
ტყვევებულ იქმნა. რამდენიმე წელიწადს შალვამ ტყვეობაში
დიდი ტანჯვა და წვალება გამოიარა. მტერნი სცდილობ-
დნენ, რომ მას დაეტყუა სჯული ქრისტესი და მიეღო მაჭ-
მაღიანობა, მაგრამ ყოველი მათი მეცადინეობა ამაოდ
დარჩა. მაშინ მოწამესა ჭეშმარიტებისა „ჰგვემდეს უწყა-
ლოდ მყოფარჟამ; მერმელა საპყრობილესა შინა შეაყენა და
პირად-პირადითა მძვინვარითა ტანჯვითა განცდილმან ალა-
სრულა სრბაჟ მარტვილობითი“ (1227 წელს). შალვა
ჩვენი ეკლესიისაგან შერაცხილია წჷიდანად ¹⁾. იმავე
ჯელადდინშა სომხეთში გასწყვიტა, თითქმის, ყველა მცხოვ-
რებნი, მერმე შემოვიდა თბილისში და გასწყვიტა ასიათასი
ქრისტიანე. ავლაბრის ხიდზე გადმოჰკიდა სიონის ლეთის-
მშობლის ხატი; რომელი ქრისტიანიც მას არ შეაფურთ-
ხებდა და არ ჰგმობდა, იმას ხილიდან წყალში—მტკვარში
ჰყრიდა, ქრისტიანთ სისხლი, ისტორიის მოწმობით, ქუჩებს
რუებრ სდიოდა. აღარც ერთი სახლი დაუზიანებელი არ
გაუშვა, თვით სიონის სობოროს გუმბათი ძირსა ჩამოაგდო;
ამ დროს წამებულ იქმნენ ათნი—ბევრნი ²⁾ მოწამენი

1) ანტონ ქათოლიკოზისაგან თქმული იამბიკო შალვაზედ:
«შალვა განმხედრი, უხორცოთა მტურთა;
სიმხნით ალაღვენს, ბრძოლათა მრავალ-ფერთა;
მოიღებს ძლევათ ღჷთისადმი და საჭურთა;
ეგ სახედ ფილდოს, ანგელთ საჭურეუტ-სამშურთა;
სისხლით ზიარ-ქმნილ, ქრისტეს შესაფურთა.»

2) იმისაგანვე თქმული ათთა-ბევრთა მოწამეთა ზედა:

თბილისსა შინა. 1289 წ. ძრისტესთვის ეწამა არლუ-
ნისაგან ხალხის სუყვარელი მეფე ღიმიტრი თავდად-
ბული, რომელიც ხალხს შეუყვარდა უფრო იმიტომ, რომ
,,ღამით ჩაიკვავდა ხოლმე კაბა-ჯუბასა, წაეა და ინახუ-
ლებდა საწყალის ხალხის უბანსა; მოივლიდა ქერიც და
ოხერს, დაერდომილსა და. ობოლსა. თავის ხელით ური-
გებდა მოწყალეებას და საზრდოსა.“ და ამიტომ ,,ერი, ბერი,
ობოლ-ქერივი სულ იმის დღეს ღოცულობდა“.

თვით თემურ-ლენგი შეიდ-გზის შემოვიდა ჩვენს ქვე-
ყანაში და რაც დაშთენილი იყო წინანდელი აოხრების
შემდეგ და რაც ხელახლა აოოოძინებულიყო ყველა
გააოხრა, გაანადგურა. ,,შეიდ-გზის მიილო ქართლმა (სა-
ქართველომ) ვნებაჲ მისგან (თემურისგან) მახვილისა მიერ
ტყვეობისა და ცეცხლისა და შენობითთა საფუძველთა
აღმოყრისა.“ მრთი შემოსევის დროს თემურმა ერთ დას-
ტას თვისის ჯარასას უბრძანა გაეოხრებინა მონასტერნი და
შენობანი, თუ კიდევ დაშთენილ იყვნენ საღმე მიყრუე-
ბულს ადგილებში. ამ დასტამ მიაგნო შებათახევის ლეთის-
მშობლის მონასტერს, რომელშიაც მტრის შიშისა-გამო
ჩაკეტილი იყვნენ: ,,გარემო მახლობელთა მონასტერთა-
განნი მონაზონნი, მრავალნი მამანი და დედანი, აზნაურ-
თზგანნი და მღვდელნი და დიაკონნი და თვით მონასტ-
რისა მის ძმანი.“ მტრის სიმრავლემ შეამტერია კარები

«მარტურთა შენთა რისხჳ ას გზის ათასი;
აღმოჰსჭვირს შენი სასმელი რა მათ ასვი;
მიიღეს სურვილით იგი სასმისათ თასი,
სადაფის ფერად, ჰსპეტეს ფერ სათასი,
ერთად მოიგეს, სამეფოჲ ცათასი.“

მონასტრისა, რომელიც ჯერ გატარცვა სრულიად და მერ-
მე კარები ჩაუკეტა და გადასწვა შიგ მომწყვდეული ხალ-
ხითურთ ¹⁾).

ასრეთი სოფლის ღელვა, სპარსელთა, თურქთა მოწ-
გოლთა შემოსევა იყო მიზეზი, რომ დედოფალი რუსუ-
დანი 1232 წელს მიიქცა მძლავრის რომის პაპა ბრიგორი
მე IX-დმი და სთხოვა შემწეობა. პაპამ უპასუხა, რომ მე
თვითონაც გაჭირებულს მდგომარეობაში ვარო და ძალიანაც
რომ მინდოდეს შეველა, მაინც ვერ გიშველი, რადგან ჩე-
მი ჯარი საქართველოში ვერ შემოვაო: გზები სარაცინთა
აქვთ დაჭერილიო. ამის შემდეგ პაპა რჩევას აძლევს რუსუდანს
დაემორჩილოს მას და შემწეობის მაგიერ ჰგზავნის საქარ-
თველოში 7 ბერს ძმათა მქადაბელთა გუნდისას (*fratres
praedicatores*), რომელთაც მთელი ქართველთა ერი,
პაპის ფიქრით, უნდა დაემორჩილებინათ რომის წმიდა ტახ-
ტისათვის. რუსუდანმა ბრიგორისაც ისეთივე ცივი უარი
განუცხადა, როგორც მის ყოფილ მოადგილეს პაპს მონო-
რიოს III-ს, რომელიც აგრეთვე სცილილობდა ქართველთ
გაფრანგებას.

1289 წ. პაპა ნიკოლოზ მე IV-მ კიდევ გამოგზავ-

¹⁾ ანტონ ქათოლიკოზის მიერ თქმული იამბიკო წამებულფუ-
თვის ქვაბთა-ხევის მონასტერსა შინა:

„ქვაბთა-ხევს წმიდა, სამხოლო ივანი;

ეკლესიისა პირმშობთასა, საგვანი,

საკურთხეველი მსხვერპლთა ზეცად ამყვანი,

დაწულთ ნაბეჭდნი, კედელ-იატაკ-ქვანი,

ჩვენდა საქადულ, მუნ მსხვერპლი საღმრთო დაწვანი.“

ნა. საქართველოში სჯულის მოძღვარნი—ფრანგნი ¹⁾), რომელნიც მეგობრულად მიიღო საქართველოს მეფემ ვახტანგ II და ნება დართო ობილისში დაეარსებინათ საკუთარი საეპისკოპოსო. წინამძღვარი ძმათა მქადაგებელთა იყო შლორენტინის ეპისკოპოსი იოანე.

ბიორგი ბრწყინვალის გამეფებიდამ (1318 წ.) საქართველომ. ცოტა შეისვენა გარეშე მტერთა შემოსევისაგან. მიზეზი იყო ბრძენი მეფე ბიორგი, რომელმაც მთელი საქართველო ხელ-ახლა შეაერთა, მრავალგან დაამარცხა და განდევნა მტრები და გახდა მეფედ სრულიად საქართველოსა, რომელსაც გაშენება დაუწყო. მის შემწეობით მკვირცხლთა და გონიერთა ქართველთა მალე დროში კიდევ ააგეს ტაძარ-მონასტერნი, ციხე-გალავანნი, ქალაქნი. სოფელნი, დასთესეს მინდორ-ველნი და მოაშენეს ვენახნი. ოვით მეფე სცდილობდა ხალხის დაცემულ ზნეობის ამაღლება-გაუმჯობესებას. მანვე მთიულთათვის შეადგინა საერო კანონნი.

უკანასკნელი შემოსევა თემურ-ლენგისა მოხდა 1395—1400 წწ., რომელიც გათავდა ქართველთა და მონგოლთა შერიგებით ²⁾). ამის მიზეზი უფრო იყო ისა,

1) თუმცა საქართველოს დასავლეთიდან არ მოსდიოდა შემწეობა ქრისტიანთა ხალხთაგან, მაგრამ ქართველნი იმდენად გაბრაზებულნი იყვნენ სარაცინებზე, რომელ დედა-წულითურთ ჰსურდათ აშხენდრება ევროპიის ჯართან ერთად წინააღმდეგ მტერთა დასაცველად სარწმუნოებისა და თვისის ხალხოსნობისა (ვინცენცი).

2) მონგოლნი ანუ თათარნი თუმცა ქრისტიანების დაუძინებელი მტრები იყვნენ, ქართველ ხალხს ვაჟკაცობისათვის, სხვა ხალხებთან შედარებით, პატივსა სცემდნენ. ქართველთა მოგზაურთ წმიდა ადგი-

რომ მონგოლთა აღუწნდათ საშინელი მტერი—ბაიაზედი, რომლის დასამარცხებლად მონგოლნი გაემშურნენ მცირე ჰზინისკენ.

1389—1445 წ. ქართველთა მეფენი, როგორც მხედარხი ქრისტესნი გულ-მოდგინებით ებრძოდნენ მტერთა ქრისტესთა და სცდილობდნენ ეკკლესიის აღორძინებას. ამიტომ ქათოლიკოსებთან ერთად მიფენი: ბიორგი V II, კოსტანტინე, ალექსანდრე I და მახტანგ IV აშენებდნენ ტაძრებსა, ამშვენებდნენ გაოხრებულ მონასტრებსა და სცდილობდნენ ქრისტიანობის დანერგვას იქ, საცა დროთა ბრუნებაგამო ხალხი ვადუდგა ქრისტეს სჯულსა. შველა-ზე მეტი ამ მეფეთაგან იღვაწა ალექსანდრე I. ეს დაუღალადად შრომობდა თვისსი ქვეყნისათვის. შოველი კუთხე საქართველოსა მას სცნობდა თვისსი კეთილი მოძღვრად, პატრონად და გამხმევებელად. მან, სხვათა შორის, აღადგინა დანგრეული სამთავრო, სვეტი ცხოველის მცხეთის ტაძარი. რამდენიმე წელიწადს ხალხს სრულიად ხარჯი არ გამოართვა და თვითონ თავად-აზნაურებით იკვებებოდნენ თვისის საკუთარს შრომით. სასულიერო პირთა ზნეობის აღსადგენად მანვე მოიწვია კრება მცხეთაში და შლორენტინის სასულიერო კრებაზე მიწვეულმა

ღებში არ ართმევდნენ ხარჯსა. ოსმალნი და მისირის სულთანთ იმდენად დაფასებული ჰყვანდათ ქართველნი, რომელ ქართველთ უყვეთაგან ადგენდნენ თვის საკუთარ ამალას ანუ ჯარს, რომელსაც შემდეგში ეწოდა მამელუკის ჯარი. მიხეილ ნეანდერი (XVI საუკ.) ჰმოწმობს, რომელ ქართველთა ვაჟაკობა, გულოვნობა, სიმტყიცე ქრისტეს სჯულისადმი ამდენი უბედურებების შემდეგ აკვირებს მოელს დასავლეთსაო (ევროპას).

შესარიგებელად აღმოსავლეთ-დასავლეთის ეკკლესიათა, გაგზავნა მიტროპოლიტი გრიგოლი (ბროსეს თქმით სოფრონი), რომელმაც არ მიიღო დადგენილება კრებისა და გამოიქცა საქართველოში ¹⁾.

ბოლოს ჟამს თვისის სიცოცხლისა აღექსანდრე ბერად შედგა, იწოდა ათანასედ; მცხეთის ტაძრის გვერდით აიშენა ეკვედერა, მეფობა გადასცა თავის შვილს მახტანგს (1442 წ.) და თვით ძრისტესთვის დაიწყო მოღვაწეობა. შვილიც და მამაც დაიხრცნენ 1445 წელს. გამეფდა ბიორგი მე VIII, რომლის მეფობის დროს საქართველო სრულიად გაიყო სამ სამეფოდ: ქართლისა, ძაგეთისა და იმერეთისა და 5 სამთავროდ: აფხაზეთისა, ოდიშისა, სვანეთისა, ბურჩისა და სამცხისა (საათაბაგო). ამასთანავე იმერეთისა და ლიხს იქით სამთავროებისათვის დაარსდა ახალი საქათოლიკოსო კათედრა შუთაისში. შუთათელი

¹⁾ ფლორენტინის კრებაზე დაესწრო ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტთან საქართველოს მიტროპოლიტი გრიგოლ ერთი თავადითურთ. გრიგოლ, როდესაც ნახა სურვილი პაპისა და გაიგო მისი ჰაზრი საქართველოს ეკკლესიის შესახებ, იდუმალად გამოიქცა საქართველოში და ხელი არ მოაწერა კრების განჩინებაზე (Древ. биб. т. VI. გვ. 33—36). ამასვე ვმოწმობენ დასავლეთის მწერალნი და თვით რუსეთის პატრიარხი ნიკონი (Летоп. по Никонову списку, т. V; გვ. 145) გორაცი ფესტინიანი აშბოპს (გვ. 72—73); საბერძნეთის და ლათინთ ეკკლესიების შესარიგებლად მოწვეულს კრებაზე ქართველთაგან გაიგზავნა 1438 წელს იპერიის მიტროპოლიტი და მასთან მეფის სანდო კაცი მჭევრ-მეტყველი; ამათ ხელი არ მოაწერეს გარდაწყვეტილებაზე (იხ. 20 religioз-сост. Груз. до XVII) გვ. 141, წერ. სროსესი).

აკურთხებდა ჭუთაისში იმერთა მეფეთა და დამოუკიდებლად ჰმწყსიდა იმერთ სამწყსოთა. ამ დროიდანვე ჭყონდიდეელმა ¹⁾, მეფის პირველმა ვეზირმა დაჰკარგა თვისი მნიშვნელობა არათუ ამერთა სამეფოთათვის, არამედ იმერთა სამეფო-სამთავროთათვისაც და ჰმართავდა მხოლოდ ჭყონდიდის ეპარქიას.

ამისთანა უბედურ დროს საქართველოს ეკკლესიის გამაბრწყინებელად გამოჩნდა მეფე ღიმიტრი, რომელიც ბერად შეიმოსა („დაერქვა ღამიანი“); მას თვისის მაღალზნეობრივის ცხოვრებით და მაგალითებით უნდოდა განემხნეებინა სასულიერო წოდება და დაცალიერებულ მონასტრებში ისევ დაესახლებინა ბერ-მონაზონნი. მაგრამ ყოველი მეცადინეობა ღამიანისა და სხვათა ველარ შევლოდა ქვეყანასა, მით უმეტეს, რომ 1454 წ. სრულიად დაიმხო ბერძენთა იმპერია და მაგიერ დაარსდა ოსმალთა სამეფო ანუ სასულთნო, რომლის სატახტო ქალაქად შეიქმნა დი-

1) ჭყონი მეგრულად ჰქვიან მუნასა. წარმართობის დროს სამეგრელოს სოფ. მარტვილში მდგარა ერთი დიდი მუნა. რომლისათვისაც თაყვანი უციათ მეგრელთა. ქრისტიანობის დროს დაუმხიათ ეს მუნა და მის ადგილას აუგიათ საეპისკოპოსო საყდარი და პატრივისცემისაჲვის ქრისტიანობის გამარჯვებისა წარმართობაზე აქვე დაუწესებიათ კათედრა ჭყონდიდეელისა (1001—1015 წ.) ამ კათედრაზე ირჩევდნენ იმისთანა კაცს, რომელიც ცნობილ იყო თავის მაღალ-ზნეობით და სწავლა-განათლებით. «ჭყონდიდეელის ხელისაწინი იყვნენ ქვრივ-ობოლნი, დაჯდომილნი, უსამართლო-ქმნილნი, შეწუხებულნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთვის ყოველსავე მეფესა; ესევე იყო მწიგნობართ უხუცესი და ყოველთა სამეფოთა მწერალი; ესევე მისცემდა მეფისაგან ბრძანებასა ეკკლესია-მონასტერთა და დაშქართა მოწვევად,

დებულის ძოსტანტინეზოლე, სტამბულად წოდებული. როდესაც ოსმალთ მკვიდრად ფეხი მოიღგეს საბერძნეთში, შემდეგ გადმოვიდნენ მცირე აზიაში და 1461 წ. დაამხეს მამარისაგან 1204 წ. დაარსებული ტრაპეზუნტის იმპერიაცა და მერმე წამოვიდნენ საქართველოსკენ ქრისტიანთა ხალხთა გასაწყვეტად ანუ გასამაჰმადიანებლად.

ამისთანა საშიშარ ღროს კათოლიკეთ ბერნი, ქრისტიანთა ერის შევლის მაგიერ, სცდილობდნენ საქართველოში გაეგრცელებინათ საკათოლიკო სარწმუნოება.¹⁾ მათის ჩაგონებით მეფე ძოსტანტინე მესამე კიდევ შემწეობას სთხოვდა პაპა ალექსანდრე VI, რომელიც შემწეობის მაგიერ უფრო აქეზებდა თავის სჯულის მქადაგებელთა საქართველოში და ტიუბინგენის და მარტინე კრუზისთან ერთად სცდილობდა ქართველთა ერი დაემორჩილებინათ თავის ტახტისათვის. მაგრამ ყველა მათი ცდა დაშთა ხმად

და მათთა სამჭირნოთა მოხსენებად მეფისა; ესევე იყო ლაშქრობისა უამსა პატიოსნისა ჯვარისა მძღვანებელი წინაშე სპათა და ბრძოლისა უამსა უკან მსვლელი ანუ ჩახთაული და ახალ წელს მაკვლევი მეფისა (ვახუშტი). პირველ იანვარს, უწინარეს ცისკრის ლოცვისა, უკვლევდა მეფესა ჭყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა და სანუგარსა შაქრისასა;“ (ვახუშტი ისტ. გვ. 14).

¹⁾ საკათოლიკო სარწმუნოება მართლმადიდებლობითი სარწმუნისაგან მით გაირჩევა მხოლოდ, რომ იმის წარმომადგენელი არის პაპა, რომელსაც ქრისტეს მოადგიდედ ჰხადიან, სარწმუნოების სიმვოლოშია დამატებული: „მრწამს სული წმიდა, რომელი მამისაგან და ძისაგან გამოვალს.“ აგრეთვე მღვდლებს შეუღლების ნება აქვსთ და წვერის დაუყენება კი კანონიერი არ არის.

მლალადებელად უდაბნოსა შინა. მცხეთის საპატრიარქო ტახტი ისევ შეურყეველად დაშთა, თუმცა ზოგიერთთა მისთა მოწაფეთა ირწმუნეს რომის ტახტი. მსენი იყენენ უფრო მეტად საათაბაგაოს მცხოვრებნი.

ამის მიზეზი შეიქმნა ათაბაგი ჭვარყვარე. 1580 წ. ჭვარყვარე დატყვევებულ იქმნა ოსმალთაგან და აოსტანტინეპოლეთი მან მიიღო მაჰმადიანობა და დანიიშნა ახალციხის ფაშად. ტიუბინგენის მასწავლებელთა დოკტორმა იაკობ, ანდრიამ, გერლახიმ, ანტონიმ, სუევიტურმა და პროფესორმა მარტინე პროუზიმ ჩააგონეს ჭვარყვარეს, რათა ნება მიეცა თვისის ქვეშევრდომთათვის მიეღოთ საკათოლიკე სარწმუნოება. აი იმის მიზეზი, რომელ ეხლა იმდენი ქართველი კათოლიკეა ახალციხის მხარეთი.

თ ა ვ ი XIV.

ქართველნი ჰშველიან დევნულთა ბერძენთა. — არს-
დება ახტალას ბერძენთ საეპისკოპოსო. — სპარს-
ოსმალნი იყოფენ: საქართველოს. — შაჰმადიანობა
ფენს იდგამს მთის ხალხში და საქართველოს
ზოგი-ერთ კუთხეებში. — ამისთანა დროს ქრის-
ტიანობას უჩნდებიან თვისნი სვეტნი. — წამება:
გარეჯის მოღვაწეთა, მეფე ლუარსაბისა, ქუთუბან
დედოფლისა და სხვათა.

საბერძნეთის იმპერიის დამხობის შემდეგ საქართვე-
ლოს არა თუ საიდანმე შემწეობა არ მოსდიოდა, არამედ,
თვით უშემწეოდ დაშთენილი, სხვა ხალხებისათვის, შეძლე-
ბისამებრ, უნდა შემწეობა მიეცა. როდესაც ოსმალთა რბევა
და დევნა დაუწყეს ბერძენთა, მაშინ ისინი მოიქცნენ საქარ-
თველოს მეფეთადმი და შეველა სთხოვეს. მეფეთაც მიჰხედეს
მათ გაჭირებულ მდგომარეობას და დაასახლეს იგინი სომ-
სეთში, საცა მათთვის დააწესეს საკუთარი საეპისკოპოსო სო-
ფელ ახტალას (ახტალის ბერძენთა ეპისკოპოსი ემოჩილიე-
ბოდა საქართველოს ქათოლიკოზს და ეს კათედრა არსებობდა
1827 წლამდის და ბოლოს უკანასკნელის ეპისკოპოსის
იოაკიმეს სიკვდილით სამუდამოდ მოისპო საეპისკოპოსო
კათედრა ახტალისა).

როდესაც მონგოლთა ზღვებზე ღელვა შეჩერდა, როდესაც რუსეთი, ოსმალეთი, სპარსეთი და საქართველო განთავისუფლდნენ მათ ხელიდამ, მაშინ ქართველთ მცირე ერთი—ერთი უმშვენიერესი ყოველთა ერთა შორის, მკონებელი უმშვენიერესის და მდიდარის მიწა-წყლისა და უტყვილესის ძრისტეს სარწმუნოებისა, შეიქმნა საცილობელ საგნად სპარსთა და ოსმალთა შორის. ორსავე ამ ურჯულო ხალხსა უნდოდა თვისი გავლენა და უზენაესი უფლება ექონია საქართველოზე, და, რადგან ქართველნი არ ემორჩილებოდნენ არც ერთსა და არც მეორესა, ამიტომ ისინი შემოესეოდნენ ხოლმე საქართველოსა, აზრდენ და აზრებდენ ქვეყანასა. რადგან საქართველოს დამორჩილება, მათი ჰაზრით, შეუძლებელი იყო, თუ ამ ქვეყანაში ქრისტიანობა არ მოისპობოდა, ამიტომ იგინი ყოველ გვარ ღონის ძიებას ხმარობდნენ, რათა მიღებინებინათ მათთვის მამადიანობა. ნიშნად თვისის გამარჯვებისა მეფეების და წარჩინებული პირების გამაჰმადიანება მიჩნდათ. ეს არის მიზეზი, რომ მე XVI საუკუნედამ მოკიდებული საქართველოში ვხედავთ მრავალ გამაჰმადიანებულ და აგრეთვე წამებულ მეფეებსა.

ცილობა სპარსთა და ოსმალთა 1524 წ. დასრულდა მით, რომ ამჟამად სპარსეთსა მფლობელობაში, ხოლო იმერეთი და საათაბაგო ოსმალეთის მფლობელობაში.

ამნაირად ორთავე საქართველოს მტერთა მეცადინეობით მამადიანობამ ფეხი მოიღვა ღალისტანში, ჩეჩენში, ოსეთში, ჩერქეზეთში, სვანეთში, აფხაზეთში, ლაზისტანში, საათაბაგოში და შაი-აბაზ II-ს შემოსევის (1642—1667 წ.);

მანეთის-აოხრების და 100,000 ქართველის აყრის და შუა-
 გულ სპარსეთში გადასახლების შემდეგ (ამას ჭმარობს მუ-
 სულმანთ ისტორიკოსი ისკანდერ მუნჯა--Тифлисъ въ исто-
 рич. и этногр. отнош. თხზ. დ. ბაქრაძისა და ნ. ბერძე-
 ნაკისა) მაჰმადიანობა გავრცელდა შერეთშიაც (საინგილო)
 და აქ მაჰმადიანობა უფრო დამკვიდრდა მაშინ, როდესაც
 რსმალთ და სპარსელთ ქომავლობილ ლეენი ჩამოვიდნენ
 მთილამ და დასახლდნენ შარ-ბელაქანში ¹⁾ და დააარსეს
 თვისი საკუთარი მმართველობა.

ასრე ქრისტიანობა საქართველოში დარჩა საშინელ
 მტრების ხელში: მსმალთა, სპარსთა, ლეკთა, ჩერქეზ-
 ჯიქთა და მრავალთა სხვათა ქრისტიანობის მოსისხლეთა
 მტერთა ზედ-გაეღენაში.

¹⁾ შარი (ფიფინეთი), ბელაქანი, კაკი და მიდამონი მათნი ქ.
 ნუხამდის, რომლის ახლოს სოფ. გიში იდგა ქართველი ეპისკოპოს-
 სი, ძველი დროიდგანვე ეწეობოდნენ საქართველოს და აქ ჰყვავოდა
 ქრისტიანობა. ამის დასამტკიცებელ საბუთად, გარდა მრავალთა და
 საკვირველთა ნაოხრთა და ეკლესია-მონასტერთა ნაშთთა, დაშენილ-
 თა ყოველთა წიაღთა და კალთაჲთ კავკასიისათა და აგრეთვე მიდამო-
 თა და ტყე-ღრუთა ალაზნის ველისათა, ჩვენ აქ მოვიყვანთ ცნობებს
 ამ ადგილებზე აგრეთვე ქათოლიკონის მეღქმისედექის სიგელნიდჲმ, და-
 მტკიცებულებადი დიდისა მეფის ბაგრატ მეოთხისაგან (1027-1072 წწ.)
 და სხვათაგან.

სიგელი ასრე იწყობა: *...*
 ქ. *...*
 , და შევსტედე სვეტი ცხოველნი ოქროთა და ვეცნლითა და
 შევსტედე წმიდა საკურთხეველი ოქროთა და ვეცნლითა, თვალთ და
 მარგალითთა, და მოვსტედენ კანკელნი და კარნი საკურთხეველისანი
 ოქროთა და ვეცნლითა, და შევსტედე ძელნი ცხოვრებისანი ოქრო-

ბანაწილებული და რამდენიმე ნაწილად გაგლეჯილი საქართველო ამისთანა საშინელ და სამწუხარო მდგომარეობაში არასდროს არა ყოფილა, რადგან იმ ადგილებშია, საცა ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არსებობდა, სპარსთა და ოსმალთ პოლიტიკურმა მოქმედებამ კეთილ-მარწმუნეთა მეფეთა, მთავართა, სამღვდელთა და ერისთავთა შორის ჩამოაგდო შუღლი, ურთი-ერთ სიმძულვარე და დავიდარაბა.

თუმცა ასრეთი იყო მდგომარეობა ამ დროისა, მაგრამ მაშინ საქართველოს ერს მაინც მოეძეოდა მრავალნი პირნი, რომელნიც კეთილად და ერთგულად ემსახურებოდნენ მამულსა, სარწმუნოებასა და თვის გვარ-ტომობასა და მით სძლევდნენ და აქარწყლებდნენ ბოროტ-განზრახვათა და მოქმედებათა საქართველოს მტერთა.

სანი ყოველნი თვალითა და მარგალიტითა და შევსჭედე წმიდა ესე სამარტვილო ოქროთა და ვეცხლითა, თვალითა და მარგალიტითა და იმას შიგან დაუსვენენ ყოველთა წმიდათა ნაწილნი და ძელი ცხოვრებისა და დაუსვენე ხატი ოქროისა, რომელი მიბოძა კოსტანტინე ბერძენთა მეფემან და სამარტვილოსავე შიგან დაუსვენე ხატი ესე წმიდისა ღვთისმშობლისა, შემკობილი ოქროითა, და მარგალიტითა, რომელი მიბოძა ვასილი ბერძენთა მეფემან და (ჩამოთვლილია ხატთა რიცხვი) . . . , ქათოლიკოზს შეუწირავს კიდევ წმ. ჭურჭელნი, წიგნნი, რომელთა რიცხვი მისი მოწმობით ,,ესე წიგნები, რომელ შე დამიწერია ჯემლად არს თავი კე.“ შეუწირავს აგრეთვე შესამოსელნი და შესამოსავლად მცხეთის ტაძრისათვის მრავალთა ტაძართა, სოფელ-ქალაქთა შორის შეუწირავს ,,ჰერეთის მონასტერი დიდითა ძალითა და ჰერეთსვე კატეხისა ეკლესია შესავალითა მისითა და კაკს ვაჭარნი და ზიარი სოფელი დიდი.“ (იხ. ჩუბინოვის ქრისტ. ჯგ. 203-208).

ცარცვავთ და წასულან. ძვალნი ამა წმიდანთანი ეხლაც
ინახებიან. ბარესჯის ეკლესიის ეკვედერის გამოქვაბულის სა-
წნახელსა შინა ¹⁾).

აქვე მოვიხსენებთ წამებასა ნეტარისა მეფისა
ლუარსაბისა.

ლუარსაბი იყო ძე მეფისა ბიორგი X ²⁾ და გამეფ-
და 1605 წ. ამ დროს სპარსეთში ხელმწიფობდა შაჰი-
აბაზ I, რომელიც საშინელი მტერი იყო ქრისტიანობისა
საზოგადოდ და ქართველებისა კერძოდ. მას ამ დროს
აქეზებდა და უფრო ამხნეებდა ლუარსაბის მტერი მოუ-
რავი: სააკაძე. 1615 წ. შაჰი ურიცხვი ჯარით წამოვიდა
საქართველოზე. მეფენი ყაზეთისა თეიმურაზ I და ქართ-
ლისა ლუარსაბ II მიიქცნენ იმერთა მეფისადმი, საილამაც
შაჰმა თვისის მლიქვნელობითა და მეგობრობის გამოცხა-
დებითა გამოიხმო ლუარსაბი, „მეფე თეიმურაზი კი ვერ
აღუთნა.“
„ზახარებულმა აბასმა ქვეყნის აზხრება მიანლო

¹⁾ ეკლესიასა პირ-მშობასა ნეტარნი,
აქა ზადიკობად მოსრულნი ეკლესიად,
აღფრინდეს ფრთითა წამებისათა სიბრძნით,
მუნასა მიმართ ზადიკისათვის აქათ
და შეერთნეს ზენათა იერ-არხთა.

ანტონ ქათოლიკოზი.

²⁾ გიორგის ზეჟანდა სამი ასული: ელენე, ივორეშან და თინა-
თინ. ელენე მიუთხოვა ირუსთა მეფის გოდუნოვის ძეს თეოდორეს; სო-
რეშანი მიუთხოვა კახთა მეფეს თეიმურაზსა, თემცა ანლო ნათესავი
ყო მისი, მაგრამ ესრე ჰსურდა შაჰსა; თინათინი წარმოეფლ იქმნა
აბაზისაგან თვის საცოლედ (საქართ. სამოთხე)

თვისი ჯარის მეუფროსეთჳ და თვითონ კი ლუარსაბი წაიყვანა ისპანში და ლიქნითა ესე ჰრქვეა: „უკეთუ უარჳყო ჰაჯუღლი ქრისტესი და იქმნე მოსახელე მაჰმადისა, დიდითა პატივითა პატიე-გცე და მრავლითა დიდებითა განგიტეო ქვეყანად შენდა.“ ლუარსაბმა უარი უთხრა, რის გამო შაჰის ბრძანებით მეფე შირაზის საპყრობილეში ჩასვეს და, შვიდი წლის პყრობილობის შემდეგ, გამოიყვანეს მოედანზე და თავი მოჰკვეთეს ¹⁾ (1622 წ.).

წამება წმიდისა დიდისა მოწამისა ქეთევან კახთ-დედოფლისა.

ქეთევან იყო ასული აშოთან ბაგრატიონისა, მეფის ოსტანტინეს ძის წულისა. ღედაკაცი ესე იყო განსწავლული ფრიად და ბრძენი. მმარი მისი დავით იყო ძე მეფისა ალექსანდრესი.

ბოროტსა შაჰ-აბაზსა ჰსურდა ძახეთის გაოხრება. მისი ხელშემწყობი გამოჩნდა. ეს იყო ძე ძახეთის მეფისა ალექსანდრესი, ანუ მაზლი ქეთევანისა — ოსტანტინე, რომელიცა პატარაობითვე სპარსთა ხელმწიფის კარზე იზ-

1) „ეგვლესიათა უცვილი მეფე ქართლისა,
ლუარსაბ მთიებ, საჩინოდ აღმომზეობს,
ყოვლად-წელ ტანჯული, გულაბს პყრობით მარტოებს,
მშვილდის თჳთ ხმე წვით თჳსთა განაკეროებს,
მძიმეს მძიმეთ ჳრთავს, სულსა აღა-ღვთის-კარეებს.

ნიკოლოზ ტფილელი

ღლესასწაული მისი 21 ივნისსა. წმიდა გვამი მეფისა ჳმარნია შირაზს. საფლავისა მისისაგან ეხლაც „სნეულნი მიიღებენ კურნებასა“ (ქართლ. ცხოვ).

რდებოდა და იქვე გამაჰმადიანდა. **თუ** რათ ემტერებოდა ქოსტანტინე ქახეთის მეფესა და ძმსა თვისსა, ამას დავინახავთ შემდეგში.

ასრე აბაჰმა დიდ-ძალი ჯარით გამოისტუმრა ქოსტანტინე ქახეთსა და უბრძანა მოეკლა თვისი მამა, ძმა და გამეფებულიყო ქახეთში. ქოსტანტინემ, მოსრულმა კახეთს, დაიბანაკა ჰერეთის (საინგილოს) ქალაქ ბაზარს (ეხლა გაოხრებული სოფელია) და აცნობა მასვლა თვისი მეფეა ალექსანდრეს.

ბახარებული მეფე თავის ძით დავითათურთ მიეკება ძესა თვისსა ქოსტანტინეს, რომელმაც თვისსავე კარავში ლალატით დაახოცინა: მამა თვისი ალექსანდრე, ძმა ~~მეფე~~ და მხლებელნი მათნი: აბელ ანდრონიკაშვილი შორჩიბაში (მამა ადამ სულტნისა) და ძმა აბელისა მისიკოპოსი რუსთველისა. მერმე „სხეულნი იგი მართალნი აღჰკიდნა აქლემთა ზედა და წარგზავნა დაფლვად ალავერდს და შეჰათვალა მისდა (მეთევანისად) სიტყვანი ყოვლად უღმრთოებსა-მებრ ნებისა თვისისა შეერთებისანი,“ ესე იგი მეთევანსა, რძალსა თვისსა შეუთვალა, ჩემზე გამოთხოვდიო. წმიდამან მეთევანმა, დიდად შეწუხებულმა ამა უღთოისა საქციელისაგან, დაასაფლავა ქმარი და მამამთილი თვისი და მერმე წარგზავნა ჯარნი დასასჯელად ქაენისა. მართლაც, ქახეთის ჯარისაგან იძლია უღეთო ქოსტანტინე და მოკლულ იქმნა. მეთევანმა „ძალთა მიგდებადი იგი მძორი დაყროლებული ქოსტანტინესი ჰატივად თვისებისა თვისისა და გვარ-მალლობისა მის უკეთურისა დაფლვად უბრძანა“ და დიდი საჩუქრები გაუგზავნა შაჰსა, რომელთანაც მიხელოდ იყო ძე დედოფლისა

თეიმურაზი და მიუწერა: „ეთარმედ, მეფეო, მომეც ძეგ
ჩემი თეიმურაზ, რამეთუ სახმარ არს მეფობისა შენისა
მკვიდრი განგებად მეფობისა, რომელიც დამორჩილებულ
არს შენდა, თუ არა სამეფო ესე განუდგეს ნებასა მეფო-
ბისა შენისასა და ერჩდეს სულთანსა საბერძნეთისასა.“
შაჰი, რომ არ დაკარგოს გავლენა ძახეთზე, ისტუმრებს
თეიმურაზს სამშობლოში იმ მოსაზრებით, რომ წემდეგში
შაინც სამაგიეროს გადუხდის კახელებსა.

მართლაც, მალე შაჰი დიდის ჯარით მოვიდა და,
განჯაში დაბანაკებულმა, „მიაეღინა მოციქულნი და
სთხოვა წინდი და წარუგზავნა თეიმურაზ ერთი ძეთა თვის-
თაგანი, ჰსთხოვა კვალად წინდი და წარუგზავნა თეიმუ-
რაზ მეორეცა, შეჰძინაო კვალად მესამედ ყვენმან და ით-
ხოვა წინდი და წარუგზავნა დედა თვისი.“ დედა გაგზავნა
მეფემან დასაწყნარებელად შაჰისა, რომელიც უმეტეს გან-
ძვინდა, ტყვენი გაგზავნა სპარსეთში და თვითონ წამოვიდა
ძახეთის ასაოხრებლად. ძახეთს დაადგა საშინელი წამება.
თეიმურაზი გაიქცა იმერეთად და სპარსთა აღაოხრეს სო-
ფელ-ქალაქნი, მოსწყვიდნეს ეპისკოპოს-მღვდელ-დიაკონნი,
გაჟლიტეს მრავალნი ქრისტიანენი, პირქვე დახცეს ეკლე-
სიანი და მრავალი ხალხი აჰყარეს და გადაასახლეს სპარ-
სეთში, საცა ძის ძენი შეთეფანისანი საქურის ჰყენეს და
შეთეფანიცა უარ-ყოფისათვის მაჰმადიანობისა აწამეს: „მო-
ვიდეს უკვე მტარვალნი იგი დედოფლისად, თანა მექონნი
მრავალ-ნაკვეთთა რკინათანი, აღატყინეს ცეცხლი და შთა-
ყარნეს მას შინა რკინანი განხურვებად... შანჭიმნეს ხელ-
ნი და მაჯანი, გლახაკთა გამომხრდელნი... დაჰგლოჯნეს
მარწყუხთა მიმართ ძუძუნი და დასდევს წყლულთა მათ ზე-

და საჯანი, ლურსმანნი იყენეს მრავალნი ქვეშე წმიდისა და მათ ზედა განრთხმულ-იყო და ზედაცა დაჰქარნეს იგი იგი მრავალნი... ბანავლეს მკერდით ზურგამდე შამფური... ჰაჭყცა შემოარტყეს... ბარნი შემოსდევს და აღმოახეოქეს თხემი... ქება რვალისა დაჰსდგეს განხურეებული თავსა ზედა... სხეული წმიდისა დაწურვილი ძვირად შთაადგეს მწვირეთა შინა... საკმელად ძაღლთა ჯა მხეცთა. იქვე დასაფლავებული მისი სხეულის ნახევარი, წლის თავზე იტალიანელთა მონაზონთა მოართვეს ოციმურაზსა და მანცა ქართლ-კახეთის სამღვდელოებითურთ დიდის პატრივით დასაფლავა პლავერდის სობოროს ტრაპეზსა ქვეშე ¹⁾. ღღობად წმიდანისა დანიიშნა დღე აღსრულებისა მისისა 13 სექტემბერი. 1724 წელსა (მახუშტი).

მეფეთა და წარჩინებულთა თავადთა გვარში იყენენ აგრეთვე მრავალნი, რომელნიც ბერად შედიოდნენ და თავის კეთილ-გონიერებით და ქრისტიანებრივის უმწიკვლო

1) ეს ქრისტეს სძალი, იასპ მჭარავალი ღალი, არ ნათელ მცხრალი, არ ყვავილ ფერიო მზრალი, აქეს საღმრთო ალი, ვითა ცხოველი წყალი, გული უძს სალი, მით დასცა მძლავრი მწყრალი; ამას იქმს ქალი, ბუნებით ჭირთა მკრთალი. თხემსა ღამაზს ჰყოფს, სიაკი ცეცხლ-მსროლელი, ქედს ზედ სადგარი, მანიაკ საუკვდავოდ, ძუძუთა საჯანი, ნახერწყალ მკლითოღვარენი, გულს ბარი, წელსა დაჰჯე განცხელებული, მუსკულოთ მარწყუნნი, შამფურნი მხურვალენი.

ჰკახენ ქეთევანს შესაბამ სიძე სძლობის.
ანტონ ქათოლიკოზი.

ცხოვრებით მაგალითს აძლევდნ მტერთა და მტარ-
ვალთაგან შეიწროვებულ ქრისტიანეთა. ამგვარნი პირნი
იყვნენ: მეფის ძე იმერეთის სამეფოისა სიმონი, შემდეგში
ბიჭვინტის ეპისკოპოსი, ქათოლიკოსი აუხაზეთისა და იმე-
რეთისა მალაქია აბაშიძე, ბენათის ეპისკოპოსი მელქისე-
დექი, ძე მეფის ძისა ბაგრატიანა ლავითი, რომელიც ბერად
შედგა, მეფის ძე ბიორგი, რომელსაც ბერობაში ერქვა
ბერასიმე, მეფის ლავითის ძმა ბაგრატი, ბერობაში ბარნა-
ბად წოდებული, მეფე ქართლისა ბიორგი, რომელიც
სპარსელებმა მოსწამლეს, რადგან მან არ ირწმუნა მაჰმა-
დი, მეფე სიმონი, რომელიც მოსწამლეს ოსმალთა სტამ-
ბულში, წამებული მღვდელი მანგლისისა თეოდორე და
სხვანი.

²⁾ ცხოვრება და წამება ამა წმიდანისა დაწერილ იქნა ქეოვეანის
წამების მხილველთა ბერთაგან (იხ. მოთხრობა სპარსეთის და სა-
ქართველთა არეულობის თაობაზე მ. დე პეისიონელისა „ივერია 1879 წ.
№ 7); შემდეგ მისივე ცხოვრება აღუწერიათ: წამებულის ძეს თეიმუ-
რავ I-ს, კახეთის მეფეს არჩილს, გიორგი მღვდელ-მონაზონს გარე-
ჯისას, ქათოლიკოს პესარიონს, პატრიარქს ანტონი I-ს და ბოლოს
1833 წელს ქეოვეანის ისტორია გამოიცა პარიჟში.

სპარსეღნი შამოდინ საქართველოში, იჭერენ კან-
ხეს და სახლდებიან აქ 80,000 კომლამდე.—
მტარვალობა სპარსთა.—პიძინა, ელიზბარ, შალვა
და სხვა მოღვაწენი.—მოგზაურობა საქართველო-
ში პატრიარქების პაისისა და დოსითეოსისა.—ქა-
რთველნი იერუსალიმის ტაძრებს სწირავენ 150,000
პიასტრამდე.

შმწარესნი დღენი დაადგა ქრისტიანობასა და საქარ-
თველოს ჟამსა ყვენობისასა სპარსეთს უღმრთოისა შაჰ-აბას II
მცირისა და მის შემდეგ ვიდრე 1744 წლამდის, ე. ი.
მთელი საუკუნის განმავლობაში იწიწკნებოდა საქართვე-
ლო, რომელიც მრავალთა ტანჯვა-აოხრებათაგან უკვე
ემსგავსებოდა წამებულსა გვამსა.

როდესაც შაჰ-აბაზ პირველისაგან აოხრებულთ ქვეყ-
ნის შენება დაიწყეს ქართლ-კახეთში, მაშინ შაჰ-აბაზ II-მ,
არა მსურველმა საქართველოს კეთილდღეობისა, „წარმო-
გზავნა ურიცხვი ულუსი თათარნი დედა-წულითურთ მა-
თით და ფალანგებითა მათითა და ყოვლითა სიმდიდრითა
მათითა და თავად მათდა უჩინა სულტანი არდალალისა
და იგიცა ყოვლით სახლევლით მისით, რათა სრულიად
აღხოცონ ქრისტიანობა. მყის აღიძრნეს და მოიწვიენეს
კახეთად და დაიბანაკეს მუნ და დაემკვიდრნეს იგინი და

აღივსო სრულიად კახეთისა თემი (ქვეყანა), რამეთუ ვერა-
ვინ შემძლებელ იყო წინა აღდგომად მათდა სიმრავლისა-
თვის მათისა. იწყეს-რა შენებად ზემო ბახტრიანით ¹⁾ ...
ვიდრე ლანუხამდე (აწ ღიდი და პატარა ბონიუგი ნუხის
მაზრაში), რომელსა აწ ფაროპით უხმობენ, იმიერ და ამე-
ერ პლაზნის პირსა და ყოველთა აღგილთა ძახეთისათა.
შველა ამ აღგილებში დასახლებულთა სპარსელთა სახლე-
ულობანი იყენენ 80,000 კომლამდე.

ამ დროს ძახეთის მმართველად დროებით იყო ქარ-
თლის მეფე მაჰმადიანი როსტომი, პატარაობიდანვე გა-
ზრდილი სპარსეთში, მერმე როსტომის სურვილისამებრ-
დანიშნულ იქმნა (1657 წ.) სპარსელი სალიმხანი, კაცი
სასტიკი, უდიერი, მტარვალი. ქრისტიანობა ჩაეარდა სა-
შინელ მდგომარეობაში. მკვლესიანი, მოზნატერნი დან-
გრეულ, გაოხრებულ იქმნენ. ისლამთა მასწავლებელნი
სდევნიდნენ და აწვალებდენ მოვდელთა, ეპისკოპოსთა,
ქრისტიანეთა, აგინებდენ და სტანჯავდენ მათ. ღიდი, ძვე-
ლი და შესანიშნავი პლავერდის ტაძარი შეიქმნა მაჰმადიან-
თა სამლოცველოდ. მისი ძვირფასი ხატი გაცარცულ და
წაღებულ იქმნა. მოისპო ქრისტიანობა პლაზნის ველზე
და მხოლოდ ძენი მუშეთისანი, შამე-ხეესურ-თიანეთისანი,
ჩაკეტილნი მალალთა კალთათა შინა კავკასიისათა, კი-
დევ აღვიარებდენ (რასაკვირველია ცხადლივ) ქრისტესა.

¹⁾ „უტოს ხევის შესართავის პირის-პირ, პლაზნის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა არს ციხე ბახტრიანი ანუ მადრანისა, ესე ყოფიდა არს დიდ-შენი და მაგარი განა აწ უქმი (ვახუშტი გეოგრ. გ.ვ. 320).

მაგრამ ამისთანა სავალალო დრომაც ქართველნი სასოწარკვეთილებაში ვერ შეიყვანა. ძიდვე იყვნენ მრავალნი ქრისტეს მხედარნი, რომელთაც იმედო ჰქონდათ გამოცხნათ მამული და ჰსჯული განსაცდელისაგან. ამგვარ პირთაგან, სხვათა შორის, იყვნენ მლიზბარ და შალვა ჭანის ქრისთაენი და ბიძინა ჩოლაყაშვილი, მმართველი ზემოისა ძახეთისა. ამათ იღუმალად ეხმარებოდა აგრეთვე არაგვის ქრისთაეი ზაალი.

ბამოჩენილთა ამა მამულის შეილთა შეჰკრიბეს ჯარი, მოუწოდეს ოსმ-შშავ-ხევსურთაცა, გადავიდნენ ძახეთს და დაეცნენ მტერსა და დაუწყეს სრვა და ხოცვა და ესოდენ ასწყვიტეს, ვიდრე სრულიად მოსპობადმდე და აოტეს და განაპნიეს და მოსრეს პირითა მახვილისათა და თვით სულთან იგი, მთავრად მათდა ჩინებული, ძლიეს-და შეესწრა ცხენსა და მცირედითა ოდენ კაცითა ივლტოდა, დამტყვებელი ცოლთა და შეილთა თვისთა; ხოლო მათ ყოველთავე აწყვიდეს და იავარ ჰყვეს და სრულიად მოსპეს და განაპნიეს.“ სპარსელნი; დაშთენილნი თ ცოცხლად, ლტოლვილნი თუკუნ სპარსეთად, ყოველივე მოახსენეს შაჰ-აბაზსა, რომელმაც უბრძანა მეფესა ქართლის შაჰ-ნაოზსა (ამ დროს მეფედ ქართლისა იყო მახტანგი—გამაჰმადიანებული შაჰ-ნაოზი), რათა შეიპყრნას ბიძინა, მლიზბარ და შალვა და წარუგზავნოს მას. მახტანგიც მოიქცა ბრძანებისა მეგრ ყვენისა. სამნივე ესე მხედარნი „განაშიშვლეს და სიცხესა შინა მხისასა ჰაერსა ქვეშე განყარნეს, შეკრულნი ხელით და ფერხით და დაკლებულნი შიშვილისა და წყურვილისაგან განკათულნი და ბუზთა და ბზიკთა მიერ უწყალოდ წერტილნი“. შემდეგ ამისა მლიზბარს და შალ-

ვას ,,წვივთა მათთა უხებქნეს მახვილნი და მუხლოთა ზედა დასცნეს ქვე და ეგრეთლა წარჰყვეთეს თაენი მათნი.“ ბიძინა ჩოლაყაშვილს კი, მრავალის გამოცდისა და წვალების შემდეგ, ასო-ასო დასჭრეს სხეული და ისრე მოჰკლეს (1661 წ.). საქართველოს ეკკლესიამ სამწივე ესე სანატრელნი აღიარა წმიდანებად. ღლეობა მათი დღე აღსრულდებისა მათისა—18 სექტემბერი: სხეულნი წმიდათანი ¹⁾ სამწივე ჰმარხიან იკორთას ტაძარში.

არა უკეთეს მდგომარეობაში იყო ქრისტიანობა ქართლში. ჯერ როსტომის დროსვე მრავალნი ქრისტიანნი სპარსთა ზედ-გაელენისა და შიშისა გამო იღებდენ მაჰმადიანობასა. თვით მეფე მფარველი იყო მაჰმადიანთა. ეს იყო მიზეზი, რომელ მეფეს მკიცხავი, ქრისტიანეთ მჟარველი, შართლის ტახტზე თეიმურაზ I მსურველი, განათლებული ქათოლბუკოზი მედემოსი შეპყრობილ იქმნა როსტომისაგან და, რამდენიმე ხნის პყრობილობის შემდეგ, მალალის ციხიდან ჩაგდებულ მტკვარში. მაგრამ ჯერ არს აღენიშნოთ რომელ როსტომისაგანაც და მანტანგ—შაჰ-ნაოზისაგანაც ბევრი საქრისტიანო საქმე გაკეთდა. ამათ შემდეგ გამეფე

1) სამნი მარტვირნი, სამებისად მსრბოლობენ;
ერის მთავარნი ორნი, ქსნის მძანებნი,

შალვა თვით იფრეებს, ელისბარით აღისუფევენ.
მატაკარანი ბიძინა, მათ წინა-მსწრობი,
ასოთ განთვისით, სპარსთაგან იაკბარს,
შტრიდით ნაჭვრად ნასხამთა კზმობს სიხარულით.

ბულმა მრეკლე I ¹⁾ გადააყენა სწავლული ქათოლიკოზი ნიკოლოზ და ბევრი ანო ქრისტიანობასა.

ჩვენი ეკლესიის მასწავლებელნი მაინც არა სცხრებოდენ და ყოველ ღონისძიებას ხმარობდენ ქრისტიანობის დასაცველად. იგინი, როგორც შინ, ისე გარეშე საქართვე-

1) 1658—1669 წლამდის საქართველოში უმოგზაურნია იერუსალიმის პატრიარქს პაისის, რომელსაც თან ჰქვამდა მთელი სინკლიტი და გამომჩენილი დოსითეოზი, რომელიც შემდეგ პაისის მოადგილის ნეკტარიოზისა აღვიდა ტახტსა ზედა იერუსალიმის პატრიარქისა. პაისი ღაზიკით, გურით შამოსულა იბერიაში, ყოფილა მცხეთას, თბილერში, გელათში, ქუთაისში, მოქვში და ყველგან უმოგზაურნია. მისი მგზავრობა დაწვრილებით აუწყერია დოსითეოზს თვის შესანიშნავს თხზულებაში «ისტორია იერუსალიმის პატრიარქთა» (Bulletin Scientifique თარგ. მ. ს. სეფეზნევისა). ამას გარდა შესანიშნავნია ეპისტოლენი თვით პატრიარქის დოსითეოზისა საქართველოსადმი. პირველი ეპისტოლე იწყობა ასრე: უებრწყინვალესო, უუდიდებულესო, უუმაღლესო და მრავალ-მშვენიერო, მეფეო ქართლისაო, და ყოვლისა ზემოსა იბერიისაო, ბატონო კირ-ნიკოლოზს (ე. ი. ერეკლე I)... (პატრიარქი მოიკითხავს, კურობევას უგზავნის, ჰსურს მისთვის სიცოცხლე და დღე-გრძელობა). შემდეგ ამბობს: ბაგრატიონთ შთამომავლობა, ესე იგი კეთილ-მსახურნი მცუენი ივერიისანი ძველადგანვე იყვნენ მთარველნი და კტიტორნი წმიდისა და ცხოველს მყოფელისა ქრისტეს საფლავისა. მთარველები იმიტომ, რომ ბერძენთ მეფეთ, მისირის მეფეებთან ომების დროს, იერუსალიმის მონასტრები დაშთენ აღუგვედნი მხოლოდ ივერიელთ მეფეთ წყალობით; კტიტორები იმიტომ, რომ ბერძენ-ფრანგთა სარაცინებთან ომების დროს ეს მონასტერნი სრულიად დაძველებულნი იყვნენ და ინგროდნენ, მაგრამ, როგორცა სჩანს ერთი ქართული სიგელიდამ, შენახულიდამ წმ. გოლგოთაში, ქართველთ მეფეთ განუახლებით და დაუცავთ იგინი. შემდეგ დოსითეოზი ჩამოსთვლის ყველა შეწირულებათა ქართველთასა, რომელიც მისივე ჩვენებით აღე-

ლოისა, ეკლესიის საქმეებში იღებდნ მონაწილეობას. მაგ. მოწოდებისამებრ პლექანდრიის პატრიარქის პაისისა საქართველოდგან მოსკოვში წინააღმდეგ ნიკონისა იგზავნებიან მიტროპოლიტი შვიფანე და არხიმანდრიტი პახომი.

შატეა ვიდრე 150,000 პიასტრსა (გროშსა); კიდევ სხოვს მეფესაც და ერსაც, რათა მიაწოდონ იერუსალიმის მონასტრებს საჩუქარი, რადგან მათ დასდებიან 100,000 პიასტრი ვალი. იერუსალიმის ტაძრებში წირვის დროს იხსენებიახო: მეფე დავითი, დედოფალი ელენე, მეფე ერეკლე I, დედოფალი ანა, ქათოლიკოზი ევდემოს, თეკლე, ლუარსაბი და სხ. ერეკლეს თავის დედა ელენესთან გაუგზავნია იერუსალიმის მონასტრებისათვის ერთხელ 1667 პიასტრი, მეორეთ 1,000 პიასტრი (იხ. ბროშ. Послания Иер. Патр. Досиѣ въ Грузію გვ. 1—26).

მოღვაწეობა ვახტანგ მე VI-სა. — ტიპოგრაფიის დაარსება და ბეჭდვა მრავალ-გვარ წიგნებისა. — დავა სპარსთა და ოსმალთ შორის საქართველოს ფლობისათვის. — ქრისტიანობა საშინელ მდგომარეობაში. — თეიმურაზ II მშვიდობიანობას ამყარებს. — იმერეთიდან იღვენებიან ოსმალნი. — ქუთაისში ტიპოგრაფიის დაფუძნება. — თელავსა და თბილისს არსდება სემინარიანი. — საქართველოს მოღვაწენი: ანტონი I, გაიოზი და სხვანი. — ქართველთ ბერნი აშენებენ ტაძრებს დარუბანდში, აშტრახანს და ყიზლარს, საცა დაარსეს სასწავლებელიცა.

უკეთესნი ღღენი დაუდგა საქართველოს მეფე ვახტანგ მე VI ღროს. ოვით ვახტანგი იყო ღვთის მოყვარე, კეთილი, სწავლული კაცი. მან შეადგინა სჯულის კანონი ¹⁾, დამყარებული ქრისტიანებრივ სარწმუნოების სწავლაზედ და ამან ღიდად ღაიფარა ხალხი გარყენილობისაგან და მაჰმადიანთა სწავლისაგან. მეფემ აღიყვანა ქათოლიკოზის ტახტსა ზედა ხარისხ ხამოხღილი ქათოლიკოზი ნიკოლოზ, (ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი) რომლის სიკედილის შემდეგ ქათოლიკოზობა მისცა ძმასა თვისსა ღომენტი III, რომლის დახმარებით შეუდგა ეკკლესიების აგებას, დანგრეულთა და გაოჯრებულთა მონასტერთა განახლებას. ქრისტიანობის დასამკვიდრებელად და სასულიერო წოდების

1) ესე კანონნი შეიცავენ:

1. თვით ვახტანგისაგან შედგენილ 276 მუხლთა.
2. ბერძენთა კანონებს — სულ 420 მუხლი.

გასამხნევებელად შედგენილ იქმნა კრება სწავლულთა პირთაგან. ამისთანავე პირთაგან შესდგა კომისია, რომელმაც გამოიკვლია და შეადგინა ისტორია საქართველოისა ზიორგი ბრწყინვალისად მახტანგის დრომდის. მრავალნი საღმრთო და საერო წიგნნი¹⁾ აღბეჭდილ იქმნენ პირველად საქართველოში მახტანგისაგან დაარსებულ სტამბაში. აღბეჭდილნი სასულიერო წიგნნი იგზავნებოდენ საქართველოს ყოველ კუთხისკენ ეკკლესია-მონასტრებში სახმარებლად. მახტანგმავე დააარსა სასწავლებელნი, საცა ასწავლიდნენ ყველასა, განურჩეველად წოდებრსა და ხარისხისა: საღმრთო წერილსა, ფილოსოფიასა და სხ. ამგვარის მისის მოღვაწეობით, საქართველოს მონასტრებიდამ მალე დროში სწავლა-მეცნიერება დატრიალდა მთელს საქართველოში და ხალხი, ცოტა არ იყოს, მოსულიერდა, როგორც ზნეობრივის მხრით, ისე ნივთიერის. მახტანგმა იერუსალიმის ტაძრებსაც მიაწოდა თვისი წელილი. მან იერუსალიმის ქართველთ ტაძრებს გაუგზავნა 2,000 თუმანი (20,000 მანეთი). ძეხილთა ბერ-მონაზონთა ამისთვის მე-

3. სომეხთა კანონებს—სულ 431 მუხლი.
4. მეფის გიორგი VI კანონებსა—46 მუხლი.
5. აღბუღას კანონებსა, დაწერილთა 1446 წ.—სულ 176 მ.
6. მოსეს სჯულთა, გამოკრეფილთა დაბადებიდამ—სულ 52 მ.
7. ქათოლიკოზთა კანონთ, შედგენილთ იმერეთის ქათოლიკოზის ევდემოს II-საგან 1667 წ.—სულ 24 მუხლი.
8. ადგილობრივთა ჩვეულებათა, ძველებური დროიდგანვე დაშენილთა ხალხში—სულ 74 მუხლი და სულ 1499 მუხლი.

¹⁾ ეს წიგნები არიან: სახარება, სამოციქულო, დავითნი, დაბადება, ლოცვანი, ქართლის ცხოვრება, ვეფხვის-ტყაოსანი, სჯულის

ფეს გამოუგზავნეს სასწაულთ-მოქმედი ოქონის ლეთის-მშობლის ხატი, რომელიც ბოლო დრომდის ინახებოდა ბაენათის ტაძარში.

სამწუხაროდ ეკკლესიისა და საქართველოშია, ოსმალნი, რომელთაც ეპყრათ დასავლეთი ივერია, გაღმოვიდნენ აღმოსავლეთის ნაწილშიაც, გაიმარჯვეს სპარსელებზე და აღიყვანეს ქართლის ტახტზე გამაჰმადიანებული იესე, წოდებული მუსტაფა-ფაშად. მახტანგი კი, ფრიად შეწუხებული საქართველოს უნუგეშო მდგომარეობით, წავიდა რუსეთში ¹⁾ შემწეობის სათხოვნელად წინააღმდეგ სპარსთა და ოსმალთა. იესემ ხელ-ახლა გააერცელა მაჰმადიანობა. ააგო მეჩეთები და მფარველობა დაუწყო მაჰმადიანთა. ქრისტიანთა მფარველნი და უღეთო მეფის გამციცხაენი იყენენ ქათოლიკოზი ლომენტი და ლავით-ბარესჯის უღაბნოს წინამძღვარი იოანე სააკაძე.

ოსმალთა სრულიად საქართველოს ჯერ-ჯერობით მულობდენ ოსმალნი, მაგრამ სპარსელთ ფიქრადაც არ მოსდიოდათ მათთვის დაეთმოთ ეს ქვეყანა. იგინი ხშირად ეცემოდნენ საქართველოს, აოხრებდენ ეკკლესიებს და ატ-

წიგნი და მრ. სხვანი. ეს უკანასკნელი შემდეგში გადათარგმნილ იქნა რუსულად და 1837 წ. დაიბეჭდა პეტერბურღში, სენატის ტიპოგრაფიაში (პ. იოსელიანი).

¹⁾ ვახტანგისაგან რუსეთისადმი მიმართუა პირველი მაგალითი არ იყო შემწეობის სათხოვნელად კახეთის მეფეთ: ალექსანდრე I-მა (1492 წ.), ალექსანდრე II (1587 წ.), თეიმურაზ I (1619 წ.) მიჰპარეს რუსეთის ხელმწიფეთ იოანე III, თეოდორე იოანეს ძეს და იმანაც აღუთქვეს თვისი მფარველობა და შემწეობა (იხ. Ист. Рос. Рос. Карам. т. VI, გვ. 250, т. X, გვ. 63).

ყვევებდნენ ქრისტიანებს. ამასობაში ოსმალნიც განდევნეს ამერეთიდან, მაგრამ მალე (1723 წ.) ოსმალთ დიდი ჯარი წამოედგა სპარსელთა, დაამარცხა და განდევნა იგინი, გამოაცხადა თვისი მფარველობა ამერეთზედ და მას განუჩინა მმართველად — ფაშა, რომლის სატახტო ქალაქად გახდა ობილისი. სპარსელნი ხელ-ახლა წამოედანენ მათ. წაიკიდნენ დევები და შუაში კოზაკი გაჭყლიტესო, რომ იტყვიან, სწორეთ ისრე მოუვიდა საქართველოს რომლის ნიადაგზე ბრძოლამ ამ ორთა ხალხთა შორის ქვეყანა სრულიად გააოხრა, ზნეობით დასცა და გაალარიბა. მძლავრნი ოსმალნი ხარჯს გარდა კიდევ სხვაფრივაც ჰყველევადნენ არა თუ ხალხსა, თვით ეკლესიებსაც, მონასტრებს და ეპისკოპოსთაც. იმერეთის ხალხისაგან ყოველ წლივ, ფულს გარდა, იღებდნენ ხარჯად რამდენიმე ყრმასა და ქალსა; ამერეთზედაც გააწერეს ეს სამარცხენო ხარჯი. ზოგიერთი იმერეთის წარჩინებულნი იმდენად ზნეობა დაცემულნი იყვნენ, რომ ქრისტიანთა ჰყიდდნენ ოსმალთ ბაზრებში ¹⁾. ამერეთის ქათოლიკოზი დომენტი III ცხადლივ ჰკიცხავდა ოსმალთა. მაგრამ იგინი არას უგონებდნენ; მაშინ დომენტი ვაჟკაცურად წარსდგა სტამბოლის კარზედ სულტნის წინაშე, რათა აღხადოს საქართველოს

¹⁾ იერუსალიმის პატრიარქი თავის ეპისტოლეში იმერეთის, ოდიშის, საქართველოს, სვანეთის, ახაზეთის და სრულიად ქვემოის იმერეთის ქათოლიკოზს გრიგოლს (დორთქიფანიძე), სხვათა შორის, სთხოვს მოახდინოს კრება, რომელმაც აღუკრძალოს ყოველთა გაყიდვა ქრისტიანთა. ვინც არ დაიშლის, ის შეჩვენონო. ქრისტიანთ გამყიდავ მღვდლებს და ბერთ ჩამოხდეს ღირსება და შეჩვენებულ იქმნენ. (იხ. ქართ. სასულ. მახარ. მაისი 1866 წ.).

მწარე ესე სასმელი. ხოლო თბილისის ფაშის დაბეზლებით ღო-
მენტის არა თუ შეუსმინეს, არამედ ქათოლიკოზი დამწყვედელ-
იქმნა საბერძნეთის ერთ კუნძულზე. მცხეთის ტახტზე მოქრთა-
მეობით აღვიდა ძირილე. ამისთანა უნუგეშო მდგომარეობაში
იყო ივერია და, მაშასადამე, ქრისტიანობაც. ჭვეყანას ეჭი-
რებოდა მშველელი და კიდევ აღმოჩნდნენ. მსენი იყვნენ
თეიმურაზ II და პრეკლე მეორე.

თეიმურაზი პატარაობიდანვე აღიზარდა სპარსეთის
კარზე. იგი იყო ახოვანი, მხნე და ერთგული სპარსეთის
შაჰის ნადირისა. თეიმურაზი ერთგულობისათვის დანიშნულ
იყო სპასეტად სპარსეთის ჯარისა. ზანძვინებულმა ნადირ-
მა თვით წამოიყვანა სპარსეთის მხედრობა, შეებრძოლა
ოსმალთა ჯარსა (80,000 კაცს), სახელოვანად დაამარცხა.
იგი და აიღო ზანჯა, თბილისი, პრევიანი და სხ. აქედგან
წავიდა სპარსეთში და იქ გაიწერა ძე თეიმურაზისა პრეკ-
ლე, გამოჩენილი და განთქმული თვისის ვაჟ-კაცობით,
მისი მამა თეიმურაზი კი დანიშნა მეფედ კახეთისა. — 1744 წ.
პრეკლეს მისცა ნადირმა სამეფო ძახეთისა და თეიმურაზს
სამეფო ძირთლისა.

მამა და შვილი შეუდგნენ ჭვეყნის შენებას. მათ
ჰმველოდა განათლებული ქათოლიკოზი ანტონი I, რო-
მელსაც შეუჩნდნენ ქათოლიკეთ მისიონერნი; მათთან
დაახლოვებისა გამო შესწამეს ანტონს ქათოლიკობის მიღე-
ბა და თეიმურაზმა განდევნა ¹⁾ იგი. საქართველოდგან-

¹⁾ ამასთანავე თეიმურაზმა ქართლიდგან სრულიად განდევნა
ქათოლიკეთ მისიონერნი და მათი ეკლესია შართლ-მადიდებლობით
უაპრად გახადა (შარდენ).

ანტონი წავიდა რუსეთსა, თავი იმართლა შუწმიდეს სინოდის წინაშე და დანიშნულ იქმნა არხიეპისკოპოსად პლადიმირის ეპარხიისა (1757 წ., 27 ნოემბერს.—*Бутк. ტ. I*).

მალე ნადირის წყალობა მოაკლდათ ქართველთ მეფეთა, რადგან ენის რიგიანად არ ემსახურებოდენ მას და სცდილობდნენ მის მფარველობილად გამოსვლას და რუსეთის ერთგულებას იჩენდენ. ნადირი იმუქრებოდა ქვეყნის აკლებას, რის გამო. *თეიმურაზი წავიდა რუსეთში შემწეობის და მფარველობის სათხოვნელად, ქართლ-კახეთის მეფედ კი დაუშთა მრეკლე II (1762 წ.)*.

სპარსეთში მოჰხდა არეულობა. ამით ისარგებლა მრეკლემ და შეუდგა ხალხისთვის და სარწმუნოებისთვის ზრუნვას. თბილისის ტაბოგრაფიაში აღბეჭდა ყოველ-გვარი სასულიერო წიგნები და დაურიგა ეკკლესიებს სახმარებლად. ღაიწყო განახლება ზოგიერთის ეკკლესიებისა. რუსეთიდან გამოიწერა ანტონი I და ისევ ქათალიკოზობა მისცა. დაუღალავმა ამ პირმა, მეფის დახმარებით, მონასტრებში დაარსა სკოლანი ყრმათა სასწავლელნი, მათთვის შეადგინა სახელმძღვანელონი და აგრეთვე შეთხზა და გადმოსთარგმნა მრავალი სხვა წიგნები ¹⁾ და ყოველ მონასტერს ბიბლიოთეკისათვის გაუგზავნა თითო ცალი.

1) ანტონ I შრომანი:

1, ღვთის-შეტყველება, 2, წყობილ-სიტყვაობა, 3, მზა-მეტყველება, 4, განმარტება მოციქულის პავლეს ეპისტოლისა რომაელთა მიმართ, 5, განმარტება 50 ფსალმუნისა, 6, სვინაქსარი, 7, ისტორია ეფესოს მსოფლიო კრებისა, 8, კატელორიანი არისტოტელისა, 9, ფილოსოფია ბაუპეისტრისა, 12 ქართული დრამატიკა და სხვანი.

ამწიარის მოღვაწეობით ანტონმა ბერ-მონაზონნი გაანათ-
ლა და სასულიერო წოდება შეიქმნა ღირსეულ მწყემსად
ხალხისა. მონასტერთა სკოლებში სწავლობდენ ყოველი
წოდებიდამ. ანტონის გამხნეებამ და მფარველობამ საქა-
რთველოში დაჰბადა მრავალნი განათლებულნი პირნი.
დეკანოზი ზაქარია მამაშვილი, ავტორი „ქატის ომისა“,
თბილისის მთავარ-ეპისკოპოსი ტიმოთე, ავტორი «მოგზაუ-
რობისა წმიდა ადგილებში», მთავარ-ეპისკოპოსი ბთანასე,
რომელიც მეფე მრეკლემ 30 მაისს, 1752 წ. გაგზავნა
რუსეთში იმპერატრიცა ელისაბედისაგან შემწეობის სათხო-
ვნელად. ბთანასე იქვე რუსეთში დარჩა და 21 დეკემბერს
1761 წ. უწმიდესის სინოდის ნება დართვით მოსკოვში
გახსნა ქართული ტიპოგრაფია და დაიწყო სასულიერო
წიგნების ბეჭდვა¹⁾ მისივე თხოვნით (20 ოქტომბერს
1769 წ.) უწმიდესმა სინოდმა ნება დართო გაეგზავნოს
საქართველოს ვედრონახევარი მირონი ეკლესიებში მოსახმა-
რებლად²⁾ (სინ. არხ. საქმე 1769, № 297). აგრეთვე ღვეითი
თბილისის სემინარიის რექტორი; ბაიოზი რექტორი ტე-
ლავის სემინარიისა. ამ განათლებულმა მოღვაწე-მთავარმა

1) კორრექტორად ბთანასეს ჰყვანდა მეღქმისედექ კავკასიძე. ტი-
პოგრაფიაში აღიბეჭდენ: დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, სამოციქულო და
ანბანი სამს ენაზედ: ლათინურზე, ბერძნულზე და რუსულზე.

2) ამ დრომდის მირონს ან საქართველოშივე ჰზარშავდენ, ან იწერ-
დენ საბერძნეთიდან. ეხლა კი არეულობისა და შიშინაობისა გამო ვერც
საქართველოში მოხარშეს და ვერც საბერძნეთიდან გამოიწერეს. 1774
წელს მირონი უკანასკნელად მოხარშულ იქმნა მცხეთაში.

დაგვიტოვა მრავალი მეტად სასარგებლო შრომანი ¹⁾.
ამავე დროს გავრცელდა და მონასტრების სკოლებში შემოვიდა შესანიშნავი ლექსიკონი ²⁾ სულხან საბა ორბელიანისა, პაპა კლემენტი მე XI მეცადინეობით გაფრანგებულია. ამან მოიძვინჯა მეროპა, იყო იტალიაშიაც და სხ. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ დასწერა აგრეთვე «სიბრძნე სიცრუის» წიგნი და სამოთხის კარი.»

იმერეთის საქმენი უნუგეშო მდგომარეობაში იყო. ოსმალთა მეცადინეობით წარჩინებულ გვართა და მთავრებ შორის ჩამოვარდა უკმაყოფილებანი, შინაური უფოთი. ოსმალთა და ახალციხის ფაშის ჯართა გააოხრეს მრავალნი ეკკლესიანი, მრავალი ქრისტიანე გააპაჰმადიანეს და ხალხში გაავრცელეს ვაჭრობა ქრისტიანებითა. ამ მდგომარეობაში მეფე სოლომონ პირველი ითხოვს შემწეობას რუსეთისაგან. რუსეთის ჯარი დაეცემა ოსმალთა იმერეთში, ამარცხებს მათ და მჭეთაისის ციხეში ჩაკეტილ ოსმალთაც მუსრს აღენს და ამნაირად ანთავისუფლებს იმერეთს მათ მფლობელობიდან.

ამის შემდეგ მეფე სოლომონ I მოიწვევს სასულიერო კრებას და ამკრებაზედ აღუქრძალავს ხალხს ტყვეთა

1) საეკკლესიო ისტორია, თარგ. რუსულიდან, სასულიერო რელიგიონტი პეტრე დიდისა, ღვთის-მეტყველება მიტროპოლ. პლატონისა, ისტორია ძველთა სამეფოთა, როლლენისა, ქართული დრამატიკა, შენიშვნანი საქართველოს ისტორიაზედ და სხვანი—სულ 13 წიგნი, გარდა ქადაგებათა.

2) ეს ლექსიკონი 1884 წელს საფასითა გორის ეპისკოპოსის ალექსანდრესი და რ. ერისთავის რედაქტორობით აღიბეჭდა თბილისში და იყიდება ოთხ მანეთად.

და ქრისტიანეთ ყიდვას. პინც არ დაემორჩილებოდა ამ ბრძანებას, იმას შეაჩვენებდნენ. მევე ზრუნავს და მოლვაწიობს ხალხისათვის და აგებს ეკლესიებს. მსმალნი, რუსთა წასვლის შემდეგ, ეცემიან სოლომონს და ამარცხებენ მას ჩაქეთან.

მევე სოლომონ II აგრეავე სცდილობს და მოლვაწიობს ხალხის ზნეობის გასაუმჯობესებლად. სამეგრელო-იმერეთ შუა მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებლად იგი ირთავს სამეგრელოს მთავრის ასულს მარიაშს, მრავალგან ხსნის სკოლებს. ქუთაისში აარსებს ტიპოგრაფიას და ჰბეჭდავს სასულიერო წიგნებს ¹⁾.

სამეგრელოს, მურჩას, იმერეთს, ამერეთს და, საზოგადოდ, მიელს საქართველოს, როგორც ვხედავთ, ჰყვანდნენ თვისნი მოღვაწენი და კეთილნი მწყემსნი, რომელნიც ხშირად შეფეთ და მთავართ ჩამომავალნი იყვნენ და ამ მრავალ ტანჯულ ქვეყანაში იყვნენ სვეტნი სარწმუნოებისა. სახსოვრად შთამომავლობისა აქ მოვიხსენებთ რამდენიმე მათგანს:

ა) ანტონი ჰყონდიდელი (დადიანი), რომელმაც დაჰსწერა: რამდენიმე სიტყვა საუფლის წულო დღეთათვის, ცნობანი თავის დროინდელ ჟამისა, სია იმერეთის, მურჩის და სამეგრელოს მღვდელ-მთავართა.

ბ) ძათოლიკოზი საქართველოისა ზაქარია, მწერალი თავის დროინდელი (1617 წ.) ისტორიისა.

¹⁾ სოლომონის ტიპოგრაფიაში აღიბეჭდნენ: სახარება, სამოციქულო, უაზნი, დავითნი და სხ.

გ) ლოსითეოზი, ნეკრესის ეპისკოპოზი, ფილოსოფოსი (1671 წ.).

დ) მედომოსი აბხაზეთის კათოლიკოზი (1662 წ.), შემადგენელი კათოლიკოზთა კანონებისა (ნომოკანონი).

ე) არსენი ნიკორ-წმინდელი, ლეთის-მეტყველი, ფილოსოფოსი, განმმარტებელი საღმრთო წერილისა. უბიწო, უმანკო ცხოვრებით განთქმული და წოდებული ანგელოზად.

ვ) მეფის ოციმურაზის და მკრინე, სამშობლო წმიდანთათვის საგალობლების შემადგენელი.

ზ) იოანე ჩხატაურელი (ბურიილამ), ბერ-მონაზონი, გამლექსავი ისტორიისა და შესხმათა წმიდანთათვის, აგრეთვე მომთხრობი საქრისტიანო ისტორიისა ჭობულეთში და დასავლეთ ბურიაში (1698 წ.).

ც) იოზი, არხიმანდრიტი შიღარეთისა, წამებულთათვის საგალობლების დამწერი (1691 წ.).

ო) იმერეთის კათოლიკოზი ნიკოლოზ, განმმარტებელი საღმრთო წერილისა და საღმრთო ისტორიისა (1710 წ.).

ი) საქართველოს კათოლიკოზი ზესარიონ (1724 წ.), ისტორიკოსი და ლეთის-მეტყველი.

ია) ლომენტი III, კათოლიკოზი, რომელმაც შეადგინა საბერძნეთის ეკლესიის წმიდანთა ცხოვრების აღწერა.

იბ) ბედეონი, იშხანის მღვდელ-მთავარი.

იგ) თბილისის მთედელ-მთავარი იოსები, სწავლული, განათლებული კაცი, მწერალი და ფილოსოფოსი.

იღ) იაკობ I, იმერელი, მწერალი; მოიგზავრა პალესტინა.

იე) ღეკანოზი მიხეილ, რომელიც ჰბეჭდავდა წიგნებსა თბილისში.

ივ) პროველის ეპისკოპოსი ნიკოლოზ, მბეჭდავი სასულიერო წიგნთა თბილისში.

იზ) მცხეთის მღვდელ-მთავარი ბრიგოლ, რომელიც შრომობდა მანტანგის «სწავლულთა კომპისიაში».

იბ) იოსებ სამეხელი, რომელმაც მოსკოვში განიხილა დაბადება და მეფის ძის ბაქარის ბრძანებით იგი აღსაბეჭდავად დაამზადა.

ით) იერომონაზი ბრიგოლ (მახვახიშვილი), აღმწერი მეთევანის წამებისა და სხ.

კ) საბა ნინოქმინდელი, ღვთისწიერი და განათლებული ეპისკოპოსი.

ამათ გარდა თვისის მაღალ-ზნეობრივის ცხოვრებით და მოღვაწეობით განითქვენენ: მანგლისის ეპისკოპოსი იოანე ¹⁾, სასწაულთ-მოქმედი; ნეკრესის ეპისკოპოსი ზე-

¹⁾ ეს იყო ძე გიორგი სააკაძისა (პ. იოსელიანი), დაიბადა 1666 წ. იყო გარესჯის ბერთ-უბნის იერომონაზად. მიიღო მანგლულობა. შემდეგ მიიღო წინამძღვრობა ხირსის მონასტრისა და ქადაგებდა ქრისტიანობას საინგილოში და კახეთში. 1724 წ. წავიდა დარუბანდში, საცა აიშენა ეკლესია და დაიწყო ქადაგება დაღისტანში. 1730 წ. უუწმიდ. სინოდის ნება-დართვით ააშენა იქვე ქვის ეკლესია მარიამ დედის შობისა და ერთიც ზღვის პირზედ წმ. მოწამისა ევატერინასი. 1737 წ. წავიდა აშტარხანში და დადგა ტროიცკის მონასტერში. აქ მან ააშენა წმ. ღვთის-მშობლის ეკლესია, რომელიც 1746 წელს უუწმ. სინოდმა ტონასტრად აღიარა. წინამძღვრად დაინიშნა ქართველი გერ-

ნონი, გენნადი, ალავერდის მღვდელ-მთაფარი ზენონი,
ხარჭაშნელი ეპისკოპოსი მიქტორი, სერაპიონი
და სხ.

მანოზი. იოანესავე მოთავეობით ყიზლარში აშენდა ფვართ-ამაღლების
ეკლესია ქართველთათვის და იქვე 1737 წ. ქართველმა არხიმანდრი-
ტმა დანიელმა დააარსა სასწავლებელი. აქვე აღესრულა იოანე 1752 წ.
სხეული მისი მოტანილ იქმნა საქართველოში და სიფხვის სობოროში
დასაფლავებულ. ნათლის-მცემლის უდაბნოს იერომონაზი იოანე თვისა-
გან შედგენილს წიგნში (ფვარ. მოსილი) ჳმოწმობს. რომელ სიკვდი-
ლის შემდეგაც იგი აზღენდა სასწაულებსა Пут. Зап. по Дагест-
гв. 51 და Оп. Др. г. Тифл. 160—162 ვლ. იოსელიანისა).

საქართველოს მდგომარეობა მე XVIII საუკ. დასასრულს.—ქრისტიანობა ამ დროს.—საქართველოს შეერთება რუსეთთან.—გავრცელება ქრისტიანობისა საინგილოში, სამცხე—საათაბაგოში.—უკანასკნელი ქათოლიკოზი საქართველოსა.—სია ყველა ქათოლიკოზთა.—ნინოს ვაზის ჟვარი.—პირველი ექსარხოსი.—დაყოფა საქართველოსი ახალ ეპარქიებად.

არა უმცირეს ხსენებულთა გვამთა ერისა და ქრისტიანობისათვის იღვაწეს შემდეგთა პირთა: მეფეთა: თეიმურაზ I, თეიმურაზ II, არჩილმა, ბატონიშვილთა: მახუშტიმ (ძე მახტანგ მეექვსისა), ბაქარმა, იოანემ, ლავითმა და მრავალთა სხვათა. ჰველა ამათგან ერს დაშთა სასულიერო და საერო თხზულებანი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ ხალხის ქრისტიანებრივად აღზრდისათვის და გონებრივად ამაღლებისათვის.

ნუ ვინ იტყვის, რომ ქართველნი ამ დროს მოსვენებით ყოფილიყვნენ. პირიქით ეს დრო საშინელი დრო იყო საქართველოსათვის. მრავალნი გარეშე მტერნი: ოსმალნი, სპარსელნი, ლეკნი, განძენებულნი საქართველოზე მოწვევისათვის რუსის ჯარისა ქავკასიაში და მათ მთა-

რველობაში შევლისათვის, შუოთი და დაფი-დარაბუ სამეფო გვარში და მეფუსადმი ორგულობა ზოგიერთა მებატონეთაგან — აი სურათი საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობისა. თვით მეფე მრეკლე იყო მოხუცებული. მისი ბასრი ხანჯალი ისრე ველარა სჭრიდა, როგორათაც წინად. მას აღარ შეექლო ერთსა-და-იმავე დროს პასუხი ეგო ხ.ნ.თათვის, კარელთათვის, სპარსთათვის, ლეკთათვის, ოსმალთათვის და ოსთათვის. ქრისტეს მტერნი იერიშით მოდიოდნენ ქვეყნის დასაზრბევად. ამ მდგომარეობაში მრეკლე ხელ-ახლა მაიქცა რუსეთის ხელმწიფისადმი და სთხოვა შემწეობა და უზენაესი მფარველობა. ამასობაში შაჰი ალა-მაჰმად-ხანი დიდის ჯარით შემოდის საქართველოში ქრისტიანობის ამოსაფხვრელად. მოხუცებული მრეკლე მას მცირე ჯარით უმაგრდება თბილისში, პირველად კიდევ ამარცხებს მტრის ჯარს, მაგრამ ბოლოს მარცხდება, მტარვალი შემოდის ქალაქში 10 სექტემბერს, 1795 წ. მრეკლე მიილტვის ანანურისკენ. — მთელი ქალაქი გაცარცვეს მტერთა. ქრისტიანნი დახოცეს. მკვლესიანი შეურაცხ. ჰყენეს. თბილისის მღვდელ-მთავარი ღოსითეოზი მისის სასახლიდამ ჩააგდეს მტკვარში. დახოცეს სხვა მღვდელნიც. ლეთის-მშობლის ხატნი: სიონისა და მეტეხისა ამ დროს დაიკარგნენ სამუდამოდ. თვით საფლავნიც აღმოთხარეს და საყდარნი და ქალაქის შენობანი პირქვე დასცეს. ამნაირივე დღე დაადგა თითქმის მთელს საქართველოსაცა.

მოხუცებული მრეკლე II 1798 წელს გარდაიცვალა და უკანასკნელმა მეფემ ბიორგი XIII (ძე მრეკლესი), ქვეყანაში მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად, საქართველო დაუ-

თმო რუსეთის იმპერატორსა (1800 წ.) და მის შთამომავლობას წარსამართავად ქვეყნისა; დასაცველად ერისა და მისის საყვარელი სჯულისა. ასრე მოიქცნენ აგრეთვე მეფე იმერეთისა და მთავარნი: სამეგრელოსა, ბურჯინისა, სვანეთისა და აფხაზეთისა. 1829 წ. რუსეთმა დაიპყრო საათაბაგოს ერთი ნაწილი, 1878 წელს კი მთელი საათაბაგო, გარდა ლაზისტანისა, რომელიც ისევ დაშთა მსმალეთსა. 1850—1863 წლამდის სრულიად დაპყრობილი იქმნა ძველი ქალაქი, ჰერეთი და პლზანია, ე. ი. ზაქათალის მაზრა (საინგილო) და ღალისტანი. ღროთა ვითარებისა გამო ღალისტანში სრულიად მოსპობილ იყო ქრისტიანობა და საინგილოში, თუქცა ხალხი საჯაროდ აღვიარებდა მაჰმადიანობასა, ხოლო ჩუჰად კი ისევ სწამდა ქრისტე. რა წამს რუსებმა დაიპყრეს ეს ქვეყანა, იმავე წამს შეიღთა ინგილოთა ¹⁾ მოთავეობით ქრისტიანობა მიიღეს, თითქმის, ყველა გამაჰმადიანებულთა ქართველთა. სამწუხაროდ, საათაბაგოში უფრო ღრმად გაედგა თესვი მაჰმადიანობასა, სიახლოვისა და დიდი ხნის მფლობელობისა გამო ოსმალთა. თითქმის მთლად ხალხი გამაჰმადიანებულ იყო და ეხლაც უმეტესი ნაწილი ხალხისა მაჰმადიანია და ზიზლით უყურებს ქრისტიანობასა. ღიდნი და მშვენიერნი ტაძარნი ამ ქვეყნებში (ოფიზისა, სათლელისა, საფარისა, მარძიისა და სხვ.), მოწამენი წარსულის ღროისა, ეხლაც

1) ესენი იყვნენ: ი. ბულულაშვილი, გიორგი ჯანაშვილი, კ. ბულულაშვილი, ს. დარეჯანაშვილი, ნ. თამაზაშვილი და სხ.

გაოხრებულნი არიან ¹⁾. ხალხი, მცირე ნაწილის გარდა, ისევ ლოცულობს მეჩეთში. ძველ არანში (ბანჯის მხარე) ქრისტიანობის ხსენებაც აღარ არის. თუშეთში, ხევსურეთ-შავეთში, სვანეთში, აბხაზეთში ქრისტეს ეკლესია შეი-რყა... ამ ქვეყნებში ზოგიერთი არიან მაჰმადიანნი, ზო-გნი კი, თუმცა ქრისტიანობენ, მაგრამ ქრისტიანებრივს წესებს არ აღსრულებენ ისე, როგორც ჯერ არს...

საქართველოს უკანასკნელ ქათოლიკოზად ²⁾ იყო

1) იხ. ამისთვის ძვირფასი შრომა დ. ბაქრაძისა «Археол. пу-теш. по Гурин и Адчарб.»

2) არჩიეპისკოპოსნი და ქათოლიკოზნი საქართველოსანი:

ა. არჩიეპისკოპოსნი.

ა, იოანე I 318-364 წელს.	ვ, იოანე II 434 წელს.
ბ, იაკობ 364-379 —	ზ, გიორგი — —
გ, იობი 379-405 —	შ, ვასილი — —
დ, ილია 405-408 —	თ, მოზიდანი 434-446 წ.
ე, სიმეონ 408 —	ი, მიხეილი (მიქელ) 446-457

ბ. ქათოლიკოზნი:

1, პეტრე 457 წ.	9, სამუელ II 587 —
2, სამოელ I 499 —	10, სიმეონ II 600 —
3, თავბეჩალ 541 —	11, ბართლომე 603 —
4, ჩილირმან 542 —	12, იოანე I 620 —
5, საბა 555 —	13, ბაბილე 629 —
6, ევლავიოზ 560 —	14, თაბორი 663 —
7, მაკარი 572 —	15, იოანე II 717 —
	კლემენტი 900-903
8, სიმონ I 581 —	16, იოანე III 1089 —

ანტონი II (ძე შრეკლე II-სა), რომლის დროს საქართველოს დაუბრუნდა ძვირფასი საუნჯე — ნინოს ვაზის ჯვარი

17, ნიკოლოზ I 1150 წ.	38, აბრამ II 1494 —
18, მიხეილ (მიქელ) I 1160 წ.	39, ვასილი II — —
19, თეოდოსი I 1169 წ.	40, დოროთეოს II 1522 —
20, იოანე IV 1171 —	41, მელქისედეკი 1525 —
21, თეოდოსი II 1202 —	42, გერმანოზ 1532 —
22, ნიკოლოზ II 1209 —	43, ნიკოლოზ V 1548 —
23, ევთიმე I 1216 —	44, დომენტი I 1559 —
24, ნიკოლოზ III 1240 —	45, მალაქია 1580 —
25, აბრამ I 1279 —	46, ზაქარია 1603 —
26, ევთიმე II 1301 —	47, ევდემონ II 1634 —
27, ვასილი I 1345 —	48, ქრისტეფორე 1642 —
28, დოროთეოს I 1357 —	49, დომენტი II 1660 —
29, გიორგი I 1375 —	50, ნიკოლოზ VI 1675 —
30, ელიოზ I 1391 —	51, იოანე V 1688 —
31, მიხეილ (მიქელ) II 1396 წ.	52, ევდემონ III 1704 —
32, დავით I 1407 წ.	53, დომენტი III 1705 —
33, ელიოზ II — —	54, ბესარიონ 1724 —
34, თეოდორე — —	55, ნიკოლოზ VII 1741 —
35, შიო 1430 —	56, ანტონი I 1744 —
36, დავით II 1462 —	
37, ნიკოლოზ IV — —	57, ანტონი II 1788-1811 წ.

ქათოლიკოზნი აბხაზ-იმერთანი:

ა, არსენი 1390 წ.	ი, სიმონ 1666 წ. (მოკვდა)
ბ, იოაკიმე 1472 —	კ, ევდემონ II — —
გ, მალაქია I 1533 —	ღ, დავით 1680 წ.
დ, ევდემონ I 1582 —	მ, გრიგოლ II 1731 —
ე, ევთიმე — —	ნ, გერმანოზ 1742 —
ვ, მალაქია II 1628 —	ა, ნიკოლოზ — —

რი ¹⁾ (განკარგულებისამებრ იმპერატორისა ალექსანდრე I-სა 15 ოკტომბერს, 1801 წელსა). ანტონი II ჰმართავე-
და სამწყსოს 1788 წ. 1811 წლამდე. მისივე გამგეობაში

ზ, მაქსიმე I — — — — — ო, იოსებ 1779 —

ს, გრიგოლ I 1631 — — — — — პ, მაქსიმე II —

თ, ზაქარია 1658 —

კირონი (V საუკ.), ილია (XI საუკ.), არსენი (XI საუკ.)

¹⁾ სივრძე ჯვრისა არის $I\frac{1}{4}$, სიგანე $\frac{3}{4}$ არშინი. შეკრულია
თმებითა ნინასითა. ჯვრისთვის გაკეთებულია ძვირფასი გვადრუცი
(კიდობანი) ქართველთა მეფეთაგან. შემდეგ აღსრულებისა მოცი-
ქულთა-სწორის, ჯვარი ინახებოდა მცხეთის სამთავრო ტაძარში.
457 წელს წმ., შუშანიკის განკარგულებით შიშისა-გამო ცეცხლ-
თაყვანის-მცემელთა, იგი წაღებულ იქმნა ტაოში და აქედგან რამდე-
ნიმე ხნის შემდეგ გადიტანეს სპერში და იქიდგან კაპოეტის ციხეში.
შემდეგ ამისა ჯვარი ესე გადაჭმონდათ ერთი ადგილიდგან მგორე-
ში: ვანანდში და ქალაქ ანს. ჯვარი ვაზისა მცხეთის სობოროში
იმყოფებოდა 175 წ., კაპოეტის ციხეში და ვანანდში 459 წ., ყარს-
ში 164 წ., ანში 142 წელს. ანის აღების შემდეგ მონგოლთაგან
დედოფალმა რუსუდან და ეპისკოპოსთა გამოითხოვეს იგი და დას-
დვეს ისევ მცხეთის ტაძარში. შემდეგში, როდესაც შიშეანობა იყო
საქართველოში, ჯვარი ვაზისა დამალეს წმ. სამების ეკლესიაში —
ყაზბეგში, მემრე ანანურში და შემდეგ არშის ციხეში. 1749 წელს
საქართველოს მიტროპოლიტმა ტიმოთემ საიდუმლოდ წაიღო იგი
რუსეთში და მიართო მეფის ძეს პაქარს. 1801 წ. პაქარის შვილის-
შვილმა გიორგი ალექსანდრეს ძემ მიართო ჯვარი იმპერატორს
ალექსანდრე I, რომელმაც მგორე წელიწადსვე გამოუგზავნა ქარ-
თველთა. ანტონიქათოლიკოზი ღიდის ამბით მიეგება ჯვარს თბილისის
გარე, მიიღო ჯვარი კოვალენსკისაგან, წაიღო და დასდო სიონის
სობოროში, საცა ეხლაც ასვენია.

1795 წლიდან იყო სამწყსო მთელი საქართველოსა ¹⁾. 10 იელისს, 1811 წელს ანტონი დათხოვნილ იქმნათვისის თანამდებობიდან ²⁾; უქაზისამებრ იმპერატორისა ქათოლიკოზობა გაუქმდა და მაგიერ ამისა დაწესდა ექსარხობა. ამასთანავე ექსარხებს მიენიჭათ უფლება წოდებულ იყვნენ წვერად უწმინდესის სინოდისა. პირველი ექსარხისი საქართველოსა იყო ვარლამი (მრისთავი). საეკლესიო საქმეების წარსამართავად დაარსდა დიკასტერია. იმერეთის ეკლესიას კი ჯერჯერობით 1811 წლიდან დამოუკიდებლად განაგებდენ იქაური არქიელნი. 1815 წელს თბილისში დაარსდა „საქართველო-იმერეთის სინოდის ძანტორა.“ 1814 წ. ვარლამის ³⁾ მაგიერ ექსარხობად დაინიშნა რიაზანისა და ზარაის არხიეპისკოპოსი თეოფილაკტე ⁴⁾. აჰან გახსნა თბილისში სასულიერო სემინარია, თელავში, ბორში და სიღნაღში კი სასწავლებელნი. ამგვარივე სასწავლებელი გახსნა ქუთაისშიაც. ამავე დროებში დაწესდა „ოსეთის სასულიერო კომისია“ გასაერცვლებ-

¹⁾ 1795 წ. კიევში გარდაიცვალა უკანასკნელი ქათოლიკოზი აბხაზ-იმერეთისა მაქსიმე II.

²⁾ ქათოლიკოზი ანტონი II გარდაიცვალა ნიჟნი-ნოვგოროდში 1828 წ. 21 ნოემბერსა, 66 წლისა.

³⁾ ვარლამი, გაწვეული რუსეთში, გარდაიცვალა მოსკოვში 1830 წელსა.

⁴⁾ ვარლამის და თეოფილაკტეს გარდა საქართველოს ექსარხობებად იყვნენ შემდეგნი: მიტროპოლიტი იონა, არხიეპისკოპოსნი: მოსე, ევგენი, ისიდორე, აწ მიტროპოლიტი პეტერბურლისა, ევსევი, თონაივე, აწ მიტროპოლიტი მოსკოვისა და 1882 წლიდან სუფევს აწინდელი ექსარხისი, მაღალ-ყოვლად უსამღვდელოესი არხიეპისკოპოსი პავლე.

ლად და აღსადგენად ქრისტიანობისა მთებში. ამერეთში დაწესდა თანამდებობა ეპისკარისა, სახელ-წოდებით „ეპისკოპოსი ზორისა.“ ბოლბეში დატოვებულ იქმნა 1830 წლამდე მიტროპოლიტობა შიზიყისა. 1819 წ. იმერეთი-დამ რუსეთში გაწვეულ იქმნენ: ჭუთათელი ღოსითეოზი და ზენათელი მეთიმე (პირველი ჰმარხია ანანურში, მეორე ნოვგოროდის გუბერნიაში, ალექსანდრესვირის მონასტერში); იმერეთში დაწესდა ერთი ეპარქია—ჭუთაისისა. აწ ჰყონდიდის ეპისკოპოსი ანუ სამეგრელოსა და ეპისკოპოსი ზურჩისა ემორჩილებიან ჭუთაისის ეპისკოპოსს და მასთან ერთად საქართველოს ექსარხოსს, რომელიც თავის მხრით ემორჩილება უწმინდესს სინოდსა. სამწყსოის გარდა, ექსარხოსი განაგებს ობილისის სემინარიასა, თელავის, ობილისის, ზორის, ჭუთაისის და სამეგრელოს (ე. ი. ჰყონდიდის) და ზურჩის სასულიერო სასწავლებელთა.

დავატება.

მირონის კურთხევა—სასახლის წესნი.—ხარის-
ხნი სასულიერო წოდებისა.—ღირსება სასულიერო პი-
რთა.—საეკლესიო გალობა ქათოლიკოზ-პატრიარქ-
თა შესამოსელი.—ქათოლიკოზ-პატრიარქთა შესა-
მოსელი.—ქორონიკონი.—დღესასწაულნი წმიდან-
თათვის.

მირონის კურთხევა. წესნი მირონის კურთხევისასნი
დაადგინა სრულად საქართველოს მეფემ არჩილ შირველმა,
446—450 წლებში. მირონი იხარშებოდა მცხეთის სამთავ-
როს ტაძარში. ამ დროს ესწრობოდნენ: მეფე, ერისთავნი, ყვე-
ლა ხელთ-უთვალნი და არჩიელნი. როდესაც დიდ ხუთშაბათსა
ყველანი წესისამებრ შეიკრიბებოდნენ, მაშინ სამთავროს მიტ-
როპოლიტი უნდა მდგარიყო მირონის მოსახარშავ მასალებთან.
ქებაებს საკურთხეველიდამ გამოიტანდა სოლომ სამთავროს მიტრო-
პოლიტი; მირონის მოხარშვის შემდეგ ბეჭედს ასომდა ქადაგი.
ამ დროს ყველა ეპისკოპოსთა უნდა სჭეროდათ თითო ჭურჭე-
ლი მირონი, მგალობელნი კი, დამდგარნი გარეშემო სვე-
ტის-ცხაკელისა, გალობდნენ საღმრთო საგალობლებსა.

სასახლის წესნი. ,,მეფის კურთხევის დროს, როდესაც
მეფე დაბრძნდებოდა ტახტსა, მაშინ მბრძანებლობდა ქათოლი-
კოზი საქართველოსა; იგი დაჯდებოდა მარჯვენით მეფის ტა-
ხტისა ბაღიშთან სავარძელზე. შემდეგ შემოვიდოდა ჭეოხნი დიდე-

ღი და ბალიშის სავარძელზე დაჯდებოდა მარცხნივ ტახტისა; შემოვიდოდა მიტროპოლიტი დიდისა სამცხისისა და ბალიშის სავარძელზე დაჯდებოდა ქათოლიკოზის გვერდით. შემოვიდოდა სამთავროს აჩხუბისკოპოსი და დაჯდებოდა იმისთანავე სავარძელზე მიტროპოლიტის გვერდით. შემოვიდოდა ალავერდელი და დაჯდებოდა ჭყონდიდელის გვერდით სავარძელზე უბალიშოთ. ქიზიჯელი დაჯდებოდა ალავერდელის გვერდით უსვარძლო უბალიშოთ. ქუმურდელი დაჯდებოდა ქაზიყელის ქვემოთ; ნინოწმიდელი ამის ქვემოთ, იშხნელი ნინოწმიდელის ქვემოთ, ანჩელი იშხნელის ქვემოთ, მტბეკარიელი აჩხუბის ქვემოთ, წურწყასელი მტბეკარელის ქვემოთ, წყაროსთაველი წურწყასელის შემდეგ, ერბუნიისელი წყაროსთაველის შემდეგ, მანგელი შემდეგ ერბუნიელისა, წინწყარელი შემდეგ მანგელისა, რუსთაველი—წინწყარელისა, წიღენელი—რუსთველისა. კაწარიელი—წიღენელისა, ურბნელი—კაწარელისა, რუისელი—ურბნისელისა, სამთავრნელი—რუისელისა, ნიქოზელი—სამთავრნელისა. შემოდიოდნენ აგრეთვე არქეპისკოპოსისა და ბედიისა. შემდეგ ამისა სხდებოდნენ მორე საკისხის არქეპისკოპოსი (მამათ მთავარნი) ამ ნაირად: კალაშკეტიისა შემდეგ ნიქოზელისა, ბოლნელი—კალაშკეტელისა, ანელი—ბოლნელისა, კარისელი—ანელისა, ხარჭაშნელი—კარისელისა, თბილისელი—ხარჭაშნელისა, წალკელი—თბილისელისა; ბანელი—წალკელისა, ჭეკემელი—ბანელისა, დმანკ-

ლი — ჭერქემელისა, დ მ ა ნ ი ს ე ლ ი — და და ბ ე ნ დ ე ჯ ი ს ა, გ ი შ ე ლ ი (ნუხის მარცხში) შემდეგ და და ბ ე ნ დ ე ჯ ი ს ა, შემოდგომდნენ აგრეთვე მონასტერთა წინამძღვარნი და უფროსნი და სხვებოდნენ ხარისხისა-მებრ თავ-თავიანთ არქელებთან. (იხ. მცხეთის გუჯარი № 286).

ხარისხნი სასულიერო წოდების. უმაღლესს მწყემსს საქართველოში იწოდებოდა „ქათო ლიგოზ-პატრიარქი“ და არა პატრიარქი, როგორც სხვა ქვეყნებში (მთელს მსოფლიოში პატრიარქია იყენებ სუთნი); ამის გარდა საქართველოში დაწესებულნი იყენებ შემდეგნი სასულიეროებისანი ანუ ხარისხნი სასულიერო წოდებისანი:

ა) მთავარ-ეპისკოპოსი. ამ ხარისხით აღჭურვილნი იყო მხოლოდ არსიეპისკოპოსი მცხეთისა, პირველი პირი შემდეგ ქათოლიგოზ-პატრიარქისა; ყველა სხვა ეპარქიათა გამგებნი იწოდებოდნენ არსიეპისკოპოსებად, რომელთა ქვემდებარებოდნენ ეპისკოპოსნი და ქორ-ეპისკოპოსნი.

ბ) ქორ-ეპისკოპოსნი ანუ სოფლის ეპისკოპოსნი, რომელნიც სშირად იწოდებოდნენ მიკროპოლიტებად ანუ მცირე ქალაქთა და სოფელთა სამწყურების გამგებლად.

გ) მიტროპოლიტი ანუ ეპისკოპოსი უმთავრესისა და პირველის ქალაქისა მარცხში. ესენი იყენებ მწყემსნი ქალაქებისა და ეპარქიებოდნენ ქათოლიგოზ-პატრიარქსა და არ ეპარქიებოდნენ არსიეპისკოპოსთა, როგორც ეპისკოპოსნი.

დ) ჭყონდიდელი (ამაჲედ ისილე უემოთ გვ. 106)

ღირსება სასულიერო პირთა: ქათოლიგოზსა პატრიარქისა თანა; ეპისკოპოსთა — ერისთავთა თანა, მღვდელთა არხურთა თანა, მონასტერთა მამათა და წინამძღვართა მთავართა თანა (ისტ. ვახუშტისა გვერ 12).

საეკლესიო გაღობვა გადმოიწერა საქართველოში
ხანიძამ და საბერძნეთიდან. ეს გალობა ნოტებსე დაწერბა-
ლი და მტკლობელთა გუნდის საგლობელი კი არ იყო, არა-
მედ კი თხვა-გალობა. ამ გვარი კითხვა-გალობა გავრცე-
ლდა ჯერ ანტიოქიაში და იქიდან მთელს აღმოსავლეთში.
ესი ამნაირის გალობას მდგომარება იმაში, რომ დიაკონა
საგლობლებს ჰკითხულობ-გალობდა და მის შემდეგ იმსკე
იმეორება მლოცავი ხალხი. გუნდთა და დასთა გალობა შე-
მოკიდა საქართველოში შემდეგში. ამნაირი გალობა ამერეთში
დავიწყებული იყო და ქათალიკოს ანტონ I-გადმოიტანა იგი
ამერეთიდან

ქათალიკოს-პატრიარქთა შესამოსელი: შავი ბარტ-
ყულა, რომელსედაც ჩაკრებული იყო ორი სურათიმი მარგა-
ლიტობითა და სხვა ძვირფასი ქვებითა, იმსუდგე ძვირფასი
ჯვარი. წამოსასხამი (მანტია) ხვერდისა კურცხლის წინწყლე-
ბით, მიტრა ჯვრითა და კბილებიანი კვირკინით. მღვდელ-
მოქმედების დროს ორი პანაგია ჯვარდინად.—1800 წ. იმჟ-
ნატომმა პავლე I-მა ანტონი II-ს უბოძა თეთრი ბარტყულა
სურათიებითა.

ქორონიკონი (ხრონოს—დრო) ანუ წელთა და
დროთა აღრიცხვა, რომელსეც რომელსედად ინდიკტი ანუ ინდი-
კტიონი ჰქვანს. ქორონიკონის ერთი კვკლოსი (ციკლი) უდრის
532 წელსა. რომელსეც ერთი კვკლოსი დასრულდება და დაიწ-
ვობა შემდეგი კვკლოსი, მაშინ პლანეტნი ჩადგებიან ისეკ იმ
კვალში, რა კვალშიაც იყვნენ გასრული კვკლოსის. დამდგეს,
ესე იგი პლანეტნი 532 წ. დასასრულს ისეკ მოიქცევიან ხო-
ლმე. ამ მოქცევას ჰქვანს მზის დიდი მოქცევა, რომელიც შეს-
დგების 19 მთვარის წლის გამრავლებით 28 მზის წელიწადზე.

როდის დაიწიეს ქართველებმა წელთა აღრიცხვა ქრონიკონით ჯერ ისტორიამ ნამდვილად არ იცის. ქართველები ქრონიკონის გარდა წელთა აღრიცხვადან დასაბამიდან სოფლისა და განხორციელებიდან ქრისტესი. ესლა ჩვენი ქრონიკით მე XV ეკკლოსისა, მე XIV გათავდა 1844 წელს, მე XVI დაიწიება 2,376 წელს განხორციელებიდან ქრისტესი.

დღესასწაულნი სავატიოდ ქართველთა წმიდანთა უძრავნი:

იანვრის	8	წმ. აბო წამებულისა.
	14	წმ. მარტოქელთა სწორის ჩინასა.
	19	წმ. ანტონი მარტოქელისა.
	26	ხსენება წმიდისა და კეთილმისახურისა მეფისა და ვით III-ის აღმაშენებელისა.
აპრილის	15	წმიდათა წამებულთა მესუბეგელთა სუჭიასა და რაზმისა მისისა.
მაისის	7	წმ. იოანე ზედაზნელისა და 12 მისთა მოწაფეთა.
	9	გარდაცვალება შიო მღვიმელისა.
	13	წმ. კეთიმე ათონელისა, მთარგმნელისა საღმთო წიგნებისა.
ივნისის	21	წმ. წამებულთა მეფეთა: აჩჩილისა და ლუარსაბისა.
	27	წმ. გიორგი მთაწმიდელისა.
ივლისის	12	წმ. მამათა ათონელთა: იოანე და გაბრიელისა.
	29	მოწამისა ეგსტატე მცხეთელისა.

- აგვისტოს 3 წმ. მოწამის რაყდენისა.
28 წმ. მოწამის შუშანგიისა.
- სექტემბრის 13 წმ. დიდისა მოწამისა ქეთევან კახთა დედოფლისა.
15 წმ. მამისა აბიბოსი.
16 ორთა ძმათა ისაჲსა და იოსებნსა.
18 წმ. მოწამეთა ბიძინასი, შალვა და ელბრუსისა.
- ოქტომბრის 1 აღმოჩენისათვის უფლის კვარტისა ქ. მცხეთაში.
2 წმ. მოწამეთა არკუეთისათა: დავითისა და კოსტანტინესი.
5 წმ. მამისა გრიგოლ ხანჭოელისა.
28 წმ. მღვდელმოწამისა ნეოფიტესი, ურბნისის ეპისკოპოსისა.
- ნოემბრის 10 წმ. მოწამე კოსტანტინესი და გიორგი მთავარ-მოწამისა.
17 წმ. მოწამისა გობრონისა და 133 მისთა მხედართა.
19 მამისა ილარიონ სასწაულთ-მოქმედისა.
29 მღვდელ-მოწამისა აბიბოს ნეკრესის ეპისკოპოსისა.
- დეკემბრის 2 წმ. იესე წილკნელ ეპისკოპოსისა.

ბ) მოძრავნი:

ა) უგელერის სუთნაბათს წმ. შიო მღვიმელისა.

ბ) აღდგომის სამშაბათსა ვარკესჯის უდაბნოს წმ. მამათა, წამებულთა აღდგომის დღეს სპარსთაგან.

ბ) აღდგომის მეშვიდე კვირეკეს ოთხშაბათს წმ. დი-
დოსი, დავით გარესჯელის მონაწილსა.

დ) იმავე კვირეკეს ხუთშაბათსა წმ. მამა დავით გარესჯე-
ლისა.

ამას გარდა ძველად დადგენილი იყო დღესასწაული მათე-
შის (მცირე აზიასში) ეპისკოპოსის, ქართველთა მეფის კარაზ-
ბაქარის მისი პეტრესათვის 2 ქრისტეშობისთვის, მაგრამ მე
XVIII საუკ. იგი პეტრე გამორიცხულ იქმნა ქართველთა წმიდან-
თაგან. 22 თებერვალს იყო დღესასწაული 9 ძმათა კოლაელთა,
წამებულთა მტკვრის პირზედ.

სარჩევი

თავი I. ქრისტეს მოციქულნი. — წმ. სულის მოფენა. — აჩსდება ეკკლესია. — მოციქულების შემოსვლა საქართველოში, რომლის განათლება წილად სუდა ღვთის-მშობელსა. — მაძინება ქალწულისა. — დასრულება მოციქულთა მოძღვრებისა. — ქრისტეს მედროვე საქართველოს მეფე. — ქრისტიანობის დეკან საქართველოში.

I - 9

თავი II. წმიდა ნინო. — ჯვარი ვასისა. — ნინო შემოდის საქართველოში. — გურჯ-თაყვანის მტემლობა სამსოთელიოში და საქართველოში. — ღმერთნი ქართველთა — ქრისტიანობის გამაჩვენება. — ამ დროის პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველისა და მოქცევა ქართველთ ერისა.

9 - 19

თავი III. პირველი ეკკლესიას აგება საქართველოში. — ჯვრების დადგმა. — მოქცევა შთაუღთა, კასელთა და სიკედილი ნინასა. — მირიანის იერუსალიმში გამგზავრება და აგება იერუსალიმის ჯვრის ეკკლესიისა და სსუათაგა მონასტერთა აგება. — ქრისტიანობის გავრცელება კლარჯეთ-ჯავახეთში.

19 - 27

თავი IV. სწავსელთ ჭსურთ დაამხონ ქრისტიანობა ს.

ჭართველში. — ბერძენნიც მტრობენ ჭართველთა. — მარცხდება სპარსულთ ჯარი და საქართველში ჭრის-ტინრობა ისევე მყარდება. — ერეტიკოსი მოზიდანი და განდევნა მისი. — სპარსულნი ისევე აუშაფნენ ჭართველ-თა. — აჩიოზი. — ჰირველი და შესამე მსოფლიო კრებანი. 27 — 33

თავი V. კახტანგ მეფე ანთავისუფლებს საქართველს და მის ეკლესიას გარეშე ხალხთა დამოკიდებულებისა და გაკლენისაგან. — ეკლესიას ენიჭება „ავტოკეფალია“. — ჰირველი მოწამე რაყდენი და შუშანიკი. 33 — 42

თავი VI. ბიჭვინტის ტაძარი. — მოსულა 13-თა მამათა ასურეთით. — სად და როგორ იღვაწეს მათ. — ბრძოლა წინააღმდეგ მწვალებლობისა. — დაბადება მატმადისა. — შემოსევა არაბთა საქართველში. — წამება მეფის არჩილისა. 42 — 52

თავი VII. გამეფება ბაგრატონთა. — წამება ესტატე მცხეთელისა და აბოხი. — გაძლიერება ქადაგებისა საქართველში. — სარკინოზნი იპყრობენ მრავალ ქვეუ-ნებს. — საქართველს ერთობა ირღვევა. 52 — 58

თავი VIII. მტერნი იპყრობენ საქართველს. — ხატია ბრძოლა. — ეკლესიის ჭრისტესი იყოფება ორ ეკლესიად. — აღმოჩენა „ივერიის ღვთის-მშობლისა ხატისა“. — დაფუძნება ჭართველთა მონასტრისა ათონს (საბერძნეთს). 58 — 63

თავი IX. თორნიკე ამარცხებს მუჰამოხთ და კოსტანტინუპოლს ანთავისუფლებს განსაცდელისაგან. —

ქართუელნი მთაწმინდაზე და მრავალგან აშენებენ
ტაძრებს და მონასტრებს. — შთარგმნიელი საღმთო
და საფილოსოფოსო წიგნებისა: იოანე, ევთიმი,
აჩსენი და სხ. 63—69

თავი X. გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა. — იოანე
მღვდელ-მონაზონი. — ეფრემ მცირე. — აჩსენი იფა-
თელი. — ტაძარი ბუდიისა, საფარისა, ქუთაი-
სისა, ხახულისა, გელათისა და სხ. — სკოლანი. 69—75

თავი XI. საქართველოს განთავისუფლება სარაინთა-
გან. — ჯვაროსნების ომი. — ქართუელი ჭშეულიან ჯვარ-
ოსანთა. — მოღვაწეობა მეფეთა: ბაგრატ IV-სა და
დავით III-ის აღმაშენებელისა. — ძეგლის წერა. 75—87

თავი XII. თამარის მოღვაწეობა. — აშენება ვარძიის მონ-
ასტრისა და სხ. ტაძრთა. — ცნობანი ქართველთ
ტაძარ-მონასტრებზე იერუსალიმს, სინას, საბერძ-
ნეთს და სხ. — დაარსება ტრაპეზუნტის იმპერიისა.
87—98

თავი XIII. საქართველოს აღსრება სპარსთა და მონ-
გოლთაგან. — წამება: შალვასი, ათთა — ბეგრთა მო-
წამეთა და მეფე დიმიტრი თავდადებულისა. — გადაწვა
ქაბთა სევის მონასტრისა. — ფრანგობის მჭადაგე-
ბელნი საქართველოში. — მოღვაწეობა მეფის გიორგი
ბრწყინვალისა, ალექსანდრესი და დიმიტრისი. — გა-
ნაწილება საქართველოსი სამ სამეფოდ და სუთ სა-
მთავროდ. — დაძვობა ბიზანტიის და ტრაპეზუნტის
იმპერიათა. — საათაბაგოს გამგებლად ინიშნება გამაჭ-
მაღიანებელი ყვარყვარე ფაშა. 98—109

თავი XIV. ქართველნი ჭშეკელის დეგნულთ ბერძენთ. — არსდება ანტალას ბერძენთ საეპისკოპოსო. — სპარს-ოსმალნი იუფთენ საქართველოს. — მაჭმადიანობა ფეხს იდგამს მთის ხალხში და საქართველოს ზოგიერთ კუთხეებში. — ამისთანა დროს ქრისტიანობას უზნდებიან თვისნი სუეტნი. — წამება: გარესჯის მოღვაწეთა, მეფე ლუარსაბისა, ქეთევან დედოფლისა და სხვათა. 109 — 120

თავი XV. სპარსელნი შემოდინს საქართველოში, იტურენ კასეთს და სახლდებიან აქ 80,000 სულამდე. — მტარვლობა სპარსთა. — ბიძინა, კლიზბარ, შალვა და სხვა მოღვაწენი. — მოგზაურობა საქართველოში პატრიარქების პანისისა და დოხოთეოზისა. — ქართველნი იერუსალიმის ტაძრებს სწირავენ 150,000 პასტრამდე (პასტრი ოთხი გრამი) 120 — 126

თავი XVI. მოღვაწეობა ვახტანგ VI-სა. — ტიზოგრაფიის დაარსება და ბეჭდვა მრავალ გეარ წიგნებისა. — დავა სპარსთა და ოსმალთ შორის საქართველოს ფლობისათვის. — ქრისტიანობა სამხელ მდგომარეობაში. — თეიმურაზ II მშვიდობიანობას ამყარებს იმერეთიდან იდევნიან ოსმალნი. — ქუთაისში ტიზოგრაფიის დაფუძნება. — თულავსა და თბილისს არსდება სემინარიანი. — საქართველოს მოღვაწენი: ანტონ I, გაიოზი და სხვანი. — ქართველთ ბერნი აშენებენ ტაძრებს დარუბანდში, ამტარხანს და ეიზლასს, საცა დააარსეს სასწავლებელიცა. 126 — 138

თავი XVII. საქართველოს მდგომარეობა მე XVIII საუკ. დასასრულს. — ქრისტიანობა ამ დროს. —

საქართველოს შეერთება რუსეთთან. — გავრცელება ქრისტიანობისა საინგილოში, სამცხე — საათაბაგოში. — უგანასენელი ქათოლიკოზი საქართველოსა. — სია ყუკლა ქათოლიკოზთა. — ნინოს ვაზის ჭყარბი. — პირველი ექსარქოსი. — დაყოფა საქართველოსა ახალ ეპარქიებად. 138—145

დაბეჭდვა. მირონის გურთხევა. — სასახლის წესნი. — ხარისხნი სასულიერო წოდებისა — დიპსება სასულიერო პირთა. — საეკლესიო გალობა. — ქათოლიკოზ-პატრიარქთა შესამოსელი. — ქორონიკონი. — დღესასწაულნი წმიდანთათვის. 145—152

ბეჭდვის უმთავრესნი შეცდომანი:

	დაბეჭდილი	წაკითხუ:
11	ჭეშ. ეკლა	ეკალ
42	ჭე. (იმერეთ	იმერეთი
81	ჭეშ. უდიშართა	უდიშართა
87	მონასტრები	მონასტრებისა
91	ნახევრები	ნახევრები
95	ზეშ. სამღეთ	სამღეთ
100	ჭეშ. ძაღსა	ძიღს
104	ზ. ზონისკენ	აზონისკენ
—	ზ. მისკენი	მეფენი
110	ჭე. ყოველ გვარ	ყოველგვარ
111	ჭეშ. ტყე ღრეთა	ტყე ღრეთა
120	ზეშ. კომლამდე	სულამდე
139	ჭეშ. გარდაიცვალ-	გარდაიცვალა
—	ჭეშ. ჭეაყანა	ჭეაყანა